

PUIDEN KANSA

P o l k u j a

j u u r i l l e

O P E T U S M A T E R I A A L I K A N S I O

PUIDEN KANSA -tuotanto:

Puiden kansa Valokuvanäyttely. Avajaiset 19.9.1997.

Puiden kansa Kirja. Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen ja Periferia Publications 1997.

Koivuntuohirunoja Antologia. Art House Oy 1997.

Polkuja juurille Opetusmateriaalikansio. Maaseudun Sivistysliitto 1997.

POLKUJA JUURILLE -kansion tekijät:

Kansion tekstiosat pohjautuvat Ritva Kovalaisen ja Sanni Sepon Puiden kansa -kirjan materiaaliin.

Työryhmä:

luokanopettaja KK Kati Karjalainen-Rimppi,

kuvaamataidon lehtori Maika Kovalainen,

päiväkodin johtaja Heini Laakso ja

luokanopettaja KK Leeni Siikaniemi.

Ennen muuttoaan Vienan Karjalaan ryhmän työskentelyyn osallistui myös ympäristökasvattaja KK Riitta Nykänen.

Toimittaja: Annamari Ruonakoski

Taitto: Kustaa Saksi

Valokuvat: Ritva Kovalainen ja Sanni Seppo

Kiitokset Riihimäen Harjunrinteen koulun yläasteen oppilaille, jotka antoivat töitään käytettäväksi materiaalin kuvituksessa.

Polkuja juurille -opetusmateriaalikansio on tekijöiden luvalla toteutettu sähköisenä laitoksena. Sisältö ja ulkoasu ovat samat kuin alkuperäisessä aineistossa. Aineiston saa ladata ja tulostaa ei-kaupallisiin tarkoituksiin osoitteesta www.ymparistosivistys.fi.

Helsingissä 12.9.2012

Maaseudun Sivistysliitto

Maaseudun Sivistysliitto

Puh. (09) 751 2020

Eerikinkatu 28, 00180 Helsinki

www.msl.fi

maaseudunsivistysliitto@msl.fi

POLKUJA JUURILLE

Kädessäsi oleva opetusaineisto on osa kahden valokuvaajan, Ritva Kovalaisen ja Sanni Sepon Puiden kansa -tuotantoa. Työ lähti liikkeelle metsäaiheisen valokuvanäyttelyn ja kirjan suunnittelusta. Tavoitteena tuotannossa oli selvittää metsäidentiteettimme perustaa: puihin ja metsiin liittyviä myyttejä ja uskomuksia sekä niiden omaan aikaamme jättämiä jälkiä. Näyttelyn ja kirjan lisäksi työ laajeni käsittämään runoantologian Koivuntuohirunoja sekä tämän opetuskansion, jonka on ideoinut ryhmä kasvatustalan asiantuntijoita.

Kokoavana teemana tuotannossa on puihin ja metsiin liittyvä henkinen perintömme. Tekstien lähtökohtana ovat olleet kansanperinnetutkimukset ja -artikkelit, arkistojen keräelmät, haastattelut ja lehti- ilmoituksiin palautteena saadut kirjeet. Perinneaineisto on aina monivivahteista ja kerroksellista. lisäksi monista vanhoista myyteistä ja uskomuksista on olemassa vain vähän kirjoitettua tietoa, joten niitä käsiteltäessä on väistämättä tehtävä tulkintoja ja pelkistyksiä. Puihin ja metsiin liittyvä henkinen perintömme on joka tapauksessa rikas ja merkittävä, ja omana aikanamme ikävä kyllä paljolti unohduksiin jäänyt.

Polkuja juurille -kansio on tarkoitettu laajentamaan ja monipuolistamaan metsäkultuurin käsitteilyä päiväkodeissa, peruskouluissa ja lukioissa. Se palauttaa mieleen jo unohtuneita asioita omasta menneisyydestämme sekä ottaa pohdittavaksi metsiin ja puihin liittyviä tunteja nykyisyydessä. Myyttejä ja vanhoja tapoja havainnollistamalla menneisyys tulee tutuksi ja ymmärrettäväksi. Moni vanha sana avautuu uudella tavalla alkuperäisen käyttötarkoituksen perusteella: tällaisia ovat esimerkiksi sanat metsä, hiisi ja karsikko. Menneinä aikoina kuolema oli voimakkaammin läsnä ihmisten elämässä –niinpä sitä ja muiden vaikeiden asioiden kohtaamista käsitellään useissa tehtävissä, joiden tarkoituksena on antaa rohkeutta ja valmiuksia pilvestenkin päivien varalle. Metsäretkiä koskevat vinkit tähtäävät rentouttavien ja positiivisten tunnelmien löytämiseen luonnosta. Eläytymistä ja tutkimista vaativat tehtävät puolestaan tarjoavat tilaisuuden paneutua metsän rikkaiden yksityiskohtien sekä oman toiminnan ja kokemuksen tarkasteluun. Kansion liitteeksi on koottu myös esimerkkejä metsäaiheisista elokuvista, saduista sekä musiikista. Liitteet auttavat opettajia löytämään lisävirikkeitä metsäaiheiden käsittelyyn. Koko materiaalin tavoitteena on tuoda metsä lähemmäksi ja avata sen kiehtovia piirteitä.

Kansion sisältö etenee vanhimmista tunnetuista perinteistä kohti nykypäivää. Luvut alkavat metsiin liittyvien uskomusten, tapojen tai näkemysten kuvauksilla, joita on elävöitetty kansanperinne- ja kirjallisuuslainauksilla. Osassa tehtäviä on pyritty löytämään yhtymäkohtia oman aikamme kulttuuriin ja ajattelumalleihin, ja niitä löytyy tehtäviä toteutettaessa varmasti myös lisää. Kansion viimeinen ja myös laajin luku "Mikä on metsä?" keskittyykin metsän olemuksen tarkasteluun nykysuomalaisen näkökulmasta.

Tehtäväkuvaukset on tarkoitettu opettajien virikemateriaaliksi ja muunneltavaksi tilanteen mukaan. Yhtä tehtävä ideaa voi käyttää eri asioiden opetuksessa, ja tehtäviä voi yhdistellä ja soveltaa eri ikäryhmien tarpeisiin. Monet tehtävät liittyvät useisiin eri aineisiin ja lopputuloksena voi olla joukko näyttäviä ja vaikuttavia kuvia tai esityksiä: ainekset metsäaiheisen teema päivän tai vaikka viikonkin järjestämiseen koulussa tai päiväkodissa. Esitysideat sopivat myös joulu- tai kevätjuhlien ohjelmaan. Kansiota voi täydentää omalla tai muualta saadulla materiaalilla, niin että tässä aloitetut metsä- ja puupolut jatkuvat ja haaroittuvat uusiin suuntiin. Polkuja juurille -työryhmä ottaa myös mielellään vastaan palautetta.

Puiden kansa -valokuvanäyttely kiertää Suomea kahden vuoden ajan. Näyttelyssä Polkuja juurille – kansion teemat konkretisoituvat, joten tuokio Puiden kansa -näyttelykuvien parissa on hyvä tapa aloittaa tutustuminen metsiemme moniin kasvoihin. Polkuja juurille -kansio on silti itsenäinen kokonaisuus, jota voi käyttää vaikkei näyttelyyn olisikaan tilaisuutta tutustua. Kansioon liittyvä diasarja on lainattavissa näyttelypaikoista ja Maaseudun Sivistysliitosta.

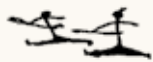
Polut odottavat kulkijoita – onnea matkaan!

Oppiaineista käytetyt lyhenteet:

AI	äidinkieli
BI	biologia (yläaste, lukio)
IT	elämäkatsomustieto
GE	maantieto (yläaste, lukio)
HI	historia (ala-aste)
HY	historia ja yhteiskuntaoppi (yläaste, lukio)
KO	kotitalous (yläaste)
KU	kuvaamataito
LI	liikunta
MA	matematiikka
MU	musiikki
TN	tekninen työ
TS	tekstiilityö
UE	uskonto. evankelis-luterilainen
YL	ympäristö- ja luonnontieto (ala-aste)

PH	päivähoito
AA	ala-aste
YA	yläaste
LV	lukio

Symbolien selitykset:

ryhmätyö

artikkeli

kalvo

Käsitteiden selvennyksiä:

Luvun VIII tehtävät:

Aarniometsä: Vanha. luonnontilainen metsä.

Luonnonmetsä: Luontaisesti syntynyt metsä, jossa ei ole suoritettu metsänhoitotoimenpiteitä.

Talousmetsä: Metsänhoitotoimin käsitelty metsä, jonka tarkoitus on puuntuotanto.

Termit peräisin Metsähallituksen esitteestä
Aarniometsä – uhanalainen suomalainen metsä.

SISÄLLYS

A I N E

A S T E

S.

I MYYTTIEN MAAILMANJÄRJESTYS 13

1. Muinaisen maailmankuvan havainnollistaminen a-d			17
a) Lintukoto ja Manala	KU	YA, LU	17
b) Linnunrata on Suuri tammi	KU	AA	17
c) Lautanen tai taikarumpu	KU	YA, LU	17
d) Lintukotolaiset	KU	AA, YA	17
2. Maailmankota	KU TS	RYHMÄTYÖ YA, LU	18
3. Kultapyörätammi a-c	KU	YA, LU	19
4. Elämänpuu ja vuodenaajat	KU	AA, YA	21
5. Suuri tammi	KU AI MU	RYHMÄTYÖ YA, LU	22
6. Tammi kertoo tarinaa	KU AI ET	AA	23
7. Kalliomaalaus	KU	RYHMÄTYÖ AA, YA	24
8. Amuletti	KU	YA	26
9. Paratiisipuun kaato	KU ET	YA, LU	27

II HIISI, PYHÄ LEHTO 31

10. Metsä, kirkkoni	KU ET UE	YA, LU	36
11. Karjalainen metsäkalmisto	ET UE AI HY	8.-9. LK, LU	37
12. Kotiseudun paikannimistöä	AI GE HI	5.-6. LK, YA	38
13. Pyhien puiden ja lehtojen hävitys	ET UE AI	5.-6. LK, YA, LU	39

III METSÄNHALTIJAT 43

14. Maahisten mailla a-b	KU AI	PH, AA	47
15. Metsänhaltijat a-b	KU AI	1.-4. LK	49
16. Uskotko metsänhaltijoihin?	ET AI HI HY	RYHMÄTYÖ (1.-2. LK) 3.-6. LK, YA	50
17. Metsänväki a-d	KU	PH, AA, YA	51
18. Maahisten menoja	KU AI	RYHMÄTYÖ 5.-6. LK, YA	53
19. Paikanhaltijat a-d	KU AI	AA, YA	53

20. Metsänuotiolla	KU	1.-7. LK	54
21. Metsän laulajaiset	KU	AA, YA	54
22. Metsänpeitossa	AI ET	AA	55
23. Nurin-narin-maa a-g	KU LEIKKI	PH, AA, YA	57
24. Pois metsänpeitosta	LEIKKI	PH, AA	58
25. Kallo ja luuranko	KU	YA, LU	59

IV KARHU, TAIVAS JA HONKA 63

26. Karhun syntä	AI KU	RYHMÄTYÖ AA	68
27. Karhun kohtaaminen	AI ET	RYHMÄTYÖ PH, AA	69
28. Otsoherra, suuriherra	AI LI LEIKKI	PH, AA	70
29. Karhun vaimo	AI	PH, AA	70
30. Karhun ja ihmisen liitto a-b	KU	YA, LU	72
31. Karhu- tai hirvinaamarit a-b	KU	3.-6. LK, YA	73
32. Karhunkallototeemi	KU	YA	74
33. Karhunpeijaiset	AI ET HI HY	3.-6. LK, YA, LU	75

V KARSIKKO 79

34. Elämän merkit	AI HI HY KU	AA, YA	82
35. Kuolleen karsikko	AI ET UE	5.-6. LK, YA	83

VI PYHÄPUU, PIHAPUU, PITÄMYSPUU, ONNIPUU 87

36. Kotiseudun puita a-d	AI HI KU	AA, YA, LU	92
a) Henkilökohtaisesti merkittävä puu			92
b) Koulumatkan komistukset			92
c) Tärkeiden vanhojen puiden tai metsiköiden kartoitus			92
d) Vanhan puun tarinat			92
37. Lyydikkälän tammi	BI GE HY	RYHMÄTYÖ YA	93
38. Voimapuu	AI KU BI	PH, AA	94
39. Elämäni puu	KU	8.-9. LK, LU	95
40. Puu kantaa huolia	ET KU	5.-6. LK, YA	96
41. Soiva toivomuspuu	KU	YA, LU	96
42. Oma sukupuu a-b	KU AI	AA, YA, LU	97

VII PIISKUUPETÄJÄ, LEMMENKOIVU, PARKETTITAMMI 101

43. Pyhä pihlajapuu	KU	YA	105
44. Itkevä koivu	KU	YA	106
45. Puun ja metsän luonne			
mainosjulisteeissa	KU	YA, LU	106
a) Puut ja metsät käyttögrafiikassa			106
b) Mainosjuliste			107
46. Puiden olemus	AI	PH, AA, YA, LU	108
47. Eri puulajien asukkaat ja käyttäjät	KU BI AI	RYHMÄTYÖ 3.-6. LK	109
48. Väärät puut	KU HI TN	5.-6. LK, YA, LU	110
49. Taivassalon tammen kaato	AI ET	YA, LU	111
50. Puun piirteet a-b			113
a) Puusokko	LEIKKI	PH, 1.-4. LK	113
b) Muistipuu	KU BI	AA, YA	113
51. Puun muotokuva	KU BI	AA, YA, LU	113
52. Lehtileimasimet a-g	KU		114
a) Leimasinpuu		AA	114
b) Lehtivalos		AA	114
c) Ornamenttileimasin		YA, LU	114
d) Frottaasi syksyn lehdille		AA	115
e) Spreijatut kasvisommitelmat		YA	115
f) Kasviaiheinen fotogrammi		YA, LU	115
g) Ex libris		YA	115
53. Puun kuvaamisen tekniikoita a-e	KU		116
a) Huopakynät		1.-2. LK	116
b) Savilevytekniikka		1.-4. LK	116
c) Hiili		3.-4. LK	116
d) Linopainanta		5.-6. LK	116
e) Valokuvaus		5.-6. LK, YA	116

VIII MIKÄ ON METSÄ? 119

54. Metsäpohdintoja	ET AI	PH, AA, YA	125
55. Variksenpoikien metsäretket	VARHAISKASVATUS	PH, 1.-2. LK	126
56. Tutkimusasema nimikkometsässä a-k	VARHAISKASVATUS	PH, 1.-2. LK	128
a) Puun tunteet			128
b) Piirtimiä metsästä			128
c) Luontoveistoksia			128

d) Löytöretket		128
e) Oma tila metsässä		129
f) Metsäsatuilua		129
g) Metsämatematiikkaa		129
h) Metsäleikit		129
i) Metsäseikkailu		130
j) Seikkailurata		130
k) Metsäkuunnelma		130
57. Huviretki	ET AI KU LI KO	PH, AA, YA, LU 131
58. Metsä ja minä	ET KU MU AI	YA, LU 132
59. Mihin vaihdan metsän – vai vaihdanko?	ET HY	RYHMÄTYÖ 9. LK, LU 133
60. Lahopuu – aarniometsän runsaudensarvi a-b	BI KU	134
a) Aarniometsän ravintoketjut		YA 134
b) Aarniometsän asujaimistoa		AA, YA 135
61. Kierrätyspaperipuu	KU	YA 136
62. Kaksi metsää: talousmetsä ja luonnonmetsä	KU	RYHMÄTYÖ YA, LU 137
a) Pilkotut metsät		137
b) Pienoismallimetsät		138
c) Haitarimetsät		138
63. Puiden hätähuuto	KU	YA, LU 139
64. Hukkunut metsä	KU	YA, LU 139
65. Tytön metsä	AI	PH, AA 140
66. Poluilta	AI	5.-6. LK 140
67. Metsän monet kasvot a-c		AA, YA, LU 141
a) Hiljaisuuden havainnointi	KU AI	141
b) Onnipuu	KU	141
c) Kohtaus pimeässä metsässä	KU	141
68. Puutietovisa	BI	AA, YA, LU 142
69. Syksyinen metsäretki a-d		144
a) Merkkejä metsässä	KU	RYHMÄTYÖ AA, YA, LU 144
b) Ihmisen, puun ja metsän aika	BI ET	YA 144
c) Sienimetsätutkielma	KU BI	AA, YA 145
d) Risukirjaimet	KU AI	AA 145
70. Sitä kuusta kuuleminen	KU AI	3.-6. LK, YA 145
71. Laulujen metsät	MU AI	YA 146
72. Oman metsän kartta	KU YL GE	AA, YA 146
73. Metsät taidehistoriassa a-d	KU	YA, LU 147
a) Palava metsä: ruska		147

b) Linnunpönttö		147
c) Puupylväät		147
d) Kubistinen ja naturalistinen metsä	KU	147
74. Metsän kuvaamisen tekniikoita		148
a) Liisterimetsä	AA, YA	148
b) Limittäin-lomittain-metsä	YA, LU	148
c) Öinen metsä kuutamolla	YA, LU	148
d) Tykkypuut	AA	148

TEKSTIOSIEN LÄHTEET 151

LIITTEET 157

1. Kalvot
2. Artikkelit
3. Musiikkivinkit
4. Metsäaiheisia elokuvia
5. Metsäaiheisia tarinoita

I

Myyttien

maailmanjärjestys

I MYYTTIEN MAAILMANJÄRJESTYS

*Keskelle paratiisia hän istutti
elämänpuun*

Ihmisellä on aina ollut halu keksiä selityksiä ympärillään havaitsemilleen ilmiöille ja selvittää niiden välisiä suhteita. Nykyään selitämme maailmaa enimmäkseen luonnontieteen käsitteiden avulla, mutta monet asiat jäävät yhä arvailujen varaan. Ennen luonnontieteellisen ajattelun valtakautta olivat erilaiset myytit ja henkiolennot keskeisellä sijalla maailman selittämisessä. Näin on ollut kaikissa kulttuureissa, niin myös meillä. Eri puolilla maailmaa esiintyneissä myyttisissä selitysmallleissa on paljon yhtymäkohtia. Ja jos asioita miettii tarkkaan, ovat linkit tämänkin päivän ajatteluun usein havaittavissa.

Varhaisimman käsityksen mukaan maailman-kaikkeuden muodosti ympyrän muotoinen, tai joskus ilmansuuntien mukaan kahdeksankulmainen, **litteä maa**, jota peitti kupuna korkea **taivaankatto** eli **kirjokansi**. Meren rannalla asuvat näkivät myös alkumeren ympäröivän maata. Jakuuttien mukaan tähdet olivat taivaan telttakan-kaassa olevia reikiä, joista kankaan takaa hohtava valo siivilöityi läpi. Pahin reikä oli Seulasten tähdistön muodostama aukko, josta maan päälle virtasi kylmää ja tuulta. Seulasten kuvio nimittäin ilmestyy taivaalle, kun talvi alkaa, ja katoaa kesän koittaessa.

Maan reunoilla taivas oli niin lähellä maata, ettei ihminen pystynyt kulkemaan siellä suorana. Taivaan äärellä mahtuivat kuitenkin asumaan **taivaanääreläiset**, joita kutsuttiin myös **lintukotolaisiksi**. lintukoto oli saanut nimensä siitä, että linnut muuttivat sinne talveksi linnunradan opas-

ta mina. Lintukotolaiset söivät ainoastaan linnunmunia, ja heidän maassaan oli aina kesä.

Maan toisessa ääressä oli Pohjan portti ja Pohjan kylmä kylä. Siinä missä maa loppui, oli Tuonelan virta, Manan tumma joki, jonka toisella puolella oli **Tuonela**. Virrassa uiskenteli kuoleman joutsen, ja lautturi kuljetti kuolleitten henget virran yli. Tuonelassa asuivat myös Tuonelan emäntä ja Tuonen tumma tyttö. Shamaanien uskottiin pystyvän suotuisissa oloissa noutamaan vakavasti sairaitten sielut Tuonelasta takaisin elävien puolelle.

Paikoillaan pysyvä Pohjantähti miellettiin **taivaannavaksi**, jonka ympärillä tähdet kiersivät. Luontevaa oli ajatella sille myös vastine maan päälle; maannapa, joka oli kohtisuorassa taivaan-napaan. Usein taivaan- ja maannapojen välillä kuviteltiin olevan jonkinmoinen kannatinpylväs, jonka romahtaessa taivaskin voi pudota. Useat kansat uskoivat, että tämä kannatin oli jättiläispatsas, joka aikoinaan taivaan ollessa matalammalla oli ollut pienempi, ja joka sitten oli kasvanut maailman mukana.

Toisissa kulttuureissa kannatin oli maailmanvuori, jonka huipulla jumalat asuivat, ja joidenkin kertomusten mukaan vuoren huipulla kasvoi **maailmanpuu**. Tämä patsas, vuori tai puu ei pelkästään tukenut taivaankantta vaan toimi myös yhdyssiteenä ihmisten ja ylhäällä asuvien jumalien välillä.

Maailmanpuuta vastaava **elämänpuu** esiintyy lukuisissa maailman, ihmisen ja järjestyksen

luomista kuvaavissa kertomuksissa. Elämänpuutarinat kuvaavat ihmiskunnan alkuaikaa, jolloin ensimmäiset ihmiset ja jumalat käyskentelevät yhdessä paratiisissa. Keskellä **paratiisia** virkistävän lähteen lähellä kasvoi merkillinen hunajaa ja kuolemattomuutta tiheä puu, joka kantoi lehvästösään monenlaisia hedelmiä, lintuja ja mitä yltäkyläisyyttä ihmiset toivoivatkin. Maailmanpatsaan tavoin se sijaitsi maailman keskuksessa ja yletti taivaaseen asti. Sen juuret ulottuivat syvälle maan uumeniin, ja siksi puu saattoi toimia välittäjänä maanalaisen, maanpäällisen ja taivaallisen elämän välillä. Puu oli myös kohtalonpuu, sillä sen lehtiin oli kirjoitettu kaikkien ihmisten elämä.

Tarinoissa helppoa elämää tarjoava puu alkoi kuitenkin ennen pitkää uhata paratiisin järjestystä: se kasvoi niin suureksi että pimensi auringon, ja ihmiset alkoivat nähdä nälkää. Vaihtoehtoisesti ihmiset joutuivat kiusaukseen. Kun puu lopulta kaadettiin tai ratkaisun hetki muutoin koitti, syntyi uusi järjestys ja kaikki hyvä, mutta myös paha. Yhteys jumaliin katkesi, ihmisestä tuli ihminen.

Lukuisten eurooppalaisten kansojen perinteessä myös **Linnunrata** hahmotettiin suureksi puuksi, jota pitkin vainajien sielulinnut vaelsivat Tuonelaan. Onkin laskettu, että noin 6000 vuotta sitten kevätpäiväntasauksen aikaan Linnunrata oli taivaalla pystysuorassa katsojan yläpuolella. Tällöin se on voinut näyttää ihmeelliseltä, tähtikoristeiselta, yli maailman oksiaan levittävältä puulta.

Suomessa elämänpuutarinaa edustaa runo **kultapyörätammesta**, joka kantaa ihmeellisiä omenoita ja jossa kukkuvan käen suusta valuu kultaa ja vaskea. Erään tulkinnan mukaan tarina suuren tammen kaadosta kuvaa Linnunradan syntyä. **Suuri tammi** kasvoi tuhkasta ja pimensi

maan, kunnes vedestä noussut pieni mies kaatoi sen kirveellään, romautti tyven koilliseen ja latvan lounaaseen, eli Linnunradan nykyiseen asentoon. Tarinan avulla on myös selitetty tammikuun nimi: näkyyhän Linnunrata selvimmin juuri tänä talven kylmimpänä kuukautena.

ELÄMÄNPUUTARINOITA

Kultapyörätammi

*Laulan tähän talohon,
laulan pihlajan pihalle,
tammen keskitalhualle.
Kasvoi tammi tanhualla,
tammella tasaiset oksat
joka oksalla omena,
omenalla kultapyörä,
kultapyörällä käkönen.
Käkönen kukahtelevi,
kulta suusta kumpuavi,
vaske leuoilta valuvi,
kultaisehen kuppisehen,
vaskisehen vakkasehen.*

Vanha suomalainen runo

Ja Herra Jumala kasvatti maasta kaikkinaiset puut, ihanaiset nähdä ja hyvät syödä ja elämänpuun keskelle paratiisia... Ja hän näytti minulle elämän veden virran... molemmin puolin virtaa seisoi elämänpuu, joka kasvoi kaksitoistakertaisen hedelmän, antaen kunakin kuukautena hedelmänsä, ja puun lehdet ovat kansojen tervehtymiseksi.

Vanha Testamentti

Jambupuussa on 16 suurta oksaa, mutta pieniä lukemattomat määrät. Sen punertavanharmaat lehdet ovat hienot kuin paras silkki ja sen kukat kulanhohtavat. Sen hedelmien sisässä on satoja makeita, hanhenmunan suuruisia pähkylöitä, jotka karkoittavat kaikki taudit. Puun kullankeltainen mahla valuu sulavan voimalla. Olennot, jotka asuvat sen läheisyydessä, saavat ravintonsa tästä elämänpuusta.

Buddhalainen mytologia

Maailman keskusvuoren, Hara-berezaitin huipulla kasvaa elämänpuu, jonka alla on elämänveden lähde, Ardivisura. Siellä oleskelee myös ensimmäinen ihminen, Gajomartan, valkoinen olento.

Muinaspersialainen kirjallisuus

Kahdentoista taivaan puhki kasvaa vuoren kukkullalla koivu ilman auterissa. Kulaiset on koivun lehdet, kultainen on koivun kuori, maassa juurella sen allas täynnä elämän on vettä, alhassa kullakuppi...

Minusinkin tataarien runo

Kahdeksanreunaisen maan keltaisella navalla ensimmäisen ihmisen asuinpaikalla on tuuhea kahdeksanoksinen puu, jonka latva kohoaa kolmikerroksisen taivaan puhki ja jonka oksia myöten valuu vaalea neste tuottaen sitä nauttivalle autuuden: väsyneet virkistyvät ja nälkäiset tulevat kyläisiksi.

Jakuuttien kansanruno

Metsän keskellä kummulla kasvaa jättiläiskoivu, jonka juuret kiertävät maan yli ja oksat piirittävät taivaan. Koivun juurella on veistetyin laudoin ja valkoisin liinoin katettu lähde, lähteen suojuksella punainen puukannu, kannussa makeata hunaja-juomaa.

Mordvalainen tarina

Paratiisin keskellä olevassa sulotuoksuudessa elämänpuussa, jonka latva hipoi taivasta, jonka oksat verhosivat paratiisin ja jonka juurelta pulppusi 12 maito- ja hunajalähdettä, oli jokaisen puulajin lehdet ja hedelmät.

Venäjäin käsikirjoitus 1600-luvulta

Maannavalla, kaiken keskipisteessä kohoaa maan puista korkein, jättiläissuuri hopeakuusi, jonka latva ylettyy ylijumalan, Bai-Ylgönin asunnolle.

Alttilainen taru

Yggdrasil-saarni on suurin ja paras kaikista puista ja se horjuu vasta maailman lopulla. Sen oksat verhoavat koko maailman kohoten yli taivaan. Sen korkea runko on valkoisen nesteen peittämä ja tämän ikuisesti viheriöivän puun alla on ihmeellinen lähde, Urdarbrunn, jonka ääressä puun juuriston alla asuu kolme synnyn- ja kohtalonsäätäjätärtä, Nornaa. Urdarbrunnissa oleva vesi on niin pyhää, että kaikki, mikä joutuu lähteeseen, tulee yhtä valkoiseksi kuin munankuoren sisäpuolella oleva kalvo. Kastetta, joka tuosta mehevästä puusta tihkuu maahan, sanotaan "hunajakasteeksi".

Skandinaavien Edda-runot

Soomaa tihkuva viikunapuu sijaitsee kolmannessa taivaassa Airam-madii järven partaalla.

Brahmalainen kirjallisuus

SUUREN TAMMEN KAATAMINEN

Neljä nuorta neitoa niitti ja haravoi meren rannalla heiniä, jotka salama yhtäkkiä sytytti palamaan. Pian puhalsi tuuli kantaen tuhkat vaaran rinteelle ja tuhkan seasta alkoi kasvaa tammi.

Tammi kasvoi kauniiksi ja suuremmaksi kuin yksikään puu. Se ojenteli oksiaan yhä laajemmalle ja yhä ylemmäs, kunnes sen latva tavoitti taivaan. Oksillaan se piteli pilviä ja peitti auringon ja kuun.

Kylmässä ja pimeässä maassa alettiin etsiä puulle kaatajaa, mutta millään ei löytynyt miestä, joka olisi siihen kyennyt. Eräänä päivänä nousi vedestä pieni musta mies, vähän kuollutta parempi, pieni kirves olallaan, ja ryhtyi työhön. Hän iski puuta kerran, toisen ja kolmannenkin, ja lopulta se kaatui ryskyen, tyvi kohden koillista, latva lounasta,

Tuonelan joen poikki, sillaksi ikisijaan. Aurinko alkoi paistaa, kuu kumottaa ja pilvet juosta pitkin taivasta.

Joku otti kaatuneesta tammesta oksan ja sai samalla onnen osakseen, toinen leikkasi lehvän ja sai ikuisen lemmen. Osa lastuista sinkosi mereen, josta rannalla pyykkiä pesevä tyttö ne löysi ja vei sepälle pajaan. Seppä katseli lastuja sanoen, että niistä saisi noita nuolet ja ampuja pahat aseet. Salaa kuunnellut paha tietäjä sai tästä aatoksen, meni rannalle keräämään lastuja ja alkoi valmistaa aseita.

Suomalainen tarina

Kuritan piirissä kasvoi jättiläiskastanja, jonka oksat levittäytyivät niin laajalle, että pähkinät putoilivat parinkymmenen mailin päähän ja puun varjo lankesi moneen piirikuntaan estäen riisintähkien kasvun. Silloin maaherra määräsi puunkaatajat työhön. Mutta kaikki ne lovet, jotka he saivat iske-tyiksi, menivät umpeen yön aikana salaperäisellä tavalla. Puu saatiin kaatumaan vasta sitten, kun hakatut lovet poltettiin.

Japanilainen taru

Oli aika jolloin ei ollut ruokaa. Vain tapiiri oli liha-va. Se kävi aterialla metsässä. Rotta seurasi tapiiria ja löysi metsästä suuren allepantepo-puun, jossa kasvoi banaaneja, kassavaa, jamssia, luumuja, ananaksia ja kaikkia muita hedelmiä. Rotta kertoi löydöstään intiaaneille, jotka ryhtyivät kaatamaan puuta päästäkseen hedelmiin käsiksi. Kaksikymmentä päivää hakattuaan he saivat puun kaatumaan. Intiaanit ottivat puun hedelmät ja istuttivat ne maahan, eläimet saivat sen lehvät. Luumut jäivät tapiirille.

Etelä-Amerikan karaibien taru

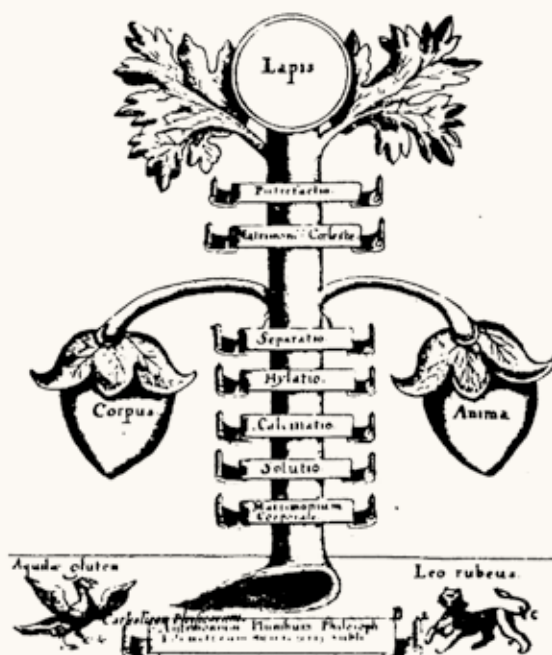
Kun Khum Boron järjesteli maailmaa, kasvoi maasta liaani Khao Kat, joka kasvoi jättiläismäiseksi peittäen maan varjoonsa. Ihmiset jäivät ilman valoa ja lämpöä. Taivaanpojan johdolla Phe Tha Yo ja Më Ngum hakkasivat liaania kolme kuukautta ja kolme päivää, kunnes se romahti murskaten kaatajat alleen. Mutta aurinko loisti jälleen.

Indokiinalainen taru

Dingiei-kukkula on Khasi-vuoriston korkeimpia huippuja. Muinaisina aikoina kasvoi kukkulalla jättiläispuu, joka varjosti koko maailman, niin että maa oli pimeä ja hedelmätön. Niinpä Khasin asukkaat alkoivat hakata puuta, mutta joka aamu edellispäivänä hakatut lovet olivat umpeutuneet. He kummastelivat tapahtunutta, kunnes pieni lintu kertoi tiikerin öisin nuolevan lovea. Tämän kuultuaan ihmiset kiinnittivät kirveensä ja veitsensä loveen, jolloin tiikeri leikkasi niihin kielensä ja lopetti nuolemisen. Niin puu saatiin kaadettua, maailmaan tuli valo ja viljely alkoi menestyä.

Assamilainen taru, Intia

Mukaillut lainaukset Uno Holmbergin (Harva) kirjasta *Eldänpuu* (Otava 1920) sekä Martti Haavion kirjasta *Suomalainen mytologia* (WSOY 1967).

I. MUINAISEN MAAILMANKUVAN HAVAINNOLLISTAMINEN A-D

Tavoite: Havainnollistetaan myytteihin perustuvan maailmankuvan käsitteitä. Aihetta voi lähestyä keskustellen liitteenä olevan kalvon kuvasta.

a) Lintukoto ja Manala

KU

YA

Esitehtävä: Piirretään kuva omasta maailmankuvasta: maapallo, ilmakehä, aurinkokunta jne. Kuvaa verrataan myyttien kuvaan maailmasta.

Tehtävä: Piirretään muinaissuomalaisten käsitys maailmasta ympyrän tai puoliympyrän muotoon. Väritetään vasemmalle öljyväriliiduilla lämpimät kesävärit ja oikealle kylmät sävyt, mustataan öljyväriliidulla tai pullopeitevärillä. Piirretään ns. raapetekniikalla Lintukoto ja Manala sekä maailmanpatsas. Työ voidaan lakata haluttaessa.

b) Linnunrata on Suuri tammi

KU

AA

Tehtävä: Opettaja lukee tarinan Suuren tammen kaatamisesta ja kertoo tarinan yhteydestä muinaissuomalaisten käsitykseen Linnunradasta. Rei'itetään suurella neulalla tummalle paperille Linnunrata suuren puun muotoon. Kuvat kiinnitetään ikkunaan tai muun valonlähteen eteen.

c) Lautanen tai taikarumpu

KU

YA

LU

Tehtävä: Poimitaan myyttisestä maailmankuvasta jokin yksityiskohta (tähtikuvio, maailmanpuu, lintuparvi tms.), joka tyyllitellään ornamenttiseen muotoon paperille. Tyyllittelyn mallina voidaan käyttää kallio-maalauksia tai aurinko- ja lintusymboleja, joita on käsitelty tehtävän 3 yhteydessä. Kuvio kopioidaan sitten keraamisen lautasen tai taikarummun kalvon koristeeksi.

d) Lintukotolaiset ja manalanväki

KU

AA

YA

Tuonelan eli Manalan asukkaita:

- lautturi, henkilinnut, kuolleet
- Tuonelan emäntä verkkoineen
- mustatukkainen Tuonen tyttö, Manan matala neiti
- kuoleman joutsen
- shamaani saattoi tulla hakemaan jonkun sairaan sielua käärmeen muodossa Tuonelasta
- lisätietoja lintukotolaisista löytyy Tarua ja totta -sarjan kirjasta Lintukotolaiset (toim. Terttu Kaivola, SKS 1985).

Virikekuvia: Lemminkäisen äiti (Gallen-Kallela 1897) ja Lemminkäinen Tulijoella (Juhla-Kalevala 1981).

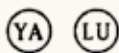

Tehtävä: Tehdään satukirjatyylinen kuva esim. tussipiirroksena ja/tai vesivärein lintukotolaisista ja manalanväestä.

2. MAAILMANKOTA

Jympyrä on pyöreä muoto, muodoista täydellisin. Siinä ei ole alkua, ei loppua. Maa on pyöreä, taivas on pyöreä, aurinko ja täysikuu ovat pyöreitä.

Kota on kuin pieni maailma maapermantoineen ja taivaankansineen. Kodassa oli kannatinpylväs kuin maailmanpatsas, jota myöten noidan henki kipusi taivaalle.

Tavoite: Konkretisoidaan suomalais-ugrialaisten mytologinen maailmankaikkeus kodan muotoon. Työn avulla on helpompi ymmärtää muinainen tapa hahmottaa maailma.

Tehtävä: Tehtävä suoritetaan ryhmätyönä, jolloin kukin ryhmä voi toteuttaa yhden osan tehtävästä. On myös mahdollista tehdä kodan sisustuksesta vain osa. Toteutustekniikat on syytä valita käytettävissä olevan ajan mukaisesti. Tärkeintä on kodan seinien ja yleisilmeen muovaaminen muinaista maailmankuvaa vastaavaksi.

Kota rakennetaan joko **telttalavastuksena** tai **pienoismallina**. On myös mahdollista tehdä aiheesta luokan seinälle **kollaasi**, johon maailmankaikkeuden piirretyt osat liimataan.

- Seinät:**
- valmistetaan tukevasta materiaalista: voimapaperista, kankaasta, muovista...
 - ulkoseinille voidaan kuvata ihmis-, eläin- ja kasvihahmoja kalliomaalausten tyyliin (ks. seuraava tehtävä).
 - teltan sisälle maalataan tai liimataan eri materiaaleista toiselle sivulle kesäisiä tunnelmia, sateenkaari, ja alaosaan Lintukoto.
 - vastakkaiselle sivulle toteutetaan talvitunnelmia, revontulet, ja Tuonela.

- Katto:**
- kuvataan tähtitaivas, johon mielellään sijoitetaan ainakin Ison Karhun ja Pikku Karhun kuviot sekä Linnunrata. Kankaaseen tähtitaivas voidaan toteuttaa vahabatiikkina tai maalaamalla, muoviin tai paperiin myös rei'ittämällä.

- Tukirakenne:**
- tehdään esimerkiksi rimoista. Keskelle kotaa tulee pylväs, maailmantolppa. Se voidaan toteuttaa karhunkallopuna tai toteemipaaluna. Tolppaa varten tehdään savesta joko karhunkalloja (ks. luku 4) tai toteemieläinpatsaita. Suomalaisten toteemieläimiä ovat olleet hirvi ja karhu. Toteemipatsaat muovataan lieriöiksi niin, että keskuspylväs voidaan pujottaa niiden sisään. Karhunkallot voi puolestaan muovata myös lyhdyiksi.

- Sisustus:**
- kattoon ripustetaan lintuparvimobile (tai useampia) matkalle kohti Lintukotoa.
 - lattialle tehdään Tuonelan joki muovista tai foliosta sekä sen yli kulkeva silta.
 - lisäksi voidaan tehdä pienoispatsaita lintukotolaisista ja Tuonelan väestä (ks.tehtävä 1.d).

Valmiin kodan äärellä tai jo työtä tehdessä kuunnellaan Kalevalan runoja, joikuja, rummutusta tai luetaan vanhoja tarinoita.

3. KULTAPYÖRÄTAMMI A-C

KU

YA

LU

Aurinkosymboleja:

- Aurinko, pyöreä kiekko, symboloi elämää ja kuolemaa, olemassaolon keskusta. Monissa uskonnoissa se on korkeimman olennon vertauskuva.
- Ikonografisesti aurinko kuvataan tavallisimmin joko aurinkojumalana, jonka pään ympärillä on säteilevä kehä, tai säteiden ympäröimänä pyöreänä levynä, jolla voi olla ihmisen kasvot.
- Pohjoismaisessa mytologiassa aurinko on naisellinen symboli, kuu on miehinen.
- Yhdessä aurinko ja kuu kuvastavat luovia voimia, maailman ikuista kiertokulkua.
- Skandinaavisissa pronssikauden veistoksissa valjastettu hevonen veti vaunuissa kultaista aurinkokiekkoa. Auringon, elämänantajan, kuviteltiin ajavan vaunuissaan taivaankannen yli idästä länteen.
- Merenkulkijakansat kuvittelivat auringon kulkevan laivalla taivaan kannen ylitse; alus on aurinkovene, auringon ja vuoden kiertokulun merkki.
- V. 1000 eKr kalliopiiirroksissa aurinko oli pyörä ja sillä oli kädet.
- Sumerit kuvasivat auringon nelipuolaiseksi pyöräksi.
- Nelipuolaisesta pyörästä tuli myös kristillinen vertauskuva: vihkiristi maalattiin kirkon vihkimisen yhteydessä keskiaikaisten kirkkojen seiniin.
- Sakara-aurinko on natsimerkki toiseen suuntaan.
- Ylösalaisin oleva puu on eri puolilla maailmaa tunnettu onnen ja auringon symboli. Taivaalle osoittavat juuret ja alas kurkottavat oksat kuvaavat voimien laskeutumista ylhäältä alas. Samalla taivaallinen ja maallinen kohtaavat.

Lintusymboleja:

Kotka:	ilmanlintu, jonka munasta syntyivät taivas, maa, aurinko, kuu ja tähdet. Kotka on myös vallan, voiman ja sotilasmahdin vertauskuva.
Korppi:	oppivaisuuden symboli, sodan, sairauden ja kuoleman enne
Pöllö:	viisauden valtiias, kuolleiden, yön ja sateen lintu
Joutsen:	elämän kiertokulun symboli
Pääskyt ja kyyhkyt:	kevään, lapsionnen, parantavien voimien ja rakkauden symboleita
Käki:	sielunlintu, kevään tuoja, ennustaja
Haukka:	metsästäjien suojeluspyhimyksen tunnus, laajakatseisuuden ja vahingoittumattomuuden symboli

Tavoite: Tutustutaan ornamentiikkaan ja opetellaan pelkistämään luonnonmuotoja symmetrisiksi koristeaiheiksi. Inspiraation lähteenä käytetään runoa kultapyörätammesta.

Esitehtävä: Tutustutaan runoon kultapyörätammesta (löytyy tämän luvun johdanto-osasta ja musiikkiliitteenä Pihasoittajien esityksenä nimellä Laulupuu) ja pohditaan sen symboliikkaa.

- Tanhua, jolla puu kasvaa on paratiisin keskus.
- Omenat edustavat elämänpuun hedelmien runsautta.
- Kultapyörä on vanha auringon symboli.
- Käki edustaa elämänpuun lintumaailmaa.
- Kulta ja vaski ovat puun elämännestettä.

Tutustutaan kansantaiteen koristekuvioihin, jos käsillä on aihetta esitteleviä kirjoja. Koristeaiheita löytyy esimerkiksi käsitöistä, ryijyistä, lautasista, puurasioista, arkuista, kaapeista, talouskaluista jne.

Tutkitaan erilaisia puita ja niiden lehtityyppejä ja hedelmiä sekä erilaisia lintulajeja ja eläimiä piirtämällä ensin realistisesti ja tyylittelemällä sitten niiden muotoja. Tässä tehtävässä keskitytään puun kuvaukseen, mutta samalla tavalla voidaan tietysti kuvata myös muita aiheita vaikkapa vuodenajan mukaan.

Tehtävä a) Leikataan kultapyörätammen symmetrinen siluetti värillisestä tukevasta paperista. Valmiita kaavamaisia puumalleja tulee välttää. Jokainen leikkaa yhden samankokoisen puun ja niistä kootaan suuri seinäfriisi tai boordinauha. Siluettipuut voidaan koota myös sekametsäksi isolle paperitaustalle.

Tehtävä b) Tehdään puusiluettista "lasimaalaus" ns. silkkipaperitekniikalla. Leikataan symmetrinen puusiluetti tummasta paperista siten, että siluetin osat ovat kiinni toisissaan ja reunaraameissa. Siluettikuvan voi reunustaa kultatussilla. Raamin ja siluetin välisiin aukkoihin liimataan eri väristä silkkipaperia työn takapuolelle.

Tehtävä c) Kaiverretaan tammikuvio linolevyille tai kipsi- tai savilaatalle. Painetaan kuvio esimerkiksi kutsukorttien kanteen. Kuvion voi myös maalata savesta muotoillun lautasen koristeeksi.

Lähteet:

Biedermann, Hans: Suuri symbolikirja. 1993. WSOY.

Cooper, J. C.: Symbolien maailma.

Unet, kuvat, ennusmerkit. 1984. Kirjapaja.

Koch, Rudolf: Merkkien kirja. 1984. Otava.

Paistaa päivä pimeään. 1992. Laatusana Oy.

Sandberg, Gunnar ja Piironen, Liisa: Kuva ja ympäristö. 1977. WSOY.

4. ELÄMÄNPUU JA VUODENAJAT

KU

AA

YA

Puut kuvastavat eri vuodenaikojen vaihteluja. Kevään puu on hiirenkorvilla tai pajunkissoilla, norkot kultaista siitepölyä pöllyten tai mehiläisiä kukinnoissaan. Puun oksilla voi olla linnunpesiä tai muniaan hautovia lintuja.

Kesän puu on täydessä lehdessä, oksillaan meheviä hedelmiä ja lentokoulussa olevia linnunpoikia. Maassa voi olla muurahaiskeko, kukkiva niitty, ilmassa perhosia ja poutapilviä.

Osa syksyn puun lehdistä voi sataa maahan lehtisateena. Sade voi näyttää tähtisateelta, muuttolinnut lentelevät parvina. Puun oksille syttyvät kynttilät ja taivaalla tuikkivat tutut tähtikuviot, Otava, Iso Karhu jne. Tähtienlennon aikana voit toivoa ja toiveesi toteutuu.

Tähtisade voi olla myös lunta ja lumitähtiä tai uuden vuoden ilotulitusta. Talven tunnusmerkkeinä voi olla myös lumiukkoja, lumilinnoja, lumilyhtyjä ja nietoksia.

Tavoite: Perehdytään elämänpuu-käsitteeseen ja tehdään kuva suomalaisesta elämänpuusta tietyinä vuodenaikana.

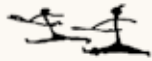
Tehtävä: Tutustutaan elämänpuuhun runsauden lähteenä esimerkiksi lukemalla tämän luvun alussa olevat eri kansojen kuvaukset elämänpuusta. Pohditaan, millainen suomalainen elämänpuu voisi olla eri vuodenaikoina.

Piirretään kuva elämänpuusta oppilaan valitsemana vuodenaikana lyijykynällä tummalle paperille. Rei'itetään ääriviivat suurella neulalla, ja valitaan joukko sopivankokoisia kuvioita (esim. hedelmiä, lehtiä, lintuja), joiden kohdalle leikataan isompi aukko. Niiden taakse liimataan erivärisiä silkkipapereita. Kuva-aihe rajataan kultatussilla. Kuvat kiinnitetään ikkunaan.

Huom! Puun voi kuvata myös tehtävän 53b savilevytekniikalla.

5. SUURI TAMMI

AI

KU

MU

YA

LU

Tavoite: Esitetään Kalevalan tarina multivisiona.

Tehtävä: Tutustutaan äidinkielen tunneilla Kalevalan runoon Suuresta tammesta. Tässä käytetty versio on Juha Pentikäisen Lönnrotin Kalevalan Toinen runo (1985, Opintotoiminnan keskusliitto).

Kuvitetaan runon kohtaukset kuvaamataidon tunneilla diakuviksi. Yhdistellään erilaisia tekniikoita kuvakohtausten rakentamiseksi: esimerkiksi piirretään ja maalataan kertomuksen eri kohtaukset, ja reprotaan ne diakuviksi. Vaihtoehtoisesti kuvataan muina sekatekniikkoina suoraan dialle esimerkiksi maalaamalla öljyvärein, piirtämällä tusseilla, leikkaamalla tai rei'ittämällä diafilmiä, panemalla paperista revittyjä hahmoja tai kasvinosia diakehysten väliin jne.

Tarinan äänisuunnittelu tehdään musiikintunnilla. Kertojanäännet, musiikki ja äänitehosteet äänitetään C-kasetille ja rytmitetään diojen kanssa multivisioesitykseksi. Esitetään esimerkiksi Kalevalanpäivänä tai koulun kevätjuhlassa.

Ehdotus kuvattaviksi kohtauksiksi:

1. Väinämöinen nousee puuttomalle maalle ja saattaa Sampsa Pellervaisen puita kylvämään (s. 1-42).
2. Tammi ensimmältään ei taimi, mutta uudelleen kylvettyinä nousee ja leviää yli koko maan ja estää lehvillensä sekä kuun että auringon näkymästä (s. 43-110).
3. Pieni mies nousee merestä ja kaataa tammen, kuu ja päivä pääsevät taas näkyviin (s. 111-222).
4. Linnut laulavat puissa, ruohot, kukat, marjat kasvavat maassa. Vain ohra ei kasva vielä (s. 223-236).
5. Väinämöinen löytää muutamia siemeniä rannan hiekalta, kaataa kasken ja jättää yhden koivun lintujen istuinpuuksi kasvamaan (s. 237-262).
6. Kotka mielihyvissään siitä, että häntä varten oli puu seisomaan jätetty, iskee Väinämöiselle tulta, jolla tämä saa kaskensa poltetuksi (s. 263-284).
7. Väinämöinen kylvää ohraa, rukoilee kasvuunneen ja toivottaa tuleviksi ajoiksi menestystä (s. 285-376).

6. TAMMI KERTOO TARINAA

AI

ET

KU

AA

Tavoite: Pohditaan Kalevalan kertomuksia Suuren tammen näkökulmasta.

Tehtävä: Tutustutaan Kalevalan 2. runon Suuri tammi -tarinaan jo ennen näyttelyssä käyntiä. Pohditaan tammen syntyä, kasvua ja sen kohtaloa. Näyttelyssä tarkastellaan eri ikäisten ja erityisesti teollisuudelle kelpaamattomien puiden kuvia. Millaisia tuntemuksia ne herättivät?

Piirretään tammen elämäankaari ja merkitään piirrokseseen suuria tapahtumia puun elämästä. Kirjoitetaan tammen elämäkerta Kalevalan tekstiin pohjaten tammen itsensä näkökulmasta. (Ks. myös luvun VI Pyhäpuu, pihapuu ... tehtävä 36 d.)

Elämänkatsomustiedon tunnilla keskustellaan puiden merkityksestä suomalaisille ja oppilaille itselleen. Esimerkiksi: Mitä olet kokenut puussa? Mitä arvoja puissa/metsässä on? Miten kyseisiä arvoja voi kokea? Miten olet käyttänyt puita? Miltä meidän elämämmme näyttää puiden näkökulmasta? Pohdintoja voidaan jatkaa muissa luvuissa (V–VIII) käsiteltyjen teemojen avulla: pyhät puut, karsikot, metsän symboliset merkitykset jne.

Pienemmille oppilaille voidaan lukea myös Masao Tsurumin ja Mamoru Suzukin kirja Huomenta vanha tammi (SLEY-Kirjat Oy, 1984).

7. KALLIOMAALAUUS

KU

AA

YA

Kalliomaalaukset ovat punamullalla maalattuja tai uurrettuja yksittäisiä kuvia tai useamman hahmon kohtauksia rantakallioiden auringonpuoleisilla sivuilla. Ne liittyivät usein metsästys- ja pyyntiretkiin. Kaivertamalla riistaeläimen kuva vangittiin sen sielu, ja näin metsästys helpottui (vrt. kuvamagia). Maalattuja kallioita pidettiin ilmeisesti pyhinä.

Suomesta on löydetty 64 erilaista kalliopiirrosta, joista vanhimmat on tehty noin 8000 vuotta sitten. Piirrosten aiheina on mm. taidokkaasti tyylitelttyjä eläimiä: sarvettomia hirviä, karhuja, peuroja, lintuja ja kaloja. Eläimet nähdään läpileikkauksina, tärkeät sisäelimet kuvataan näkyviin röntgenkuvan tyyliin: esim. joutsenhahmon sisään on piirretty kaariviivoja (Ääninen: nelimetrisen kalliopiirros joutsenesta).

Ihmishahmot on kuvattu seremonioissa ja juhlissa, kuten "tanssiva shamaani". Ihmishahmolla on usein myös pää alaspäin, mikä mahdollisesti kuvaa tuonpuoleista maailmaa. Tyypillinen asento on ns. epäsymmetrinen koukkupolviasento, jonka on tulkittu esittävän tanssia.

Ihmisten vierestä löytyvät käärmesauvat symboloivat hedelmällisyyttä. Myös veneitä on kuvattu. Tekijöiden puumerkkeinä on erilaisia "kengänjälkiä", muualla Euroopassa (mm. Laatokalla) kädenjälkiä.

Monissa Etelä-Euroopan luolamaalauksissa eläimet on kuvattu realistisesti ja piirroksissa on voimakas liikkeen tuntu.

Tavoite: Eläydytään muinaiseen elämänmenoon kalliomaalauksen kautta.

Tehtävä: Tehdään kalliomaalaukstyylinen kuva ryhmätyönä. Pyritään samantyyppiseen ilmaisuun kuin kalliomaalauksissa: piirretään ääriviivat ja tärkeimpiä luita ja elimiä niiden sisälle. Vaihtoehtoisesti voidaan tehdä luolamaalaukstyypisiä realistisempia kuvia.

Ryhmiä tekemistä maalauksista voi koota kokonaisen kallioseinän. Töissä voi yhdistellä seuraavia tekniikoita oman valinnan mukaan.

Pohja I: Isolle tummalle paperille tai rypistetylle voimapaperille levitetään pastelli-, tempera- tai sormiväriä pohjaväriksi. Juoksevaan väriin voidaan lisätä liisteriä.

Märkään pohjaväriin raaputetaan kuvia erilaisia piirtimiä kuten sulkia tai tikkuja käyttäen.

Tai:

Tehdään paperista sapluuna, josta halutun kalliopiiirroskuvan ääriiviivat on leikattu irti. Ripotellaan märälle väripinnalle sapluunan läpi pigmentillä värjättyä jauhetta kuten hiekkaa tai vehnä jauhoja. Poistetaan sapluuna ja annetaan työn kuivua vaakatasossa. Kiinnitetään lopuksi fiksatiivilla.

Pohja II: Hangataan kevyesti mustaa tai ruskeaa vahaliitua lappeeltaan paperille niin, että se muistuttaa nahan tai kallion pintaa.

Piirretään pohjalle kuvia punaisilla, valkoisilla tai mustilla liiduilla tai hiilellä. Kuva voidaan toteuttaa myös painamalla (esim. käden kuva, styroxista tehty hahmo tai tuputtamalla väriä sapluunan läpi) tai spreijaamalla (em. hahmojen ympärille, jolloin hahmon ääriiviivat jäävät näkyviin).

Lisätietoja kalliopiiirroksista löytyy kirjasta:

Kivekäs, Pekka: Kalliomaalaukset, muinainen kuva-arkisto, 1995. Gummerus, Jyväskylä.

8. AMULETTI

KU

YA

Amuletti (vrt. maskotti) on taikakalu, jonka uskotaan suojaavan kantajaansa noituudelta, sairaudelta ja onnettomuuksilta. Amuletteina on käytetty jalokiviä, metalleja, eläinten tai kasvien osia ja voimakkaasti haisevia tai väkevänmakuisia aineita. (Facta 1 1969, Sanomapaino.)

Kivikautisilta asuinpaikoilta on löydetty punamullattuja, muutaman sentin mittaisia ihmiskuvia, joita kutsutaan savi-idoleiksi. Ne ovat voimakkaasti tyylitelttyjä, viivoin koristeltuja, ja niiden päällä on reikiä, joihin voi laittaa höyheniä tms. koristeita. Niihin on liitetty runsaasti maagisia merkityksiä. (Valkonen, Markku ja Valkonen, Olli: Suomen taide. 1986. WSOY.)

Amulettia voidaan käyttää koruna tai se voi olla vaikkapa taskussa pidettävä pieni esine.

Tavoite: Pohditaan amuletin merkitystä ja valmistetaan pieni amuletti.

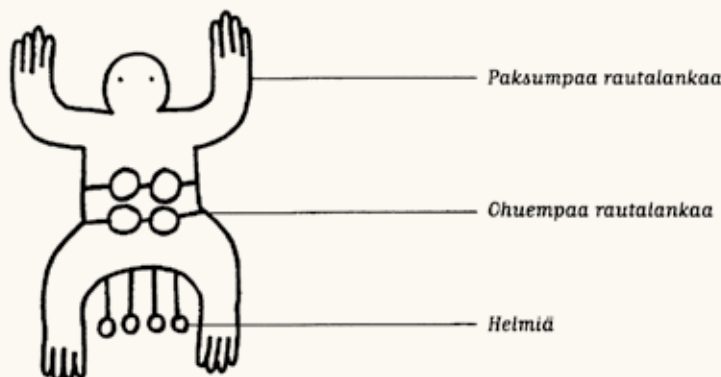

Tehtävä: Keskustellaan amulettien käytöstä meillä ja muissa kulttuureissa. Tutkitaan kuvia primitiivisistä koruista, jos sopivia kirjoja on saatavilla. Kuinka monella on amuletti: lahjaksi saatu, ostettu tai itse tehty? Käytetäänkö sitä jatkuvasti vai vain erityisissä tilaisuuksissa? Mitä amuletin antaminen toiselle merkitsee?

Amuletti voidaan tehdä rautalangasta taivuttamalla, esimerkiksi kalliopiirrosten yksinkertaisia aiheita jäljitellen ja liittämällä siihen ohuempaan rautalankaan tai siimaan pujoteltuja helmiä. Tällainen amuletti sopii hyvin kaulaan tai vaikka korvakoruksi.

Amuletti voidaan valmistaa myös savesta tai luonnosta löytyneistä esineistä: kivistä, puunpaloista, simpukankuorista, höyhenistä tai sulista. Savi-idolinkin voi tehdä amuletiksi. Koruna käytettävä amuletti voidaan joko rei'ittää tai kietoa ohueen hopeoituun kuparilankaan, jolloin siihen saadaan muovattua myös ripustuslenkki. Vaihtoehtoisesti sille voidaan valmistaa pieni koristeltu nahkapussi. Sitten amuletti ripustetaan ohueen nahkanauhaan, joka sidotaan kaulaan tai ranteeseen sopivaksi.

Taskussa pidettävä amuletti valmistetaan vastaavasti, mutta ripustusominaisuuksien sijaan kiinnitetään huomiota onnenkapineen tarjoamiin tuntoaistimuksiin. Amuletin on tarkoitus tuntua hyvältä hypisteltäessä: sileältä, viileältä/lämpimältä, pehmeältä, karvaiselta...

9. PARATIISIPUUN KAATO

ET KU

YA LU

Paratiisin keskellä kasvaneen yltäkyläisyyttä tarjoavan puun kaatamista seurasi uusi järjestyks, mutta myös hyvän ja pahan ilmaantuminen maailmaan.

Raamatun syntiinlankeemuskertomuksessa tiedon puusta syöminen saattaa ihmisen tietoiseksi hyvästä ja pahasta sekä vastuulliseksi omista teoistaan. Samalla paratiisista on lähdettävä.

Viimeaikainen ekologinen kehitys voidaan käsittää etääntymiseksi paratiisista: ihmisen pyrkimykset edistää talouskasvua mihin hintaan hyvänsä ovat vaurioittaneet luontoa pysyvästi.

Tavoite: Pohditaan paratiisipuun kaatamisen symboliikkaa. Tutustutaan artikkeliin haidojen pyhän puun kaatamisesta (ks. liite 2). Kuvataan paratiisia ja helvettiä puun muodossa.

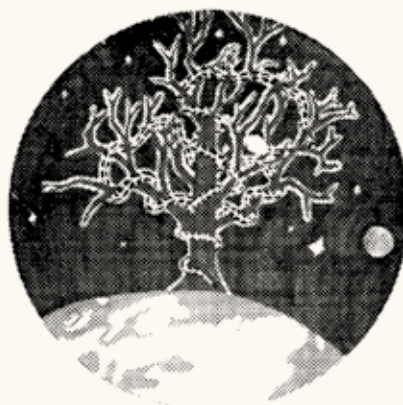
Tehtävä: Keskustellaan erilaisista elämäntavoista ja niihin liittyvistä ekologisista arvoista.

- Millaista on hyvä elämä?
- Millaiset ekologiset arvot voivat liittyä paratiisiin ja helvettiin?
- Missä suhteessa henkilökohtainen onni on ekologisesti kestävään elämäntapaan?
- Voiko urbaani kulutusyhteiskunta edustaa paratiisia? Kenelle?

Piirretään tai maalataan puu, joka ilmentää tekijänsä henkilökohtaista kantaa maapallon ongelmiin. Puu voi edustaa paratiisia tai helvettiä tai molempia. Vaihtoehtoisesti voidaan tehdä suurikokoinen lehtileikekollaasi ryhmätyönä.

Kuvattavia asioita voivat olla vaikkapa:

- metsät maapallon keuhkoina, ekologinen tasapaino, lajien monimuotoisuus, pehmeä teknologia, virkistyskäyttö, rauha ja yhteistyö, suvaitsevaisuus jne.
- teknistyminen, urbanisoituminen, lyhyen tähtäimen hyötynäkökulma, kerskakulutus, ekologisen tasapainon järkkäminen, väestön liikakasvu, sodat, saastuminen, jäteongelma, otsonikato, lajien tuho, alkuperäiskansojen kohtalo jne.

II

H i i s i , *pyhä lehto*

Hiisi, entisajan pyhä lehto. Forsby, 1997

II HIISI, PYHÄ LEHTO

*"Kummallista, oli ihmislasten uskonnoilla miten erilaiset muodot tahansa,
yhteistä niille on hartauden tunne, jonka ne uskovissaan herättävät.*

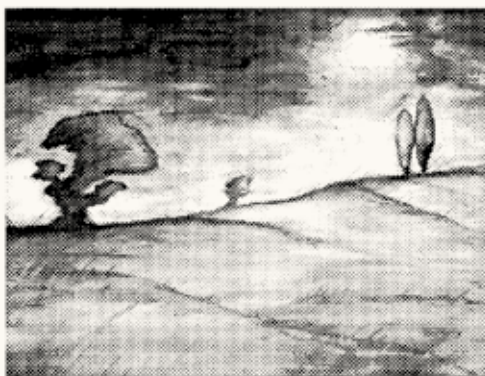
*Arvelen, ettei Ateenan ja Rooman taitehikkaat temppelit, Intian pagodit,
musulmanien komeat moskeijat tai katolilaisten tuomiokirkot kaikkine kalliine aarteineen
voi herättää kävijöissään sen syvempiä uskonnollisia tunteita kuin tämä koruton lehto,
jossa ei ole kultaa eikä hopeaa, ei marmoria eikä norsunluuta,
vaan vanhat värisevät puut paljaan taivaan alla vuoren korkealla huipulla."*

Uno Harvan matkakirjeestä 1911 tseremissien ja votjakkien luona.

Moniin uskontoihin sisältyy käsitys lehdestä elämän kosmisena tyysijana ja jumalan asuntona. Näin ovat uskoneet kreikkalaiset, ja kristinuskon paratiisi on Eedenin puutarha, jonka Jumala istutti ja johon hän kasvatti myös elämänpuun. Mahdollisesti esi-isiemmekin mielessä on ollut kuva alkulehdestä, kun he valitsivat temppeliksensä lehdon. Se säilytettiin ihmiskäden koskemattomana, vain luonnonvoimien muokattavana; edes oksia ei saanut taittaa eikä marjoja poimia. Pyhiä lehtoja kutsuttiin hiisiksi. Hiidet sijaitsivat pienillä kumpareilla, kivikoisilla mäillä tai jylhillä kallioisilla jyrkänteillä, ja usein niitä elävöitti myös lampi, lähde tai puro. Siellä oleva erillinen tammi, koivu tai haapa, tai ehkä vain pensas, oli alkuaikojen kosminen puu, elämänpuu, jonka juurella uhrattiin ruokaa ja olutta. Pyhät lehdot ovat edustaneet olevaisen järjestystä ja välittäneet tietoa maailman synnystä ja alkujasta. Puu, kivi ja vesi merkitsivät tuonpuoleisen maailman rajaa, sillä hiisi oli myös portti menneisyyteen ja yhteys onnea ja hyvinvointia ohjaileviin vainajiin.

Suomalaisten hiisipaikkoihin liittyvästä uskonnosta tiedetään melko vähän. Hiisipaikatkin tunnetaan usein niiden hävittämisestä säilyneen tiedon perusteella. Etelämpänä ja idempänä kirkon toiminta ei ollut yhtä määrätietoista vanhan uskon

kitkemisen suhteen, joten naapurikansojemme pyhiin lehtoihin liittyvistä riiteistä on säilynyt enemmän tietoa. Joka tapauksessa meidänkin lehdossamme laulettiin, tanssittiin, keinuttiin, nautittiin juhla-aterioita ja uhrattiin jumalille. Myös kokkoja poltettiin. Runo Suuresta tammesta on yksi niistä kertomuksista, joita seremonioissa laulaen kerrattiin uskontunnustuksen tapaan.

Alun perin, ennen 1600-lukua sana hiisi tarkoitti siis pyhää lehtoa tai uhripaikkaa. Kristinuskon mukaan kaikki muut uskonnot olivat pakanallisia ja peräisin paholaisesta, joten hiisikin sai merkityksen piinapaikkana, paholaisena tai helvetinä. Hiisipaikoissa pidetyille se-

remonioille kirkonmiehet antoivat nimen "paholaispidot". Vironkielessä sana "hiis" on edelleen entisajan pyhä lehto.

Kristityt papit halusivat kitkeä vanhan uskonnon. Hiisien ja pyhien puiden hävittäminen alkoi, kun vuonna 1229 Rooman paavi Gregorius IX antoi Suomen kirkolle oikeuden ottaa haltuunsa pakanallisiin jumalanpalveluksiin käytetyt lehdot ja pyhätöt. Pappien oli usein vaikea löytää kaatajia pyhille puille. Kansa halusi pitää kiinni vanhoista tavoistaan, ja lisäksi pelättiin jumalten kaatajille langettamia rangaistuksia. Kirkon toiminnan kuitenkin edetessä hiisipaikkoja siirrettiin asutuksen tuntumasta metsäisemmille seuduille. Usein van-

hoille uhripaikoille rakennettiin kirkko tai pappila; näin kristinusko kirjaimellisesti peitti alleen vanhan uskonnon. Pyhien lehtojen ja puiden hävitystyö kesti aina 1800-luvun loppuun asti.

Pyhät lehdot katosivat nopeimmin Länsi-Suomesta. Idässä ortodoksinen kirkko suhtautui suopeammin paikalliseen uskontoon ja otti siitä piirteitä omakseen. Pyhien lehtojen henki on säilynyt vanhoissa ortodoksissa kalmistoissa, joissa luonnon tekemisiin ei saa puuttua: puut saavat kaatua, ristet ja grobut (hautamuistomerkit) lahota. Myös uudemmilla hautuumailla kokoonnutaan yhä seurustelemaan ja aterioimaan puiden juurelle yhdessä vainajien kanssa. Pyhtitsan luostari Virossa on rakennettu vanhalle uhripaikalle, ja aina pyhinä pidetyt vanha tammi ja lähde ovat nyt ortodoksien pyhiinvaelluskohteita.

Meillä vanhat paikannimet voivat antaa viitteitä pyhien paikkojen läheisyydestä. Usein sana hiisi kertoo vanhasta uhripaikasta, pyhä saattaa viitata kulttipaikkaan tai muinaisen eräalueen rajaan. Nais-alkuisten paikannimien taustalla lienee keskiajalla jonkin aikaa vallinnut tapa, jonka mukaan naiset eivät saaneet osallistua joihinkin riitteihin, vaan heidän oli kierrettävä hiisi omaa reittiään. Nämä naistenpolut ovat jääneet elämään paikkakunnan nimistössä. Paljon nimiä myös muutettiin kristillissävyisiksi: Ristinkalliot, Kirkkovuoret ja Papinsaaret saattavatkin olla vanhoja uhripaikkoja. Toisaalta Kallaveden Hiidensaari sai nimekseen Helveti.

Tietoisuus paikkojen menneisyydestä antaa uusia ulottuvuuksia metsäretkiin. Vaikuttavien luontokohteiden herättämät tunteet löytävät vastineensa historiassa ja esi-isiemme elämässä. Ja ehkä vanha lehto tuntuu menneisyytensä valossa entistäkin rauhoittavammalta ja lähteen vesi virkistävämmältä.

KIRKON KAMPPAILU HIISIUSKOA VASTAAN

1229 ROOMAN PAAVI GREGORIUS IX oikeuttaa Suomen kirkon ottamaan haltuunsa pakanallisiin jumalanpalveluksiin käytetyt lehdot ja pyhätöt.

1534 NOVGORODIN PIISPA antaa määräyksen tuhota pyhät lehdot, epäjumalain temppelit ja upottaa uhrikivet veteen. Karjalassa alkaa pyhien paikkojen hävittäminen.

1686 RUOTSIN KUNINGAS KAARLE IX:N vahvistama kirkkolaki määrää rangaistuksen pyhille puille uhraamisesta. Sen seurauksena papisto Suomessa kiihdyttää toimiaan.

1737 PIISPA DANIEL JUSLENIUS pitää piispantarkastuksen Kerimäellä. Seurakunta ilmoittaa, että mitään pakanallisia tapoja ei paikkakunnalla enää ole. Kuitenkin seurakuntalaistenkin keskuudessa oli pyhien lehtojen ja puiden palvojia. Tarkastusmatkojensa päätteeksi piispa Juslenius lähettää papistolleen kirjeen, jossa ilmoittaa "tällaisista kauheista ja iljettävistä paheista seuraavan Jumalan oikeamielisen koston ja palavan vihan, ja sen hirvittävän vaaran ja sielun vaivan, joka heitä uhkaa, ja saatettakoon tällaiset toisille varottaviksi esimerkeiksi lailliseen rangaistukseen, jotta tuollaiset perkeleen teot ja toimet saataisiin poistetuiksi ja hävitetyiksi."

11.5.1746 RANTASALMELLA pidetään pitäjänkokous, jossa papisto päättää pellonlaidoilla ja talojen lähetyvillä kasvavien epäilyttävien puiden ja "ristikanto"-nimisten uhripaikkojen hävittämisestä. Palkkio luvataan, mutta kaatajia ei löydy. Rovasti Orraeus kirjoittaa asiasta maaherra Wredelle ja saa määräyksen, että nimismies Brunoun on huolehdittava puiden kaatamisesta. Nimismies ei saa ketään kaatajaksi.

Piispantarkastuksessa 9.2.1748 todetaan, että uhripuut ja uhripaikat ovat edelleen pystyssä. Kansa pelkää kaatamisesta koituvia onnettomuuksia karjalle ja taloudelle. Itse piispa tarttuu asiaan, kuulustelee papistoa ja käskee ryhtymään puiden kaatoon taloudellisten menetystenkin uhalla. Papisto ei saa ketään suostumaan työhön. Tuomiokapituli kääntyy jälleen maaherra Wreden puoleen ja pyytää tältä apua kaikkien tiedossa olevien uh-

ripaikkojen hävittämiseen, pyhien lehtojen ja pitämispuiden kaatamiseen sekä tuhoamiseen juuriin. Muidenkin Savon pitäjien papisto ottaa yhteyttä maaherraan puuongelmassaan. Wrede saa tarpeekseen ja kieltäytyy osallistumasta papeille kuuluvien tehtävien hoitoon. Ainoa keino on pappien itsensä tarttua kirveeseen, mutta se ei sovi heidän arvolleen. Puut jäävät pystyyn, ja vielä 1890-luvulla Rantasalmella löytyy vanhojen uhrispuiden oksilta uhrianteja.

1750 MÄNTYHARJUN KIRKKOHERRA SAKARI CYGNAEUS on innokas pitämispuiden ja pyhien lähteiden hävittäjä. Myöhemmin hän sortuu mielisairauteen.

1760 ROVASTI CASTEGREN hävittää Serebetan seurakunnan katajia kasvavan korkean metsikön, "ukkolan". Inkeriläiset ja osa suomalaisista ovat tätä lehtoa palvelleet.

1770-LUVULLA KUOPION SEURAKUNNAN LUKKARI MARTTI LYYTIKÄINEN hakkaa ja hävittää kirkkoherra Fabritiuksen käskystä useita pyhiä pensaita ja uhripaikkoja, joissa asukkaat harjoittavat epäjumalanpalvelusta.

1700-LUVULLA KAPPALAINEN SIMON LABBART hakkauttaa pyhät puut pois Kuhmoisten Papinsaaresta. Siellä oli uhrilehto, jossa uhrattiin metsän ju-

malille ja pidettiin karhunpeijaisia. Saaren nimi oli silloin Tapialansaari. Keskiajalla saari joutui kirkon haltuun, sinne rakennettiin Padasjoen kirkkoherran torppa ja myöhemmin papin asunto. Uhripaikaksi muuttui Vohluissaari Vastiaislahden pohjassa.

1700-LUVUN LOPUSSA LIISSILÄN SEURAKUNNASSA kasvaa pienellä kukkulalla katajia, jotka on ympäröity aidalla. Keskellä kasvavalle suurelle katajalle kyläläiset vievät juhlapyhinä olutta, viinaa, ruokaa. Synnytyksen jälkeen viedään ensimmäiset maitopisarot, ja syksyllä ensimmäiset viljanjyvät. Kirkkoherra Branstacka hävittää ja hakkaa maahan koko lehdon. Pälvonta loppuu.

1800-LUVUN LOPUSSA SOIKKOLASSA on metsikkö ja siinä kivi jota palvellaan. Metsikkö on niin pyhä, ettei siitä saa varpuakaan ottaa saamatta ruumiin vikaa. Sitä palvelevat sekä luterilaiset että ortodoksit. Pappi hävittää metsikön.

Saksalaiset papit kaatavat virolaisten pyhiä puita. Piirros F. L. Maydell 1842.

ESIMERKKEJÄ MUINAISISTA PYHISTÄ PAIKOISTA

HIISI, Forsby, Kokemäenjoen rannalla; pakanuuden aikainen hautakumpu ja vanha juhlapaikka.

HIISI, Perniö; muinainen uhrilehto, nykyisin Perniön Yliskylän kirkko.

HIISI, Maaria; paikalla ollut pyhä kivi ja uhrialtтари. Lähettyvillä tasainen luonnonkenttä, vanha juhlapaikka.

HIISI, Masku, Villilä; vanha kulttipaikka.

HIISI, Lieto; kuulunut keskiajalla Turun piispalle.

HALLISTEN HIISITAMMI, *HALLISTE*, *VIRO*, Hiisitammen naapuristossa asunut J. Kuld tiesi kertoa 1957, että tammi on viimeinen puu entisestä hiidestä, pyhästä tammimetsästä, jossa sijaitsi myös uhrikiivi. Saksalaiset tuhosivat paikan ja yrittivät rakentaa siihen kirkon - turhaan - sillä se mitä päivällä saatiin muurattua hajosi yön aikana palasiksi.

HIIDENALA, Paimio; entinen uhripaikka, nykyään Hiidenalan eli Pyhän Jaakopin kappeli.

HIIDENKALLIO, Karhinniemi, Huittinen; Huittisten vanhimman puukirkon vieressä ollut hiidenkalliolla paljon käytetty uhrilähde.

HIIDENKANGAS, Nousiainen, Moisio; lähellä härkälähde ja hiittenhajoja kasvava lehto. Paikalla nykyisin kappeli.

HIIDENKANKARE, Mynämäki, Vihtamäki; vanha uhripaikka.

HIIDENMÄKI, Pirkkala; paikalla on Hiidenlähdeniminen uhrilähde.

HIIDENMÄKI, Tarvasjoki, Horrinen; mäkinen metsä joka on ollut uhripaikkana. Myös arvellaan siellä olleen hiisiä. "Siäl on ollu simmosi hisi ku enne vanhan aikan oli, siäl ov vissi oike uhrattukki". Mäessä on kummitellutkin joskus, metsä on tiheä ja puut ovat suuria.

HIIDENMÄKI, Vehmaskylä; moniosainen vuoristo Halpisen itäpuolella. Vuorten keskellä kulkee pitkä, kapea notko, Kärmenoro, jota kutsutaan myös Pyhäksilehdoksi. "Vanhat kävivät sielä pelekeemässä, sielä o hiijeuuni ja ainannii penskana sitä pelättii hirveest, sinne mäntiin niinku kirkkoo, sielä ei suana huutoo eikä meluta, pit olla niinku kirkossa ainannii, ei sinne mittää lahjoja viety, mut meilä asu yks mummo, se käi sielä vissii joka pyhä."

HIIDENMÄKI, Savitaipale; "Lähellä nykyistä kirkkoa on vähäinen mäen kukkula, jossa näyttää olleen suuri koiwu-metsistö. Sanotulla Hiijemäellä on ollut pakanallinen jumalanpalvelus eli uhripaikka, jota owat hoitaneet pakanalliset papit eli uhripyhimykset pyhien kalujensa kanssa."

HIIDENMÄKI, Nousiainen, Kaisela; muinainen kulttipaikka.

HIIDENMÄKI, Oulun Pyhäjärven Hiidenniemessä; todettu olleen muinainen kulttipaikka.

HIIDENNIEMI, Köyliö, Yttilä; tarinan mukaan Hiisit ovat tehneet niemen. Kedolla on aikoinaan tanssittu juhannuksena.

HIIDENNIITTU, Vampula, Salmenoja; pakanuuden aikainen niitty.

HIIDENNOKKA, Vesala, Narva; paikalla on ollut uhrilähde, kokonpolttopaikka ja hautoja.

HIIDENVUORI, Mikkeli, Harjunmaa; paikan sakraliseen funktioon viittaa rinnakkaisnimi Helmäki.

HIJENVUARA, Värtsilä, Patsola; säännöllisen muotoinen mäntyä kasvava kallio. Vanha kokonpolttopaikka. Tavalla on vanha sakraali merkitys.

HIILEMMÄKI, Karkku, Kojola; kummulla tarhanmuotoinen kiviasetelma; poltettu helavalkeita, perimätiedon mukaan muinainen uhripaikka.

HIISIMÄKI, Rusko, Märtilä; todettu arkeologisten kaivausten perusteella uhripaikaksi.

KYLÄHIISI, Kalanti; talojen vieressä on kumparemainen kiviröykkiö, jolla on kasvanut uhripihlaja, ja kahdessa kylän kalmistossa on kummassakin ilmeinen uhrikivi.

RISTINIEMI, Leppävirta, Palvalahti; niemi Hiisimäen lounaispuolella.

RISTILAHTI, Jokioinen; paikkaan liittyy tarinoita pakana-ajasta.

RISTIKALLIO, Korkia-aho, Lappeenranta; kallio Korkia-ahontien mutkassa n. 200 m Pönniön talosta etelään. Kalliossa arvellaan olevan vanhoja merkkejä.

RISTINKOLKKA, Rautu, Kaipadan kylässä; oli tapana, että kun kylässä lehmä, lammas tms. poiki tai nainen synnytti lapsen, piti ensimmäinen maito viedä Ristinkolkaan uhriksi.

RISTISAARI, Lammi, Katalainen, Kurkijärvi; koivikkoa kasvava saari, nimi ei viittaa muotoon, mahdollisesti pyhä paikka.

ERÄPYHÄ, Askola, Längelmäveden ristinselällä; pakanallisten jumalien uhripaikka.

ERÄPYHÄ, Oriveden ja Eräjärven pitäjien rajalla, Kuivasniemi; pakanuuden aikainen uhrilehto.

WIRMAPYHÄ, Jämsä; Jämsänjoen rannalla 4-6 km Päijänteestä. Pitäjän ensimmäiset asukkaat pitivät jumalanpalveluksia. Ei tietoa millainen jumala, oli-ko puu tai muu sellainen.

PYHITTY, Mikkelin mlk, Norola; pieni pitkänomainen lampi Linnasen pohjoispuolella. Lammesta pohjoiseen kohoaa korkea Hiidenmäki, jonka uumenissa ilmeisesti ollut vanha uhrilehto.

PYHÄJOKI, Perniö; kylä, arvellaan sen olleen pakanuuden aikainen pyhä paikka.

PYHÄJÄRVI, Saarijärvi; kansantarinan mukaan Pyhäjärven Ristiniemessä olisi muinoin ollut vanha uhripaikka.

PYHÄNKORVA, Kokemäenjoki; korvan muotoisen joenpoukaman rannassa on pieni kuusikko, joka oli ennen uhripaikka.

PYHÄKÄRKI, Kuhmoinen, Anttula, Sarvisalo; niemenkärki Päijänteen Sarvisalossa. Arveltiin paikan olleen jonkinlaisena uhripaikkana, jossa taiottu.

PYHÄLAHTI, Angelniemi, Kokkila; peltoalue joka kuuluu Tammenpäälle. Pellolla on ollut Pyhäkaivo, johon esi-isien tiedetään uhranneen hopearahoja Tapiolle metsään lähdetessä.

PYHÄLAMPI, Hiitola, Kilpola; suurehko lampi Vitsalammen lähellä Kilpolansalmen pohjoispuolella. Kertoja arveli nimen olevan peräisin siltä ajalta, jolloin eräitä metsänpaikkoja pyhitettiin metsänväelle.

PYHÄLOUKAS, Halikko; perimätiedon mukaan on alueella ollut useita jumalille ja haltijoille pyhitettyjä uhrilehtoja, karsikoita tai yksinäisiä puita. Metsikössä on myös Uhrilähde.

PYHÄLTÄ, Lempäälä; Pyhällönvuori ollut pakanuuden aikainen pyhä paikka.

PYHÄLÖ, Vahviala, Löytömäki; metsämaa, "jossa aikanaan piti olla sellanen pyhälehto, jossa kävivät rukoilemassa suojelua karjalle."

PYHÄMÄKI, Janakkala, Turenki; mäki Hiidenjoen itärannalla "Vissin siälä on uhripaikkoja ollu enne."

PYHÄMÄKI, Uukuniemen kk; vanha uhripaikka, siellä oli ensimmäinen luterilainen kirkko, jonka salama poltti, toinenkin kirkko paloi, kolmas nykyisellä paikallaan.

PYHÄNIEMI, Oulun Pyhäjärvi, Tolsterniemi; Pyhäjärveen pistävä lehtoniemi, joka kasvoi jalavia ja tervaleppiä. Väitetään olleen pakanuuden aikainen uhripaikka.

PYHÄNIEMI, Tyrvää, Tyrväänkylä; niemi Ylistenjärven "Siälä oj joskus ollu uhripaikka kon siälä on

kauhean suuria puitakij ja siältä on kaarettu yks valtava lehmus, jota sanottiin pyhäks."

PYHÄNIEMI, Ylämaa, Ylijärvi; niemi Ottojärven "Se o olt pyhä paikka. Isä vaina kerto, et ne elättit ennen sielä surta kii kärmettä, jolle vieti maito ja kaikellaist uhri."

PYHÄNIEMI, Hollola; paikassa oli pakanuuden aikainen uhrilehto, muistaakseni.

PYHÄSUO, Lappee, Rutola ; pieni suopurnu, mui-nainen uhripaikka. Kertoman mukaan kristinuskon alkuaikoina ankara tilusherra on pannut pakanauksen harjoittajat teräviin seipäisiin, heidät haudattiin Pyhäsuohon. Ristiinasta tuli tuntemattomia miehiä, jotka veivät tilusherran.

PYHÄSYRJÄN HARJU, Nastola, Pyhäntä; harju, pakanallinen uhripaikka ja siellä on kärkeäjäkivet. Pyhäntäankylä tämän takana, vieressä Ukonpauni ja Pyhänsyrjän lähde.

PYHÄVAARA, Saari, Rikkolanniemi; kerrotaan olleen ennen uhripaikkoja.

PYHÄVUORI, Lapväärtti, Lapväärtinkylä, Holma; 130 m korkea vuori, joka ilmeisesti saanut nimensä siitä, että se on ollut pakanuuden aikana uhripaikkana.

PYHÄVUORI, Piikkiö, Lyydikkälä; pakanuuden aikainen uhripaikka.

PYHÄVUORI, Karijoen ja Lapväärtin välillä; vieressä vuori nimeltä Junfrutanssi. Näillä vuorilla kerrotaan muinaisten pakanakansojen viettäneen uhriruhliana ja pyhien neitseitten tanssineen uhrien kunniaksi.

Tiedot on koottu useista eri lähteistä, mm. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Nimiarkistosta ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistosta.

10. METSÄ, KIRKKONI

KU UE ET

YA LU

"Metsässä tuskin mikään muu niin syvästi vaikuttaa kuin sen pyhä hämäryys. Metsä juo valon. Siellä vallitsee sama viileä, rauhoittava ja mietiskelevä tunnelma kuin goottilaisessa kirkossa. Mutta metsä ei ole lainannut tunnelmaansa kirkolta, vaan päin vastoin kirkko, ehkä tietämättään tai ehkäpä tarkoituksellakin, on tuonut aarniometsän tunnelma-arvoja kaupunkeihin. Se on pilareineen ja verkkokaarineen jäljentänyt kiveen pyhät pyökkilehdot, asettanut aarnihongat temppelin nurkille sakaraisiksi torneiksi, koristellut sadoilla kivistä muovailuilla metsäkukkasilla rakennuksen yksityiskohtia. Kun astumme sisään, niin masentuu melu ja valo hajaantuu moniksi väreiksi. Tummat varjot virittävät mielikuvitusta, vieläpä goottilainen tyyli on syventänyt metsän herättämää kammon tunnetta ja selvällä tarkoituksella kiehtonut sydämet sanoin ilmaisemattomien tunteitten lumoukseen. Se on ikään kuin kajastusta vanhasta metsänpalveluksesta."

(R. H. Francé: Kuvia metsän elämästä. 1908. WSOY.)

Tavoite: Vertaillaan kirkkojen tai muiden pyhäkköjen herättämiä tunteita luonnossa koettuihin elämyksiin.

Tehtävä: Pohditaan pyhien uhrilehtojen henkistä merkitystä aikalaisilleen ja mietitään metsän sielunhoidollisia merkityksiä nykyihmiselle. Vertaillaan myös kirkkojen tai muiden pyhäkköjen herättämiä tunteita voimakkaisiin luontoelämyksiin. Mikä metsässä rauhoittaa? Entä kirkossa? Ovatko oppilaat kokeneet haltioitumista tai liikuttumista jommassa kummassa? Mistä syistä?

Kuvaamataidossa tutkitaan puiden ja goottilaisen kirkkoarkkitehtuurin yhteisiä muotoja. Metsän tai puiden oksistot pelkistetään ja geometrisoidaan holvikaariksi ns. lasimaalaustekniikkaa soveltamalla. Leikataan mustasta paperista oksistot rajaamaan kirkkailla silkkipapereilla täytettyjä holvikaarten aukkoja.

11. KARJALAINEN METSÄKALMISTO

UE ET AI HY

YA 8.-9. LK LU

Karjalaisessa perinteessä vainajat haudataan kylän kauneimmalla paikalla olevaan kalmismaahan, joka on lähes poikkeuksetta metsää. Metsäkalmiston haudoille pystytetään risti ja usein pieni majan tapainen grobu. Kalmismaalla ei mihinkään puututa. Jos puu kaatuu haudalle, se maatu siihen. Risti tai grobu uusitaan, kun ne ovat aivan maatuneet, mikäli joku vielä haluaa vainajaa muistella. Yleensä puun kestoikä on juuri sopivan pitkä: kun grobu on maatunut, on viimeinenkin vainajan muistava myös mennyt tuonilmaisiin.

Tavoite: Silleen jättämisen filosofia ja elämän kierto ovat asioita, joita karjalainen kalmismaa opettaa. Käsitellään myös surun läpikäymistä ja luopumisen välttämättömyyttä.

Tehtävä: Pohditaan ryhmissä karjalaista hautausperinnettä ja verrataan sitä vaikkapa muinaisegyptiläisten tapaan palsamoida ruumiit ja rakentaa kuolleille suuria, pysyviä monumentteja tai hindujen polttohautaukseen ja tuhkan sirotteluun joen vietäväksi.

- Mitä hautaustavat kertovat ihmisten suhteesta kuolemiseen, suruun ja kuolemanjälkeiseen elämään?
- Miten ne liittyvät luonnon kiertokulkuun?
- Mitä ne kertovat ihmisten halusta pitää kiinni tai luopua asioista?
- Osataanko meidän kulttuurissamme luopua ihmisistä tai asioista vai pidämmekö kaikesta kiinni mahdollisimman pitkään?
- Kumpi on onnellinen, se joka on rikas vai se jolla on tarpeeksi?

Kirjoitetaan aine jostain edellä esitetystä kysymyksestä. Vaihtoehtoisesti aineen aihe voi olla "Kun (jotain itselle tärkeää asiaa, ihmistä, eläintä) ei ole". Aineessa tarkastellaan nyt olemassaolevan tai jo menetetyn olion tai asian merkitystä omalle elämälle; miltä menetys tuntuu, näytetäänkö mahdollista surua, miten elämä muuttuu ja jatkuu. Toisena puolena asiasta käsitellään kuolemaa luonnon kannalta: mitä luonnossa tapahtuu eliön kuollessa, mitä uusia mahdollisuuksia kuolema avaa.

Ajatuskulku voi olla seuraavan tapainen: miten maailma on muuttunut tämän yksilön kuoleman vuoksi? Kuolleen se ei enää liiku ja lisääntynyt, mutta elättää hajottajia ja muuttuu vähitellen ruohoksi, kukaksi tai puuksi.

12. KOTISEUDUN PAIKANNIMISTÖÄ

AI GE HI HY AA 5.-6. LK YA

Monet tässä kansiossa käsitellyistä perinteistä ovat jättäneet jälkensä paikkojen nimiin. Niimet kertovat paljon seudun historiasta, jos niitä osataan tulkita oikein. Erilaisia pyhiä paikkoja on muinoin ollut kaikkien kylien läheisyydessä.

Sana ”pyhä” on tarkoittanut esikristillisenä aikana myös rajaa, joten sana ei välttämättä viittaa riittipaikkaan.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Nimiarkistosta Helsingistä (puh. 09-731 5231) saa tietoja eri paikkakuntien nimistöön liittyvästä perimätiedosta.

Tavoite: Perehdytään oman kotiseudun paikannimistön historiaan ja nimien mahdolliseen muuttumiseen. Etsitään erityisesti muinaisista pyhistä paikoista kertovia nimiä.

Tehtävä: Tehtävä suoritetaan erilaisia karttoja vertailemalla. Myös muistitietoja voidaan käyttää täydennyksenä. Tehtävää varten hankitaan suhteellisen yksityiskohtainen uusi kartta seudusta sekä vastaava vanhempi kartta, jos mahdollista. Vanhoja karttoja voi löytyä koululta tai kuntien kulttuurisihteereiltä tai kaavoitusinsinööreiltä - heidän hallussaan on usein joukko mielenkiintoisia vanhoja karttoja.

Vanhoista kartoista etsitään esimerkiksi hiisi-alkuisia nimiä ja verrataan niitä uudemman kartan tietoihin. Jos eroja löytyy, voidaan pohtia, miksi ja milloin nimet on muutettu.

Esimerkiksi seuraavat alkuliitteet voivat viitata pyhiin paikkoihin:

Hiisi-, Hiiden-, Hiiren-, Hiis-, Pyhä-, Nais-, Tapio-, Haltia-;

Kirkko-, Papin-, Risti- (varsinkin hiisipaikkojen läheisyydessä voivat viitata vanhoihin uhripaikkoihin);

Karsikko-, Ristihonka-, Ristipetäjä- (katso myös luku V Karsikko);

Karhu-, Kouko-, Ohen-, Oden- (katso myös luku IV Karhu, taivas ja honka).

Alkuliitteistä voi olla myös erilaisia murrevariaatioita. Samalla tavoin voidaan pohtia myös paikannimiä, jotka kertovat muuten vanhasta elämäntavasta. Esimerkiksi ”hauta” viittaa hautapyyntiin tai tervanpolttoon.

13. PYHIEN PUIDEN JA LEHTOJEN HÄVITYS

AI UE ET

AA 5.-6. LK YA LU

Tavoite: Pohditaan luonnonuskonnon kitkemiseen liittyviä arvokysymyksiä.

Tehtävä: Tutustutaan uskomuksiin ja syihin, jotka johtivat pyhien puiden ja lehtojen hävittämiseen Suomessa 1700-luvulla. Dramatisoidaan tilanne, jossa muualta tulleet papit virkamieherineen tulevat etsimään ja hävittämään kylän pyhiä puita tai uhrilehtoa. Kyläläiset ovat joukolla vastustamassa tapahtumaa. Dramatisoinnissa pyhä puu/lehto voi säilyä vahingoittumattomana tai sitten se hävitetään. Voidaan myös dramatisoida molemmat tilanteet. Vaihtoehtoisesti aiheesta voidaan kirjoittaa aine.

Pohditaan seuraavia kysymyksiä:

Mitä arvoja pyhiä puita puolustavilla kyläläisillä oli – mitä arvoja papit ja virkamiehet edustivat? Miten kyläläiset suhtautuivat kirkon vaatimukseen luopua luonnonuskosta ja pyhistä paikoista? Mitä keinoja kyläläiset käyttivät pyhiä puita puolustaessaan? Mitä seurauksia tapahtuneesta oli pyhälle puulle/lehdolle, kyläläisille, puiden kaatajille, kirkon asemalle?

Tutustutaan liitteistä löytyvään artikkeliin haidojen pyhän kuusen kaatamisesta. Mitä yhtäläisyyksiä ja eroja tilanteessa on verrattuna suomalaisten pyhien puiden hävitykseen? Mitkä arvot nyt ovat vastakkain? Kumpaa osapuolta artikkelin kirjoittaja tuntuu tukevan?

Millaisia itselleen tärkeiksi koettuja arvoja oppilaat olisivat valmiit puolustamaan? Millä keinoin? Miksi juuri niitä arvoja? Ovatko ne ristiriidassa joidenkin toisten arvojen kanssa? Mistä erilaiset arvot syntyvät? Miten arvoriistiriitoja voidaan välttää, täytyykö niitä välttää? Miten niitä voidaan sovittaa?

III

Metsänhaltijat

Tapionpöytä, uhrikuusi. Majamaa, Hämeenkyrö 1977

III METSÄNHALTIJAT

Metsä on raja

Sana metsä on tarkoittanut alunperin reunaa, rajaa, äärtä tai syrjää. Metsään päättyi ihmisen hallitsema kotipiiri, ja siitä alkoi arvaamattomampi alue, jossa ihmisen lait eivät enää päteneet. Entisajan ihmisten elämä oli kuitenkin riippuvaista metsän antimista, ja metsässä oli käytävä tämän tästä. Siksi oli tärkeää, että suhteet metsään pysyivät kunnossa.

Metsä oletettiin erilaisten henkiolentojen asut-
tamaksi. Haltijat ja muu
metsän väki olivat ihmi-
sen ja luonnon välisten
näkyttömyyden rajojen
vartijoita, eräänlaisia
tullimiehiä, joiden väli-
tyksellä pyrittiin sääte-
lemään vuorovaikutusta
metsän kanssa. Henkiä
tai haltijoita ajateltiin
toki olevan myös koti-
piiriin kuuluvilla pai-
koilla, uskottiinpa jo-
kaisella ihmiselläkin
olevan oma haltijansa.

Haltijauskon taustalla oli käsitys, jonka mukaan ihmisen kuollessa hänen henkensä jää kuolinpai-
kalle ja muuttuu paikan haltijaksi. Siksi haltijat ku-
vastivat osaltaan myös maailman jatkuvuutta, yh-
teyttä vainajiin, menneeseen ja tulevaan.

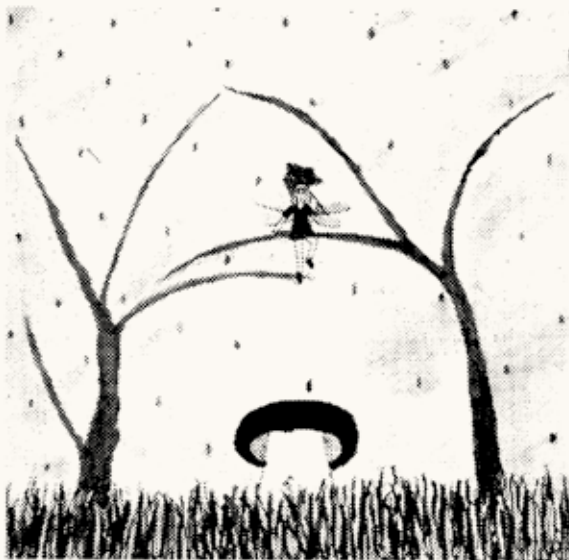
Haltijoiden suhtautuminen ihmisiin riippui sii-
tä, miten metsää itseään tai sen antimia kohdel-
tiin. Metsänhenget pyrittiin pitämään suojele-
malla käyttäytymällä kunnioittavasti metsää kohtaan,
suostuttelemalla haltijoita ja hyvittämällä niille
mahdollisesti aiheutetut haitat. Haltijoilta kysyttiin
lupa erilaisille toiminnoille kuten metsässä yöpy-
miselle ja talon rakentamiselle. Jos metsä oli suo-
siollinen, se takasi hyvän riistaannon ja levon
nukkujalle, ruokki ja suojeli niin ihmistä kuin lai-
duntavaa karjaakin eksymiseltä, vahingoittumiselta
ja pedoilta. Haltijat saattoivat varoittaa uhkaa-

vasta vaarasta, mutta suuttuneina ne aiheuttivat
itse paljon vahinkoa.

Vaikka henkiolentoja nähtiin harvoin, saattoi
niiden olemassaolon päätellä erilaisista merkeistä.
Käsitykset metsänhenkien ulkoisesta olemuksesta
vaihtelivat suuresti, mutta metsästä uskottiin löy-
tyvän ainakin seuraavanlaisia olentoja:

Tapio oli metsän kuningas. Hänen perheensä
jäseniä kutsuttiin monilla eri nimillä, ja heidän ni-

mään käytettiin myös
symbolisesti tarkoitta-
maan kunkin edustamia
asioita. Niinpä esimer-
kiksi Tapiosta puhutta-
essa tarkoitettiin usein
myös metsää itseään tai
sitä käytettiin kiertoil-
mauksena karhulle. Ta-
pio hallitsi ja hoiti met-
sää ja sen eläimiä. Hä-
nellä oli valta antaa
eläimet metsästäjille
saaliiksi tai vapauttaa
ne. Hän myös suojeli

karjaa pedoilta. Yhä vieläkin sanotaan keväisen
myrskyn jälkeen, kun lumelle on pudonnut paljon
havuja ja muuta roskaa, että Tapio pui viljaansa.

Mielikki eli Hongatar, Mielotar tai Metsän
emäntä, oli Tapion vaimo. Häneltä pyydettiin on-
nea lintujen, jänisten ja muun pienen riistan pyyn-
tiin. **Annikki** eli Tyyrikki, Tulikki, Tuometar, Turu,
Lumikki, Katrikki tai Tellervo, oli Tapion tytär.
Nyyrikki eli Pellervo oli Tapion poika, joka kylvi
metsät.

Metsänhaltijat näyttäytyivät eri hahmoissa. Vä-
liin ne olivat pitkiä kuin korpikuuset, väliin taas
pieniä kuin nurmen nukka. Metsänhaltijat pitivät
huolta asuinsijoistaan, ja niiden vallassa oli met-
sänkävijän onni. Metsärauhan häiritsijät ja pyhä-
isin metsästäjät ne ajoivat matkoihinsa, mutta
saattoivat myös näyttää parhaat marjapaikat ja

auttaa eksyneet takaisin kotiin. Länsi-Suomessa on kerrottu kauniista **metsänneidosta**, joka tuli metsämiesten tulille. Se saattoi tehdä kaikenlaisia kepposia, mutta sen ilmestyminen tiesi myös hyvää lintuonnea. Metsänneito yritti poistua takaperin, sillä se ei halunnut näyttää selkäänsä, joka oli kuin vanhan kuusen sammaltunut kuori, risukasa tai pelkkää tyhjyyttä vain. Siperian metsäkansat ottivat metsästysretkelle mukaan sadunkertojan, sillä metsänhaltijat, erityisesti metsänneidot rakastivat satuja. Kerrontapalkaksi haltijat antoivat hyvän metsästysonnen.

Metsän väki eli maahiset olivat pieniä olentoja, jotka asuivat maan alla. Maahiset muistuttivat menneen ajan ihmisiä ja niillä oli samanlaiset arkiaskareet. Maahiset saattoivat näyttäytyä myös eläimen muodossa. Yleisin hahmo oli muurahainen, ja muurahaisenpolkuja on pidetty myös metsänväen polkuina.

Kuitenkin tärkeämpää kuin henkiolentojen ulkoisten tai muiden ominaisuuksien määrittely oli yhteydenpito niiden kanssa. Kanssakäyminen muodostui erilaisista rituaaleista. Kuusi tai kataja, jonka latvus oli tasainen, toimi metsän alttarina, "**Tapion pöytänä**" tai "Tapion kämmenenä". Sen ääressä rukoihtiin, luettiin loitsuja ja uhrattiin. Sinne vietiin osa saaliista ja vuoden sadosta sekä ensimmäiset maitopisarot lapsen syntyessä tai lehmän poikiessa. Tapion pöydällä esitettiin metsälle toiveita ja kiitoksia tulevasta onnesta.

Kun metsä vihastui, ei saalista tullut ja pedot kävivät kimppuun. Metsään saattoi eksyä tai sieltä sai erilaisia tauteja. Metsän epäkunnioittavasta kohtelusta tai metsässä säikähtämisestä johtui esimerkiksi **metsännenä** – outo sairaus, joka teki ihmisen rauhattomaksi, silmät kipeiksi tai ihon rupiseksi. Uskottiin, että sairaudesta pääsi metsää lepyttelemällä.

Jos astui haltijan polulle tai polun poikki, saattoi joutua **metsänpeittoon** eli kadota takaperiseen maailmaan. Sinne saattoivat joutua niin eläimet kuin ihmisetkin. Metsänpeittoon joutunut muuttui oudoksi kiveksi, kannoksi tai mättääksi tai kulki ympäri tunnistamatta tuttuja paikkoja. Etsijöilleen metsänpeitossa oleva oli näkymätön eikä häntä myöskään kuultu, vaikka hän itse näki ja kuuli etsijät. Metsänpeitto oli kuin lumottu maailma, jossa metsä oli kääntänyt silmät näkemään ja korvat kuulemaan outoja asioita. Siellä kaikki oli toisin: vesisade ei kastellut, puut olivat latvat alas-

päin ja ihmiset kävelivät jalat jalkoja vasten. Sieltä myös maahiset voivat viedä ihmisen vuoren sisään.

Koska metsänpeittoon joutuminen oli henkiolentojen tekosia, vaati sieltä pois pääsykin erityisiä menetelmiä. Metsänpeitosta pääsi, jos käänsi vaatteet väärin päin tai riisuutui alasti, sillä metsänpeitossa kaikki oli nurin päin. Mikä siellä oli oikea oli täällä väärä, mikä näkyi edessä oli takana.

Kun etsi metsänpeitossa olevaa, kengät tuli vaihtaa väärin jalkoihin, lakki päähän väärin päin ja piestä maata sanoen: "Päästä irti nyt". Metsän saattoi sitoa panemalla punaisella villalangalla kolme närettä yhteen. Taikoja oli hyvä tehdä myös polkujen risteyksissä tai muurahaispesillä. Jos kuuli etsittävän äänen, tuli lähteä vastakkaiseen suuntaan kuin mistä ääni kuului. Kannatti katsoa myös veteen, sillä etsittävä saattoi näkyä siellä.

METSÄNHALTIJOIDEN NIMITYKSIÄ

Tapio	Mehtäukko	Naavaparta	Pellervo
Pinneys	Hongos	Kuituri	Kuippana
Tapiotar	Mettänäiti	Hongotar	Pihlajatar
Tuometar	Katajatar	Lyylikki	Tyytikki
Tuulikki	Katriikka	Mielikki	Annikki
Mielutar	Kuurikki	Lumikki	Sinipiika
Sinisukka	Keltamyssy	Metsänneito	Metsänpiika
Metsänneitsyt	Haapaneitty	Metsähine	Metsähiisi
Metsäläinen	Metsänhaltija	Maanaluset	Metsänväki
Komo	Lääppä	Liekkiö	Horahine
Karu	Ajattaro	Viepä	

TAPION PÖYTÄ

Kun ensimmäinen lintu saadaan, niin haetaan Tapion pöytä ja sitte keitetään metsässä se ensimmäinen lintu höyhenineen ja kaikvine päivineen.

Sitte viedään Tapion pöydälle se ateria ja maistellaan ja syödään ensiksi itse, jäännös jätetään siihen ja annetaan olla siinä kolme vuorokautta. Sen jälkeen kaadetaan se Tapion pöydän juureen. Se on ensimmäinen metsän kanssa syönti ja sitte saapi lintuja.

Juuka 1891

METSÄNHALTIJAT

*Käyn mie korven kolkutellen
salon suuren sulkutellen.
Mielotar metsän emäntä,
metsän piika pikkurainen,
mielly, metsä, kostu, korpi,
lempihi salo sininen,
minun metsälle mennessäin,
korvelle kohottuani:
pane kuuset kukka päihen,
petäjät hopia päihen,
aukaise Tapion aitta,
minun metälle mentyäin,
korvelle kohottuani!*

- Mistä metsään tuli haltija?
- Mistä? Hmmm. Niinkö te olette pöljä että kysytte? Metsässä on haltija, vedessä on haltija, kotona on haltija, kaikessa on maailmassa haltija.

Metsänväki ja haltijat on kaikki luotu samalla kertaa. Ne eivät vanhene eivätkä vähene eivätkä muutu.

Kuhmonniemi 1931

Metsämiehet pitivät aterian aikana metsässä valkeata. Kun miehet lähtivät valkean viereltä pois, tuli siihen mettänpaiika. Mettänpaiika lyöttäytyi toisinaan miesten seuraan ja vietti heitä. Huonosti kävi, jos suostui hänen houkutuksiinsa.

Viljakkala 1933

Ja kun methän menee outhon paikhan, pittää anoa vyösijaa. Ja kun ensin menöö methän asumhan, niin pittää anoa: "Maahiaiset armhaiset, pyhän peltheen alhaiset, antakaa maata miun maatakseni,

ni, lemmettä levätäkseni, aijakseni, mut ei ijäk-senni!" Joo-o, se on justtiin niin, nin se on. Kun outhon kivelioön menee yksin olemhan, niin mettänhaltijoilta pyyvethän. Mettässä on pahoja haltijoita ja taas parempia. Sen tähän on pyytö. Puun alle tehään vyösija.

Täräntö 1937

Jyrin päivänä ennen karjan uloslaskua vei emäntä metsään leivän tai piirasta lepyttääkseen metsänhaltijaa, että antaisi kesän aikana hyvän karjaonnen ja suojelisi karjaa metsän pedoilta.

Sortavala 1937

Metsänhaltija panee metsämieheltä metsän lukoon, jos kohtelee huonosti saalistaan.

Muurvesi 1937

Oon miekii sen lapsena nähnyt, kuinka metsästäjä, kun sai ammutuksi oravan tai jäniksen, leikkas siitä pään ja kápälät ja viskais ne metsää, ja sano: "Tuos on siullekii ossais." Miun vanha settäin, niinhän hää aina teki; se annettiin niin kuin haltijalle uhriksi.

Terijoki 1938

Ne asiat, nämä haltioita koskevat, ovat salaisuuksia, ei niitä oikein passaisi julkisesti puhua. Äitini puhui aina niistä salaisuuksina.

Valtimo 1953

Metsässä metsäpolulle ei saanut tehtä tulta. Sillä siitä kulki metsäväen tie.

Karstula 1959

Metsän isäntä näyttäytyi harvoin, mutta henkilolentona se oli kaikkialla mukana. Joskus vakaville metsämiehille se näyttäytyi.

Mikkeli 1961

Isäni pruukas ennen toimittaa, että kyllä mettäs tohtii olla yötä: jos siä on joku vahinko tulemas, niin kyllä haltiaanen heräättää ettei siinä kuinkaa käy.

Lappväärti 1962

METSÄNNENÄ

Löyhäluontoinen kun säikähtää kontiota, niin tarttuu metännenä, alkaa niinkuin kiusata ihmistä. Pitää kutsua tietäjä, joka osaa päästää.

Kuhmo 1916

METSÄNPEITTO

Etsittävä

Salaperäinen verho erottaa muista.
Muuttuu oudoksi kiveksi, kannoksi tai mättääksi.
Häviää maahan ja nousee maasta.
Metsä kääntää silmät.
Aurinko nousee lännestä ja laskee itään.
Maanpäälliset virrat juoksevat vastakkaiseen suuntaan.
Ei tunne tuttuja paikkoja.
Ei kastu, vaikka sataa.
Näkee ja kuulee outoja asioita.
Näkee etsijät, mutta kukaan ei häntä näe eikä kuule.
Ei osaa arvioida ajan kulua.
On käännettävä puku väärin päin tai riisuuduttava, jos haluaa pois.

Etsijä

Lähtee vastakkaiseen suuntaan kuin mistä etsittävän ääni kuuluu.
Vaihtaa kengät vääriin jalkoihin ja lakin väärin päin päähän.
Laittaa takin oikean hihan vasempaan ja vasemman oikeaan käteen.
Kääntää etsittävän eläimen jäljen kotiinpäin.
Pieksää maata ja sanoo: "Päästä irti nyt".
Taikoo muurahaispesillä tai polkujen risteys paikoissa.
Sitoo metsän: panee punaisella villalangalla kolme närettä yhteen.
Laittaa paholaisen mulkut pihtiin: kiven painoksi oksalle tai tikkujen päälle.
Katsoo ja kutsuu kadonnutta puun juurien tai

länkien alta.

Katsoo vedestä, näkykö metsänpeitossa olevaa.

Tässä yhdessä paikassa ol semmonen tappaas, että lehmä jäi mehtään. Iltasella kellot kuulu ja ol kottiin tulossa ja kun pellon piähän piäs, niin sinne hävis ja kolome vuorokautta ol, eikä löytynä, ennenkun tul joka piästi metänkätköstä. Se ol kivenä siinä pellon piässä, isäntä iheikki monta kertoo istunna piällä ja tupakoina ja perskat karistana sarviin välliin. Kun löyty lehmä, niin ol niin huonona, että siinä pit ensin syöttee ennen kun kottiin piäs.

Sääminki 1938

Lehmä olluna mehän peitossa kivenä. Ehtijä levänän ja tehnyynä vispilöitä kiven peällä. Kun sitten pantu mehtä kiinni ja lehmä löytynä, niin olluna vispilän varpuja selässä.

Kesälahti 1938

Mummini kertoi, että yhen kerran oli mies jäänyt metsän peittoon. Oli ollut talvi, hää oli hiihtänyt suksilla, koko yön hiihti ja aina kuuli koiran haukuntaa, mut hää ei vaan tarkannut sitä kohten. Hiihti, hiihti itsensä väsyksiin ja lopuksi rupesi lukemaan Isä meitä takaperin. Tuli aamu, niin hää oli oman peltonsa veräjällä ja oli koko yön hiihtänyt oman peltonsa ympäri, mut ei vaan osannu kotiheese, vaikka koiran haukunta kuului hänen omasta kodistaan. Mut metsänhaltija kun oli hänet lumonnut niin, että hää joutui metsän peittoon.

Koivisto 1938

Temmesläinen nuori mies riiasi 30-luvulla Ahon Berttaa. Heinäpellolta hän katosi mielitittynsä luokse moneksi päiväksi ja selitti vimmastuneille sukulaisilleen joutuneensa metsänpeittoon.

Temmes 1995

Tiedot on koottu useista eri lähteistä, mm. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) Kansanrunousarkistosta sekä teoksista Suomen kansan vanhat runot (SKS) ja Suomen kansan muinaisia taikoja (SKS).

14. MAAHISTEN MAILLA A-B

AI KU

PH AA

Tavoite: Tutustutaan kertomuksen avulla vanhoihin uskomuksiin maahisista ja heidän tavoistaan. Eläydytään maahisten maailmaan.

Tehtävä a) Tutustutaan virikekertomukseen (seuraavalla sivulla) ja keskustellaan siitä, mitä oppilaat ajattelevat esimerkiksi maahisten ulkonäöstä ja tavoista, halonhakkaajien käytöksestä, pimeässä metsässä olemisesta, maahisten viisaudesta jne.

Keskustelun lopuksi kukin oppilas eläytyy kyläläiseksi ja kirjoittaa paperilapulle yhden maahisille esitettävän kysymyksen. Kysymys voi olla omakohtainen tai kyläläisten elämään liittyvä. Laput taitellaan, kootaan vaikkapa hattuun ja sekoitetaan. Jokainen oppilas poimii yhden kysymyslapun, johon kirjoitetaan vastaus yhdessä parin kanssa. Vastausta pohdittaessa yritetään eläytyä maahiseksi ja keksiä, mitä maahinen vastaisi. Kysymykset ja vastaukset esitetään koko luokalle kuvitteellisen tai symbolisen "muurahaiskeon" äärellä. Eikä mikään estä viemästä lappusia oikeankaan muurahaiskeon luokse, jos sellainen lähistöltä löytyy.

Tehtävä b) Kertomuksessa on myös monia virikkeitä kuvalliselle ilmaisulle. Ideoidaan iso yhteinen taulu maahisten ja ihmisten päällekkäisistä maailmoista. Jokainen oppilas kuvaa yhden ihmisten toiminnan tai sen vastineen maahisten maailmassa, tai maahisen vierailulla ihmisten luona. Kuvien toteutustapa voidaan myös ideoida yhdessä. Valmiit kuvat kootaan seinälle päällekkäisiksi maailmoiksi.

Kerran muuan halonhakkaaja yöpyi ystävänsä kanssa metsässä. Ennen nukkumaan menoa he istuivat nuotion ympärillä päivän tapahtumista jutustellen. Kun pimeä oli jo laskeutunut, he kuulivat kahinaa metsästä. Joku siellä tulla vilisti heitä kohti. Uteliaina miehet odottivat, ilmestyisikö aukeamalle kettu vai jänis, vai mäyräkö se siellä rapisteli.

Pienen hetken kuluttua pensaikossa olevasta aukosta pyyhälsi halonhakkaajien hämmästysekseksi hyvin pienikokoinen mies, tuskin jäniksen kokoinen. Hieman pyylevä ukko tuli suoraan heidän nuotiotaan kohti. Hän pysähtyi heidän eteensä hengästyneenä. "Menkää pois tieltä", pieni mies puuskutti miehiä ystävällisesti silmäillen, "ja sammuttakaa valkea, sillä tästä tulee pian hääjoukko." Toimitettuaan asiansa ukko käännähti kannoillaan ja kiiruhti takaisin metsään.

Miehet alkoivat heti koota tavaroitaan, sammuttivat tulen ja asettuivat aukeaman laidalle odottamaan. Kun tuli oli sammutettu, oli metsässä hyvin pimeää. Miehet näkivät vain puiden varjoja. Metsästä alkoi kuulua puheen sorinaa, musiikkia ja iloista laulua. Äännet tulivat yhä lähemmäksi, ja miehet yrittivät hämärässä terävöittää katsettaan. Juuri kun seurue oli ehtinyt aukeaman laitaan, kuu putkahti esiin pilven raosta. Miehet saattoivat seurata, kuinka pensaikosta ilmestyi kokonainen seurue pientä metsän kansaa. Pienimmät hyppivät edellä ja vanhimmat tallustelivat arvokkaasti kulkien joukon peräpäässä. Väkijoukon keskellä nuori kukilla koristeltu hääpari kulki käsikkäin ja lauloi muun joukon mukana. Heidän takanaan nuotiolle ilmestynyt pieni ukko kannatteli katoksena valtavaa raparperin lehteä. Hääjoukko katosi metsikköön, ja vähitellen myös äännet vaimenivat.

Seuraavana päivänä halonhakkaaja kertoi näkemästään omassa kylässään. Tämän kuultuaan muutkin kyläläiset alkoivat kertoa siitä, miten he olivat tutustuneet metsän väkeen. Eräänkin perheen oveen oli koputtanut pieni, kyynäränkokoinen nainen ja pyytänyt lainaksi leipää ja perunaa. Talon emäntä oli pakannut ruokaa sen verran kuin

pieni nainen jaksoi kantaa. Seuraavana kesänä löysivät talon lapset tuvan rappusilta kasan pieniä leipäsiä ja säkillisen perunoita. Pieni emäntä oli tuonut monin verroin velkansa takaisin. Eräs vanha nainen kertoi auttaneensa metsäläisiä vaikeassa synnytyksessä. Hän tiesi kertoa, että nämä pienet ihmisennäköiset olennot asuivat maan alla ja että heillä oli myös lypsävää karjaa, joka nousee päivän laskun jälkeen maasta tai vedestä ja katoaa taas samaa tietä auringon noustessa. Metsästäjä kehui saaneensa apua maanalusväeltä haavoittuneen hirven jäljittämiseksi. Kalastamassa ollut mies taas kertoi nähneensä järven rannalla häntä paljon pienemmän kalastajan ison kalansaaliin kanssa. Kun mies ihmetteli pienemmän kalaonnea, kertoi tämä, että maan väellä oli oma kalastusrantansa järven ensimmäisen pohjan alla. Ja vielä erään talon emäntä kiitteli maanväkeä siitä, että he olivat yön aikana käyneet siivoamassa sotkuisiksi jääneen tuvan.

Ne kyläläiset, jotka eivät vielä olleet törmänneet maahisiin, kuuntelivat näitä kertomuksia korvat höröllään. Uteliaina he tiedustelivat, miten metsän kansaa pääsi tapaamaan. He arvelivat, että maahiset olivat varmasti ihmisiä viisaampia ja tiesivät maailmasta monenlaista. Ehkäpä ne osaisivat myös antaa neuvoja kiperissä tilanteissa. Tietysti ihmiset olivat myös uteliaita tietämään lisää maahisten elämästä ja näkemään sellaisen ihan ilmielävänä. Vanha nainen, joka oli käynyt auttamassa maahisnaista synnytyksessä, neuvoi miten maahisiin voisi saada yhteyden. "Menkää metsään ja etsikää muurahaispesä, siellä maahiset ja haltijat voivat majaillla muurahaisten muodossa. Kun lähestyy pesää rohkeasti ja esittää kysymyksensä, maahinen tulee esille ja voi kertoa vastauksen", vanhus opasti. Halonhakkaaja pohti hiljaa mielessään, mitä hän haluaisi maahisilta kysyä, ja niin teki myös moni muu kylän asukas.

15. METSÄNHALTIJAT A-B

AI KU

AA 1.-4. LK

Tavoite: Tutustutaan tarinoihin metsänhaltijoista ja käydään läpi samalla jokaisen omia käsityksiä ja lapsuusajan uskomuksia mielikuvitusolennoista.

Tehtävä a) Tehdään pieni retki lähimetsään ja etsitään metsänhenkiä kantojen koloista, sammalten alta jne. Otetaan luokkaan tuotavaksi hauskoja oksan kappaleita, käpyjä ynnä muuta materiaalia ja rakennetaan oma metsänhaltija.

Keskustellaan oppilaiden kanssa mielikuvitusolennoista, joihin he ovat uskoneet pieninä. Mistä he päättelivät mielikuvitusolentojen olevan olemassa? Olivatko ne kilttejä vai pelottavia? Kirjoitetaan pieni tarina, jonka aineksina käytetään haltijauskomuksia ja omia kokemuksia.

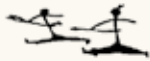
Tehtävä b) 1.-2. luokkien oppilaat voivat tehdä peitepiirroksen metsänhaltijoista. Valkealle paperille piirretään valkealla vahaliidulla haltijoita. Lopuksi työ laveerataan voimakkaalla vesivärillä, jolloin haltijat tulevat esille.

Lisätietoja metsänhaltijoista saa *Tarua ja totta* -sarjan kirjasta *Metsänhaltijat* (toim. Pekka Virtanen, SKS 1983). Isommille oppilaille oheislukemistoksi sopii esimerkiksi Vladimir Arsenjevin kirja *Dersu Uzala* (Tammi 1976).

16. USKOTKO METSÄNHALTIIJOIHIN?

AI HI HY ET

AA (1.-2.) 3.-6. LK YA

Tavoite: Keskustellaan, miksi esi-isämme uskoivat metsänhaltijoihin ja pohditaan, miksi niihin ei enää uskota. Mietitään myös lasten suhdetta henkiolentoihin.

Tehtävä: Tutustutaan tämän luvun alussa kerrottuihin käsityksiin metsänhaltijoista. Voidaan käyttää myös muita lähteitä, jos niitä on saatavilla. Keskustellaan esimerkiksi seuraavista aiheista:

- Miksi esi-isillämme on ollut tarve uskoa metsänhaltijoihin ja maahisiin?
 - Miten esi-isämme kokivat ympäröivän luonnon?
 - Miten ihminen liittyi luonnon kiertokulkuun?
 - Miksi lapset usein sanovat nähneensä henkiolentoja, kummituksia tai merkkejä niistä?
 - Miksei sellaista, joka nykyään näkee metsässä henkiä ja haltijoita, oteta kovinkaan vakavasti?
 - Miten metsän kokeminen ja arvostus ovat muuttuneet esi-isiemme päivistä tähän päivään?
- Miksi?

Etsitään tästä materiaalista sekä satu- ja kansanperinnekirjallisuudesta kuvauksia metsänhaltijoiden olemassaolosta kertovista merkeistä. Täydennykseksi voidaan myös haastatella isovanhempia tai muita vanhuksia, josko he muistavat outoja kokemuksia metsässä tai niihin liittyviä tarinoita. Kysellään myös, millaisena paikkana metsää heidän lapsuudessaan pidettiin, oliko siellä jotain erityistä varottavaa jne. Kootaan haastattelujen tulokset ja kirjallisuuden kuvaukset ryhmätyönä yhdeksi selvitykseksi.

Selvitykseen voidaan tehdä toinen osa, johon kootaan oppilaiden kummitus- ja muita yliluonnollisilta tuntuvia kokemuksia. Kolmannessa osassa voidaan esittää nykypäivän selityksiä asioille, joita muissa osissa pidettiin merkkeinä henkimaailman toiminnasta. Selvitys voidaan tehdä suurelle paperille ja myös kuvittaa.

Selvityksestä keskustellaan ja tehdään vertailuja eri osien välillä. Lopuksi pohditaan, millaisia maailmankuvia selvityksen osat edustavat. Aiheesta voidaan kirjoittaa myös aine.

Alemmilla luokilla tutustutaan suomalaisiin kansansatuihin metsänhengistä. Kiinnitetään huomiota erityisesti siihen, miten henget toimivat yhdessä ihmisen kanssa, millainen vaikutus niillä on ollut ihmisten toimintaan ja päinvastoin. Kirjoitetaan lopuksi oma tarina metsän hengistä ja keksitään omia haltijoita ja maahisia!

Kirjoja avuksi: Roine, Raul: *Tarinoita Metsolan väestä*, WSQY, 1992.
Suomen kansan satuja ja tarinoita, Gummerus, 1989.
Suuronen, Kerttu: *Haltijakuusen tarina*, Otava, 1963.

17. METSÄNVÄKI A-D

KU

PH

AA

YA

*Seuraavalla sivulla on lueteltu metsänolentojen ominaisuuksia ja nimiä mielikuvituksen he-
rätteeksi. Kannattaa vilkaista myös Myyttien maailmanjärjestys -jakson (luku I) kertomusta
lintukotolaisista ja manalanväestä.*

*Virikkeeksi luetaan tarinoita maahisista, haltijoista ja metsäneidoista. Katsellaan satukir-
jojen kuvituksia: mm. sadunkuvittajat Rudolf Koivu ja Martta Wendelin. Tutustutaan myös
Hugo Simbergin sadunomaisiin luomuksiin, esimerkiksi Hallaan ja Syksy II:een.*

Tavoite: Visualisoidaan metsämyyttien henkiolentoja, heidän ominaisuuksiaan ja maailmaansa. Lähtö-
kohtana voivat olla erilaiset kuvaukset olennoista, mutta tarkoituksena on käyttää runsaasti mielikuvi-
tusta yksityiskohtien luomisessa. Tärkeintä on siirtää tarinoiden tunnelma kuvailmaisuun.

Tehtävä a) Kuvataan sarjakuvapiirroksina ihmisen ja metsänväen kanssakäymistä maahisten tai haltijoi-
den kanssa tai vaikka metsästäjän ja metsänneidon romanssia.

Tehtävä b) Kuvataan Tapio, Mielikki, heidän lapsensa ja kotieläimensä lempipuuhihissaan pelikorteiksi
hullunkuristen perheiden tyyliin. Hahmot voidaan myös muovailla savesta.

Tehtävä c) Piirretään tai maalataan haltijoita ja metsänneitoja erilaisissa olomuodoissaan.

Tehtävä d) Tehdään satukirjan kuvitukseksi sopivia kuvia metsämyytteihin liittyvistä taruhahmoista
omissa ympäristöissään tai muovaillaan savesta tai muista materiaaleista vastaavia olentoja. Aiheiksi
käyvät esimerkiksi Tapio, Tapiola (= Tapion valtakunta), tontut, menninkäiset, haltijat (metsähinen, hip-
pa, metsänniekka); naispuoliset haltijat (metsänneito, sinipiika, metsäneitsyt, metsänakka), maahiset,
lintukotolaiset ja Manalan asukkaat kotioiloissaan.

Tapion koti ja perhe:

- Tapio on metsän kultainen kuningas, saloseutujen hallitsija, Mehtäukko, Metsänruhtinas, Havuhattu, Naavaparta, Ukko, Pyhä Yrjö, Kummun ukko kultarinta.
- Tapio on myös metsän emo, havulakki, vanha nainen.
- Tapio asuu Tapiolassa, joka on turvallinen koti syvimässä metsässä.
- Tapion pöytä on näre, lyhyt kuusi, jonka latva on tasainen, metsäkirkon alttari.
- Tapiolle tuotiin uhreja: metsälinnun luut, pikarillinen viinaa; tai riista-ateria nautittiin Tapion pöydältä yhdessä metsän(haltijoiden) kanssa.
- Mielikki on Tapion vaimo, simasuu Tapiotar, tarkka vaimo. Kuuritar-nimeä käytettiin silloin, kun Mielikki oli kuuro metsästäjien toiveille.
- Annikki on Tapion tytär; myös Tyytikki, Tuometar, Tuulikki, Lumikki, Tellervo, Katriikka.
- Nyyrikki eli Pellervo on Tapion poika, joka kylvi puut.

Haltijan tuntomerkkejä:

- matalassa metsässä lyhyt, korkeassa korkea, nurmikossa nurmen mittainen
- saattaa äkisti kasvaa tai kutistua
- muistuttaa ihmistä, mutta metsän varjot kuultavat sen kuvasta
- parta: halliparta, naavaparta, röhmäparta
- hiippalakki
- sininen viitta
- mustassa takissa kiiltävät suuret napit
- liikkuvat yksin tai pienissä ryhmissä.

Metsänneidon tuntomerkkejä:

- ihana kaunis nainen ihanissa valkeissa vaatteissa edestäpäin
- tulee mielellään lämmittelemään nuotiolle
- ei halua näyttää selkäänsä ja pyrkii siksi poistumaan selkä edellä
- selkäpuoli: kuin rytöläjä, haaparuuhun pohja, vanhan kuusen sammaltunut kuori tai halkorisu, palanut hongan kelo, tervaskanto
- liehittelee metsämiehiä, rakastaa satuja ja musiikkia ja tulee niitä tulille kuuntelemaan
- palkaksi saduista ja musiikista suo hyvän metsästysonnen
- tuo tuhoa, jos sen viettelyksiin lankeaa.

Maahisten tuntomerkkejä:

- Maahiset ovat pieniä olentoja, jotka asuvat maan alla muistuttaen menneen ajan ihmistä, tehden samoja arkiaskareita.
- Ne kalastavat, metsästävät, hoitavat karjaa, syövät, saavat lapsia. Niitä on nähty paljon juhlimassa ja viettämässä häitä.
- Ovat pakanoita, eivät siedä kirkonkellonsoittoa.
- Purkavat rakenteilla olevasta kirkosta yön aikana sen mitä päivällä on saatu tehdyksi.
- Pyytävät ihmisiä avuksi milloin synnytykseen, milloin lainaavat ruokaa tai hömpän pömppää eli perunanuijaa. Palauttavat aina lainaamansa takaisin.
- Rakastavat siisteyttä. Käyvät yöllä siivoamassa sotkuisia tupia, avustavat metsästäjiä.
- Niiden karja on kaunista ja lypsävää. Se nousee päivänlaskun jälkeen vedestä ja häviää auringon koittaessa maahan tai veteen. Karjaa on yritetty anastaa ihmisille.
- Maahiset esiintyvät myös eläimen muodossa, usein muurahaisina.
- Suuttuneille maahisille voitiin viedä lahjoja polkujen risteyskseen tai muurahaispesään.
- Metsässä nukkumiseen on kysyttävä lupaa haltijoilta tai maahisilta, samoin talonpaikkaa varten.

18. MAAHISTEN MENOJA

KU AI

AA 5.-6. LK YA

Tavoite: Opetellaan teatterintekemistä, lavastamista ja video- tai valokuvausta maahisnukkeanimaation avulla.

Tehtävä: Kirjoitetaan nukkenäytelmän käsikirjoitus, joka sijoittuu maahisten maailmaan. Toteutetaan tarina nukkeanimaationa. Nuket tehdään esimerkiksi paperimassasta käsinukkejen tapaan. Kohtaukset sijoitetaan pienoislavastuksiin lähiluontoon ja kuvataan videolle tai valokuvasarjaksi, johon voi haluttaessa liittää myös tekstejä. Esitetään video muille luokille tai ripustetaan kuvasarja koulun käytävään näyttelyksi.

19. PAIKANHALTIJAT A-D

KU AI

AA YA

Jokaisella luonnonelementillä ja ihmisen raivaamalla paikalla uskottiin olevan omat henkiolentonsa: metsänväki, tulenväki, vedenväki, pajanväki, kallionväki. Kaikilla niillä oli omat erityiset luonteensa, jotka liittyivät niiden hallitseman paikan ominaisuuksiin.

Tavoite: Siirretään paikanhaltija-ajattelu nykykontekstiin.

Tehtävä: Kuvitellaan lisää nykyaikaisia paikanhaltijoita: huoltoasemanväki, kirjastonväki, koulunväki, tavaratalonväki, kaatopaikanväki ...

- Piirretään moderneja paikanhaltijoita omissa ympäristöissään.
- Tehtävä voidaan toteuttaa myös piirros- ja lehtileikekollaasina.
- Valmistetaan savea, kangasta ym. materiaaleja käyttäen paikanhaltijahahmoja, jotka valokuvataan pienoislavastuksissa omissa ympäristöissään.
- Kirjoitetaan tarina paikanhaltijoiden ihmisille aiheuttamista yllätyksistä.

20. METSÄNUOTIOLLA

KU

AA 1.-7. LK YA

*Meil on metsässä nuotiopiiri, missä kuusten kuiske soi,
kipunat kohti tähtiä kiirii, lähipuutkin punervoi.
"Ja me muistaen sankariaikaa sadun tenhon tunnemme taikaa.
Ja kun laulumme yön yli kiirii ja kun hongat huminoi."
Tuli leiskuen nuolevi puuta, hämy verhoo metsät maat.
Jutut kuulemme, huudot, vaan muuta sydän syttyy tuntemaan.
"Ja me... "*

(Puola)

Tavoite: Eläydytään laulun tunnelmaan ja metsänhaltijoiden maailmaan.

Tehtävä: Kuvitellaan metsän eläimet, haltijat, metsänneidot ja metsästäjät kokoontuneina nuotiopiiriin. Kuvataan hahmot tummina siluetteina nuotion loimua vasten, taustalla öinen metsä. Toteutetaan vesiväreillä, raapetyönä tai mustasta paperista leikattuina siluetteina vaaleammalle taustalle.

21. METSÄN LAULAJAISET

KU

AA YA

*"Taas metsän halki viesti soi:
Nyt laulajaiset on ja soittimiaan soittajat virittää kuntohon.
Ne raikuilee, ne kaikuilee ja soittaa riemuitsee.
Ja viulut soi ja huilut soi ja metsä vastailee."*

(san. Maija Konttinen, säv. Heikki Klemetti)

Vinkkejä metsänhenkien ulkomuodosta löydät tehtävän 16 liitteestä.

Tavoite: Visualisoidaan laulun tunnelma metsän asujaimiston kokemana.

Tehtävä: Kuvataan metsäneläimet ja haltijahahmot kokoontuneina kuuntelemaan soittajien esitystä ja osallistumassa kuoro-osuuksiin. Toteutetaan raapetyönä: värilliset vahaliidut pohjalle ja sen päälle mustaus. Kuva piirretään raaputtamalla.

22. METSÄNPEITOSSA

AI

ET

AA

Tavoite: Tutustutaan metsänpeitto-käsitteeseen ja vertaillaan sitä oppilaiden eksymiskokemuksiin.

Tehtävä: Tutustutaan tämän luvun tekstiosan kuvaukseen metsänpeitosta sekä oheiseen viriketarinaan. Sitten keskustellaan oppilaiden omista eksymiskokemuksista: kun eksyin, mitä koin, miten selvisin, mitä ajattelin? Mistä eksyminen johtui? Kootaan kokemusten ominaispiirteitä ja etsitään yhtymäkohtia vanhoihin metsänpeitto-juttuihin. Kirjoitetaan omiin kokemuksiin perustuva tai kuvitteellinen tarina eksymisestä.

METSÄN PEITOSSA

Aikoinaan asusti metsän ympäröimässä Ohtolan kylässä poika nimeltään Olli. Olli eleli kotonaan äitinsä, isänsä ja viiden sisarensa kanssa. Heillä oli seitsemän lehmää, joiden kanssa Ollilla oli tapana päivisin kulkea pitkin metsiä. Lehmät saivat metsässä syödäkseen, ja Olli huolehti, että illaksi karja palasi kotihakaan lypsettäväksi ja pendoilta turvaan.

Eräänä tavallisena päivänä kaikki puuhailivat askareissaan, kun lehmänkellot alkoivat kilkattaa metsän laidassa. Siitä kaikki tiesivät, että kohta ilmestyisi hakaan Olli lehmineen. Kun lehmät ammuivat jo haassa, otti Ollin äiti kiulun ja lähti hakaan lypsämään. Pian hänelle selvisi, ettei haassa ollutkaan kuin kuusi lehmää, eikä Olliakaan näkynyt mailla halmeilla. Kun lehmät oli jo lypsetty ja iltaruoka pöydässä, eikä Ollia vielääkään näkynyt missään, alkoivat vanhemmat todella huolestua. Koko perhe kokoontui neuvonpitoon ja päätti yksissä tuumin lähteä etsimään Ollia metsästä.

Päivällä oli Olli lehmien vieressä istuessaan huomannut vikkelan oravan hyppelevän puusta puuhun. Hän lähti seuraamaan sitä Nupo-lehmä kintereillään. Huomaamattaan hän silloin kulki

metsänhaltijan polun poikki. Sillä tavalla hän joutui Nupon kanssa metsän lumottuun maahan, missä kaikki oli toisin eikä mikään ollut niin kuin ennen. Ensimmäisenä Olli huomasi, ettei ollenkaan tiennyt missä oli, vaikka hän yleensä liikkui metsässä taitavasti ja tunsu jokaisen mutkittelevan polun, suuren kiven ja erikoisen puun. Samassa Olli kuuli outoja ääniä, kuin kaukaista puheen sorinaa, joka kantautui ilmoille metsän monista koloista. Metsässä kävi kohahdus kuin tuuli olisi yhtäkkiä yltynt, mutta lehtikään ei värähtänyt. Olli seisoi jähmettyneenä ja räpytteli epäuskoisena silmiään. Hän päätti pysyä rohkeana ja kääntyi takaisin sinne, mistä oli tullutkin hätyyttäen Nupo-lehmääkin kääntymään. Samalla hetkellä kuului Ollin perheen lehmien ammunta aivan toiselta suunnalta, ja Olli oli näkevinään lehmän vilahtavan oksiston välissä. Olli juoksi sinne, mutta pian hän huomasi lehmän taas vilahtavan ihan toisessa suunnassa. Hän ryntäili ympäriinsä metsässä yrittäen tavoittaa lehmiä saamatta yhtäkään kiinni. Kun hän vihdoinkin uupuneena ja epätoivoisena istahti kannolle, oli Nupokin kadonnut kuin maan nielaisemana.

Olli ei tiennyt oliko hän istunut kannolla pitkään vai hetken, kun hän havahtui metsästä kantautuviin huutoihin. "Olli! Olliii! Oolliii!"

Koko kylän väki oli liikkeellä Ollia etsimässä. Olli ilahtui ja aikoi huutaa etsijöille, että oli lähellä. Mutta hänen kurkustaan ei lähtenytäkään ääntä. Ja kun hän yritti nousta, hän oli kuin kivettynyt paikoilleen. Ja todella, kun etsijät tulivat siihen paikkaan, he näkivät vain oudon kiven puoliksi nojallaan kannon päällä. Olli puolestaan näki ja kuuli etsijät, joiden etujoukossa kulki hänen oma veljensä. Mutta Olli oli kuin salaperäisen verhon takana, metsän peitossa, piilossa kaikkien katseilta. Olli mietti tuskastuneena, pääsisiköhän hän enää koskaan sisariensa joukkoon, kun etsijät jatkoivat huhuiluaan ja katosivat syvemmälle metsään. Vasta silloin hän huomasi, että kanto, jolle hän oli istunut olikin Nupo-lehmä, joka nyt katse-li paimentaan surullisin silmin.

Sillä aikaa kun kaikki muut juoksivat ja huhuilivat metsässä, käveli Ollin äiti mietteliäänä polulla. Hän tiesi, että Olli tunsu metsän hyvin. Jotakin kummallista oli varmasti sattunut. Äitimuori päätti mennä haltijoiden puheille saadakseen neuvoja. Hän kaivoi taskustaan Ollille tekemänsä voileivät ja vei ne suuren muurahaispesän viereen. Siihen hän polvistui vähän etäämmälle ja aneli neuvoa poikansa löytymiseksi. Kai haltijat säälivät muoria, koska pian maan uumenista kantautui vaimea viesti: "Poikasi on paikassa, missä kaikki on takaperoista. Mikä on täällä edessä, on siellä takana."

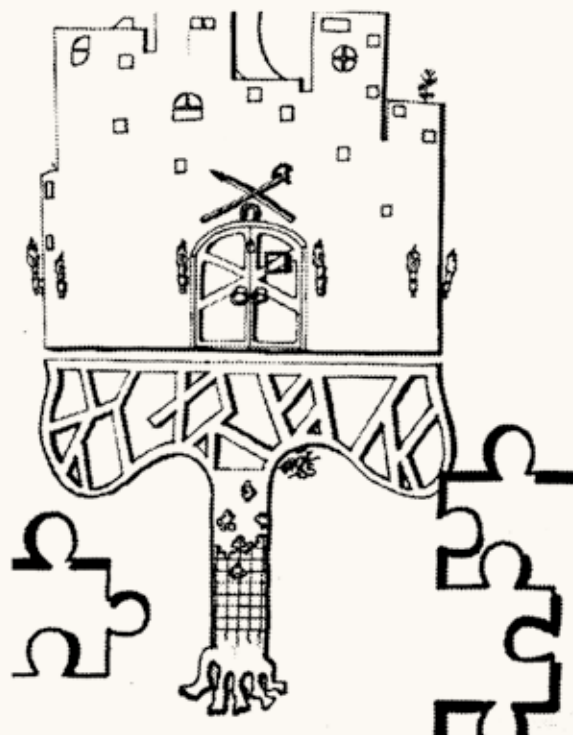
Noustessaan mättäältä Ollin äidillä oli suunnitelma. Hän vaihtoi kenkänsä vääriin jalkoihin ja laittoi esiliinansa selkäpuolelle, niin kuin oli kuulut viisaiden vanhusten tällaisissa tilanteissa tekevän. Silloin hän kuulikin poikansa huudon kaukaa edestä. Hän oli jo lähtemäisillään ääntä kohden, kun hän muisti haltijoiden neuvon. Niinpä hän käännähtikin kannoillaan ja lähti ripeästi kävelemään päinvastaiseen suuntaan. Pian hän saapui pienelle aukeamalle, jonka laidalla Olli ja Nupo olivat kiveksi ja kannoksi muuttuneina. Siinä Ollin äiti pysähtyi, eikä enää tiennyt mihin edetä.

Olli näki äitinsä seisomassa kahden polun risteyksessä tietämättä kummalle astua. Silloin Olli pinnisti kaikki voimansa saadakseen huudetuksi, mutta turhaan; hän pysyi kylmänä kovana kivenä. Metsä humisi vienossa tuulessa, vanhat puut seisovat arvokkaina juurillaan ja etsijöiden huhuilut kantautuivat hyvin kaukaa. Äitimuori seisoi siinä

neuvottomana, kunnes ilta alkoi tummeta. Kun haltijoilta ei vielääkään ollut tullut mitään uutta merkkiä, Ollin äiti kiukustui. Hän otti taskuunsa jäänyttä punaista villalankaa ja tokaisi: "Nyt minä sidon sinut, ellet anna poikaani takaisin."

Ja kun mitään ei tapahtunut, hän sitoi metsän laittamalla langan kolmen kuusen ympärille. Sitten hän keräsi oksia ja pieksi niillä maata huutaen samalla: "Päästä irti nyt!"

Siinä samassa Olli huomasi taas voivansa liikua ja lehmäkin hänen allaan alkoi hengittää ja liikahtella. Olli ryntäsi äitinsä luo ja Nupon valtaisa "Ammuuuu" hälytti kaikki muutkin etsijät paikalle. Voi sitä iloa kun Olli taas pääsi oman perheensä pariin! Hän sai kuulla, että häntä oli etsitty jo monen päivän ajan. Olli puolestaan kertoi kerta toisensa jälkeen uteliaille kyläläisille, millaista oli olla metsän peitossa.

23. NURIN-NARIN-MAA A-G

KU LEIKKI

PH **AA** **YA**

Metsänpeitto-uskomuksiin voi tutustua tämän luvun tekstiosuuden ja edellisen tehtävän tarinan perusteella.

Metsänpeitto-käsitteeseen sisältyy monia eksyneelle ominaisia tunnetiloja. Metsään eksyminen oli ennen yleisempää ja paljon vaarallisempaa kuin nykyisin.

Erään selityksen mukaaan kuvitelma maanalaisesta peilikuvamaailmasta on syntynyt tavasta haudata kuolleiden ruumiit maan alle. Maankuori on verho näkymättömän ja näkyväisen välillä, tyvenen järvenselän heijastuskuva on peilikuva todellisesta maailmasta. Tuonpuoleinen maailma on kangastus: se mikä täällä on oikealla, on siellä vasemmalla.

Tavoite: Tutustutaan metsänpeitto-uskomukseen. Miten sen uskotaan syntyneen? Mitä siellä tapahtuu, miten ja miksi sinne joutuu? Miten sieltä pääsee pois? Eläydytään takaperoiseen tilaan erilaisten työtapojen avulla.

Tehtäviä: Seuraavista voidaan valita ryhmän tasoa vastaavat tehtävät.

a) Tehdään kuva olosuhteista, jossa kaikki on pääläällä ja ylösalaisin. Esimerkiksi huoneessa katto onkin lattia, lapset suuria ja aikuiset pieniä.

b) Tehdään peilikuva omista kasvoista veteen heijastuneina. Kiinnitetään huomiota myös taustaan. Mitä muuta näkyy heijastuskuvassa? Peilikuva voidaan tehdä myös muusta veteen heijastuneesta kuvasta kuten diasta.

c) Leikitään toisen peilikuvaa. Asetutaan parin kanssa vastakkain ja matkitaan tämän temppuja: toisen iskiessä vasenta silmää isketään takaisin oikealla, toisen liikuttaessa oikeaa kättä liikutetaan itse vasenta jne. Nopeutetaan temppuja, kunnes toinen tekee virheen. Vaihdetaan osia.

d) Piirretään oikealla aivolohkolla. Jäljennetään ensin kuva tarkastelemalla kuvaa oikein päin. Tämä on tavanomaista vasempaan aivolohkoon keskittynyttä työskentelyä. Käännetään kuva ylösalaisin ja jäljennetään se uudelleen. Työ käy nyt helpommin: kuva hahmottuu kokonaisuutena ja yksityiskohtiin takeruminen jää pois. Tässä työtavassa oikea aivolohko, jota pidetään luovien ratkaisujen lähteenä, toimii aktiivisemmin.

e) Kokeillaan piirtämistä vasemmalla (vasenkätiset oikealla) kädellä ja varpailla, ja muovailaan silmät peitettyinä.

f) Piilotetaan maisemakuvaan metsänpeitossa oleva ihminen tai eläin. Käytetään hyväksi värin tai muodon samankaltaisuutta.

g) Hengetärten tanssi tai haamulaivat: läpinäkyvyyden kuvaaminen vesivärein kerroksittain ohuesti kuulottamalla. Eri väristen hengetärten hameenhelmat tai haamulaivojen purjeet liehuvat limittäin ja lomitain. Päällekkäin menevissä kohdissa värit muuttuvat väliväreiksi. Tehtävä havainnollistaa värien sekoitumista, vastaväripareja ja välivärejä.

24. POIS METSÄNPEITOSTA

LEIKKI

Tavoite: Opitaan uusi leikki, joka elävöittää metsänpeitto-uskomusta.

Tehtävä: Tutustutaan metsänpeitto-käsitteeseen vaikkapa tehtävän Metsänpeitossa (21) viriketarinan avulla.

Leikissä valitaan yksi metsänhaltijaksi, ja muut leikkijät jähmettyvät kiviksi. Metsänhaltija antaa tehtäviä, joiden avulla leikkijät vapautuvat metsänpeitosta yksi kerrallaan. Haltijalle voidaan askarrella sauva, jolla hän osoittaa kulloinkin vapautuvan "kiven". Sauva voi olla myös varpu tai heinä.

- *Ken kääntää takin ensimmäisenä nurin päin, pääsee metsänpeitosta!*
Nopein vapautuu taiasta.
- *Ken laittaa kengät ensin väärin jalkoihin, pääsee metsänpeitosta!*
Taas nopein vapautuu taiasta.
- *Ken kääntää ensin lakin väärin päin, pääsee metsänpeitosta!*
Taas nopein vapautuu taiasta.
- *Ken kävelee ensin takaperin suuren kiven luokse, pääsee metsänpeitosta!*
Ja taas nopein vapautuu taiasta.

Jatketaan tehtävien keksimistä, kunnes vain yksi leikkijä on metsänpeitossa. "Viimeisen kiven" silmät peitetään ja käteen annetaan haltijan sauva. Muut asettuvat ringiin hänen ympärilleen. "Viimeinen kivi" pyörii viisi kertaa ympäri ja osoittaa sauvalla seuraavan metsänhaltijan.

25. KALLO JA LUURANKO

KU

YA

LU

Maammoseni, vanha vaimo,
Emo nainen kantajani,
Olet kauan maassa maannut,
Kauan nurmessa nurunut,
Suust' on kasvant suuret hongat,
Päästä lakkapäät petäjät,
Haavat suuret hampahista,
Lepät suuret leukaluista,
Korvista oravakuuset.

Muinaissuomalaisilla oli tapana haudata vainajansa kuolinpaikalleen. Metsässä liikuttiin paljon ja usein sinne myös kuoltiin, joten metsähautojakin oli runsaasti. Uskottiin, että vainajasta tuli paikan henki; haltija, joka asusti haudalle kasvaneessa puussa.

Tavoite: Syntymä ja kuolema ovat välttämättömiä elämälle; elämä on niiden väliin sijoittuva jakso. Pohditaan erilaisia tapoja suhtautua kuolemaan ja kuoleman jälkeiseen elämään. Mietitään, millaiseksi oppilaat kokevat kuoleman.

Esitehtävä: Tutustutaan "positiivisiin" kuviin kuolemasta, esim. Hugo Simbergin "sympaattisiin" viikatemiehiin. Otetaan pölyttynyt luuranko koulun biologian varastosta ja piirretään siitä kuva esimerkiksi hiilellä. Tehdään kallotutkielmia piirtämällä ja maalaamalla.

Tehtävä: Käytetään luuranko vainajan hengen symbolina. Siirretään se uuteen kuvalliseen yhteyteen kirkassävyisessä vesiväri- tai akryylimaalauksessa tai pastellityössä. Kuvataan luuranko puuasunnossaan, osallistumassa kuolleille osoitettuihin riitteihin tai valvomassa arkipäivän askareita tai iloisia juhlia. Virikkeenä voidaan käyttää kuvia Meksikon värikkäistä kuolemajuhlista.

IV

K a r h u , *t a i v a s j a h o n k a*

Savelan karhunkallohonka.
Saarijärvi 1996

IV KARHU, TAIVAS JA HONKA

Karhu, metsän kuningas

Puilla ja karhulla on perinteessämme kahtalainen yhteys. Karhua on pidetty niin itsestäänselvästi metsän valtiaana, että sitä on kutsuttu yksinkertaisesti Metsäksi. Toinen yhdysside on honka, joka on keskeinen karhuun liittyvässä mytologiassa. Esi-isiemme maailmassa karhu ei ollut tavallinen metsäneläin vaan pikemminkin metsäihminen, jonka uskottiin ymmärtävän puhetta ja osaavan laskea ainakin yhdeksään. Sitä pidettiin muutenkin viisaana ja älykkäänä, lähes jumalallisena olentona.

Esi-isämme pelkäsivät ja kunnioittivat karhua, mutta eivät pitäneet sitä petona. Karhun ei uskotu käyvän ihmisen kimppuun ilman erityistä syytä, mutta noita saattoi loitsia sen vihaiseksi. Karhun lepyttämiseksi oli onneksi tiedossa monia keinoja. Karhun uskottiin perääntyvän rai-vokkaimmastakin hyökkäyksestä kuullessaan syntymänimensä Hii-den honka. Karhua lauhdutti myös kohteliaisuus ja se, että sille selitti sen olevan viaton tekoihinsa. Päätäväisyyttä ja itsevarmuuttakin suositeltiin karhun käännättämiseksi: piti sanoa vaikkapa "Yhet maat, eri eväät, elä eväillä!" tai "Sie oot nuorempi minua, anna tietä vanhemmalle!".

Monissa kulttuureissa on pyhän ja voimakkaan olennon nimen lausuminen kielletty. Raamatussa sanotaan: "Älä turhaan lausu Herran, sinun Jumalasi nimeä, sillä Herra ei jätä rankaisematta sitä, joka hänen nimensä turhaan lausuu." Karhuakaan ei saanut puhutella nimeltä, sillä sen uskottiin astuvan nimensä lausujaa kohti. Siksi karhusta käytettiin kiertoilmaisuja ja lempinimiä, joista tutuimpia ovat otso ja mesikämmen.

Karhun syntykertomuksen mukaan karhunpoi-

ka kasvoi taivaassa ja alkoi kerran nähtyään maan kaivata sinne. Karhun isä laski poikansa korissa maahan. Suomessa karhun alkukodiksi mainitaan erityisesti Otavan tähtikuvio. Ison Karhun tai Pikku Karhun tähtikuviossa voi nähdä kultaisen korin ja ketjut, joilla karhu on laskettu alas. Maan päällä karhu sai hampaansa, kyntensä ja kämmenensä hongassa, ja sitä hoivasi juro Hongotar, hongan henki. Sitten karhu aloitti maallisen vaelluksensa. Se otti vaimokseen ihmisen ja siitti tälle pojan.

Monet pohjoiset kansat pitävät karhua esi-isänä. Suurimmassa osassa Suomea on ihmisen ajateltu polveutuvan hirvestä, mutta Karjalassa kar-

hua kunnioitettiin kantaisänä. Tähän viittaavat nimet kouvo ja kouko, jotka ovat alun perin tarkoittaneet vanhusta tai isoisää. Lisäksi karhua kutsuttiin mm. tätinipojaksi, metsänvaariksi ja äijäksi. Karhuset ovat histori-

allisten lähteiden mukaan Vienan vanhimpia sukua.

Karhun tappaminen olikin tehtävä kunnioittavasti. Karhunkaato suoritettiin herättämällä karhu pesältään tietyin rituaalein. Nukkuvaa karhua ei saanut tappaa, ettei sen henki olisi jäänyt harhailemaan metsään. Kaadettu karhu kannettiin laulaen pesältä kunniapaikalle tuvan peränurkkaan, ja sille pidettiin peijaiset. Ihmisen kanssa avioituneen kantakarhun muistoksi peijaiset muistuttivat häärirituaalia. Morsiameksi ja sulhaseksi pukeutunut pari istui juhlapöydän parhaalla paikalla. Tämänäyttypisiä peijaisia on vietetty tämän vuosisadan puolelle asti.

Peijaisten jälkeen oli huolehdittava karhun lähettämisestä kotiin, jotta karhujen suku säilyisi. Tämänkin tuli tapahtua arvokkaasti, ja vielä 1600-

luvulla Keski-Suomessa soitettiin kuolinkelloja karhuille samalla tavalla kuin ihmisille. Karhu saateltiin takaisin taivaskotiinsa ripustamalla sen kallo honkaan ja hautaamalla luut puun juurelle. Kallo suunnattiin katsomaan itään, jotta karhu osaisi lähteä kulkemaan kohti auringonnousua. Näin jokoisen karhun kohdalla toistettiin kantakarhun kohtalo, jotta se taas voisi palata maan päälle.

Karhunkallohonka toimi kuten maailmanpuu, yhdyssiteenä maan ja taivaan välillä. Se oli usein saarella tai mäellä kasvava arvokkaannäköinen mänty, johon oli kiinnitetty useita kalloja. Honkien ja niissä riippuvien kallojen tuhoaminen oli ehdottomasti kielletty. Niinpä pääkalloja karhunkallohongissa oli jäljellä Kainuussa vielä 1900-luvun alussa. Karhuriittipaikoista kertovat myös vanhat paikannimet eri puolilla Suomea. Löytyy Karhunpäämäkiä, -saaria ja -niemiä sekä Kontio-, Ohden-, Oksi-, Kouvo- ja Kouko-alkuista nimistöä.

Myöhemmin, paljolti kristinuskon leviämisen vaikutuksesta karhu alettiin kuvata moraalisesti pahaksi. Se yhdistettiin paholaiseen, ja joidenkin legendojen mukaan se oli syntyensä vuoksi kirottu ihminen. Näin siltä vietiin oikeus elää ihmisen ympäristössä. Karhuja alettiin vainota ja niistä maksettiin tapporahaa. Peijaisia ei enää pidetty. Eri puolille maata ilmestyi ammattimetsästäjiä, jotka ampuivat sadoittain karhuja. Karhun tappaminen oli sankarillista ja saalisluvuista kilpailtiin. Uuden ajattelutavan mukaan ihminen oli luomakunnan valtiasta ja karhu leimattiin vaaralliseksi vahinkoeläimeksi.

KARHUN NIMI

Karhu	Kontio	Se	Itse
Hän	Otso	Otto	Ohto
Matti	Vanha	Antti	Vieras
Jumalanvilja	Mehtäläinen	Nokinen Mies	Metän Elukka
Nokinen Poika	Kainunpoika	Kaima	Mettän Vanhus
Jumalan Mies	Haltia	Suuriherra	Mesikämmen
Kouki	Kouko	Kouvo	Äijä
Metsänvaari	Tätinipoika	Pöppö	Mörkö
Kurko	Mönninkäinen		

KARHUN SYNTYMÄ

*Missä ohto synnytelty,
mesikämmen käännety?
Kuun luona, tykönä päivän,
otavaisen olkapäällä:
sieltä on maahan laskettu
hihnoissa hopeisissa,
kuldaisissa kätkyhisä.*

Ganander 1789

Karhu kasvoi taivaassa isänsä Num-töramin hopearuoteisessa talossa. Tästä talosta karhu ei saanut vapaasti poistua ympäröivää ilmaa katselemaan. Kerran, kun Num-töram, "ylhäällä asuva Jumala" lähti metsälle, karhunpoika rikkoi kiellon. Hän meni pihalle leikkimään ja säikäytti pakoon talon takana olevan hevoskarjan. Juostessaan johtajahevosen jalka vajosi "maahan". Poika katsahti syntyneeseen reikään ja näki allaan kullavärisen maan, jossa kasvoi hedelmäpuita. Karhunpoika alkoi uneksia ihanista hedelmistä ja halusi päästä niitä maistamaan. Kun isä palasi kotiin ja näki tapahtuneen, hän takoi vitjat ja sitoi vitjoihin kätkeyneen. Siinä hän laski tottelemattoman poikansa alas taivaasta maan päälle.

Ostjakkien myytti karhun synnystä

KARHUN MORSIAN

Kolmella veljeksellä oli sisar, jota veljet niin vihasivat, että hänen oli pakko paeta korpeen. Harhailtuaan hän tuli lopulta uupuneena karhun pesälle ja meni sinne lepäämään. Uroskarhu saapui pesäänsä, tutustui tyttöön, otti hänet aviokseen ja siitti hänelle pojan.

Jonkin ajan kuluttua, kun karhu oli tullut vanhaksi ja poika kasvanut, karhu ilmoitti vaimolleen, että se ei korkean ikänsä vuoksi voinut enää pysytellä elossa; se halusi mennä syyslumen aikaan ulos, jotta vaimon veljet näkisivät sen jäljet, kiertäisivät ja surmaisivat sen. Vaimo yritti kaikin tavoin estää karhupuolisonsa lähdön, mutta ei saanut sitä peruuttamaan päätöstään. Karhu pyysi, että vaimo panisi sen otsalle vaskirenkään, jotta

se siten erottuisi muista karhuista ja estäisi sen omaa poikaa, joka oli jo varhemmin lähtenyt pesästä, tappamasta sitä.

Karhun vaimon veljet lähtivät syyslumen aikaan karhun pyyntiin ja kiersivät karhun. Silloin karhu alkoi kysellä vaimoltaan olivatko tämän kaikki kolme veljeä kohdelleet häntä yhtä ilkeästi. Vaimo vastasi, että nuorin oli ollut hieman sävyisämpi. Tällöin karhu hyökkäsi vanhimman veljen kimppuun ja puri ja haavoitti häntä. Samoin tapahtui keskimmaiselle veljelle.

Karhu palasi pesäänsä ja kehoitti vaimoaan tarttumaan vyötäisiinsä; se alkoi kävellä vaimoaan kantaen, kohti nuorinta veljeä. Vaimo kehoitti nyt nuorinta veljeään surmaamaan karhun, ja tämä tekikin niin. Vaimo istui jonkin matkan päähän ja peitti kasvonsa voidakseen olla näkemättä puolisonsa nylkemistä; kuitenkin hän katseli salaa toisella silmällään. Tämä on syynä siihen vanhaan tapaan, ettei nainen saa katsella karhua eikä miehiä silloin, kun nämä puuhaavat karhun kimpussa, paitsi silmät peitettyinä tai vaski sormuksen läpi.

Kun karhun lihaa alettiin keittää, saapui karhun poika, joka tuns karhu-isänsä vaskirenkaasta ja pyysi osuutta karhusta. Kun tähän ei suostuttu, hän päätti herättää karhun henkiin. Hän otti kepin ja iski sillä taljaan ja sanoi: "Isäni, nouse, isäni, nouse!" Silloin alkoi liha padassa kiehua ja kuohua: näytti siltä, kuin se hypähtäisi pois, — ja veljekset syöksyivät karkuun.

Lyckselen kirkkoherra P. Fjellström 1775

KARHUN AVUNPYyntö

Kerran karhu tuli kävellen kahdella jalalla marjamatkalla olevaa vaimoa vastaan ja piti toisen etukäpäälänsä kämmentä koholla. Vaimo pelästyi ja aikoi lähteä pakoon, mutta karhu otti kiinni, pani istumaan kannolle ja vieritti ison kiven vaimon helmalle. Sitten karhu näytti hänelle syvälle kämmeneensä painunutta tikkua.

Vaimo otti tikun pois. Karhu läksi nopeasti metsään, toi sieltä kaatamansa lehmän reiden ja laski sen palkkioksi vaimon syliin. Vasta sitten se vieritti kiven vaimon helmalta ja vaimo pääsi lähemmään.

Suomalainen kansantarina

KARHUNPEIJAISET

Kun karhu oli nyljetty ja tapettu metsässä, vietiin liha ja nahka kylään. Sen jälkeen sovittiin päivästä, jona niin sanotut Couvon pääliset eli Häät vietettäisiin. Näihin arvokkaisiin pitoihin kerättiin jonkin verran viljaa oluen ja viinan keittämistä varten. Kun määrätty päivä oli tullut, kansa koontui kirkkovaatteissa johonkin taloon. Täällä määrättiin karhun kunniaksi poika sulhaseksi ja morsiuspukuun pukeutunut tyttö morsiameksi. Kun ruoka-aika koitti, oli ruuaksi valmistettu muun ohessa "vainajan omaa lihaa hernekeittona".

kerä". Kun karhunpään kantaja oli tullut eteisen kynnykselle, käskettiin nuoret pojat ja tytöt pois, etteivät he ymmärtämättömyyttään käyttäytyisi epäkunnioittavasti. Kaiken piti nimittäin tapahtua pyhästi ja vakavasti, jotta ei jonkin virheen takia tarvitsisi pelätä seuraavilla kerroilla karhunkaaton mentäessä metsänjumalan vihaa.

Vati, jossa karhunpää oli, sijoitettiin kunniapaikalle pöydän päähän, muut pitojen osanottajat järjestyksessä alemmaksi. Tämän jälkeen väki istui pöytänsä, sulhanen ja morsian pöydän päähän. Yhtään luuta ei saanut heittää maahan, vaan ne kerättiin vatiin. Aterian päätyttyä juotiin hetkinen ja laulettiin karhunpeijaisvirsiä, jotka kertoivat karhusta ja metsästäjästä. Laulamista jatkettiin myös irrottaessa hampaita kallosta, sillä muuten niiden ei uskottu irtoavan. Hampaita käytettiin taianomaisiin tarkoituksiin. Myöhemmin kallo ja luut vietiin metsään ja kallo ripustettiin honkaan. Tällä matkalla laulettiin karhun ja metsästäjän vuoropuhelu.

Mukailltu Martti Haavion teoksesta Suomalainen mytologia (WSOY, 1967, sivut 16-21)

KARHUNKALLOPUUT

*En pistä suo pihlajaan, enkä raitaan
rakenna, vaan honkaan hyvään
puuhun, johon tuuli käypi pohjoisesta
ja etelästä ja kaikilta tuuilta.*

*Lähde nyt kulta kulkemaan,
vanha armas astumaan
kultaista kujaa myöten,
hopeaista tietä myöten.
Ei tästä etäälle viedä,
viedään mäntyyn mäelle,
petäjänsä pellon päähän.
Siihen tuuli turvan tuo,
aalto ahvenen ajaa.
Sivuillasi on siikasalmi,
luonasi lohiapaja.*

SYVÄSMÄEN KIELUVAISENLAMMEN SAAREN KARHUNKALLOHONKA

Saari on aivan pieni, jotta siinä saa sijansa ainoastaan muutama puu ja näitten joukossa myös lyhyt vaivainen petäjä. Tämä on ollut kuivana jo monta kymmentä vuotta. Mihin tarkoitukseen sitä on käytetty, huomaa kohta. Pitkin sen vartta on nim. kuusi kirveellä tehtyä pykälää, jossa yhdessä vielä oli pedon hammas. Puun juurelta ilmestyi pöyhötellessä viljalti karhun leukoja ja hampaita ja likellä sitä oli maassa syltä pitkä vaaja. Tämmöisiä oli käytetty kalloa puuhun kiinnittäessä siten, että saitan toiseen päähän oli ripustettu kallo, toinen sitä vastoin oli asetettu hongan kylkeen tehtyyn pykälään. Muistipa kansa vielä ne miehet, jotka tätä puuta viimeksi olivat käyttäneet. Niistä oli yksi ollut Letrun kylästä ja toiset kolme Saikkolasta. Yhdessä olivat he vainonneet Mesikämmenä, ja sen kaadettuaan viettivät komeat peijaiset eteläpuolella Letrun kylää kohoovalla mäellä, mutta kallot olivat kuljettaneet mainittuun saareen.

Uusi Suometar 1881

PUULAVEDEN KARHUNPÄÄSAARI

Tuo saari on vaan 40 askelta pitkä, puolta soukempi. Saaren länsirannalla seisoo mainittu kuiva honka, 5 syltä korkea ja 7 1/2 tuumaa paksu, täynnä ilman syömiä naarmoja ja orkosia; pohjoiskyljeltä on veistetty lastuja taikatarpeisiin. Karhujen pääkallot ovat tervanauiloilla honkaan kiinnitetyt, ensimmäiset noin 4 kyynärää maasta, toiset aina ylempänä. Nyt riippuu hongasta 4 kalloa, viime vuosisadan lopulla oli siinä ollut 7.

Uusi Suometar 1880

KEMIEN PITKÄLÄNKALLION KARHUN- KALLOHONKA

Se oli suuri petäjä, johon nauloilla oli lujasti kiinnitetty 6 eli 7 karhunpääkalloa. Likellä oli samalla kalliolla mökki, jossa asui suuri karhun ampuja ja kerrotaan että karhunpyytäjä aina laulamalla saattoi pääkallon uhripuuhun. Petäjää, arvellaan, ei kukaan tohtinut kaataa, ennenkuin eräs Tuunainen sen hakkas kumoon. Mitäpä hän tuolla vanhan muiston hävittämisellä voitti?

Uusi Suometar 1880

KARHUNIMISTÖÄ KARTOISSA:

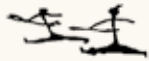
Kouvola
Ohensalo, Odenaari,
Kontiomäki, Karhukoivunmäki
Koukonmäki, Koukonkallio, Karhunpääsaari
Karhunpääniemi, Karhunpääjärvi, Karhunpäänlahti
Karhunpääkallio, Karhunpäänmäki, Karhunpää, Karhusaari
Karhuvuori, Karhusuo, Karhumännikkö, Karhumännynpelto
Karhumännynlähde, Karhumännynmäki, Karhula, Karhupetäjänniemi
Karhupetäjänsuo, Karhukuusenkenttä, Karhuharju, Karhuhonganmäki, Karhuniitty

Tiedot on koottu useista eri lähteistä, mm. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimiarkistosta, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) Kansanrunousarkistosta sekä teoksista Suomen kansan vanhat runot (SKS) ja Suomen kansan muinaisia taikoja (SKS).

26. KARHUN SYNTY

Tavoite: Tutustutaan ostjakkien myyntiin karhun synnystä ja tuotetaan siitä esitys.

Tehtävä: Oppilaat saavat karhun syntytarinan kirjallisena. He tutustuvat siihen ryhmissä ja kukin ryhmä valmistaa kertomusta mukaillen esityksen. Kertomuksen elävöittämiseksi oppilaat voivat kuvitella, miten karhut elelivät taivaassa ja kuinka karhu huomasi maan alapuolellaan, miten isäkarhu suhtautui poikansa toiveisiin päästä maan päälle jne.

Esitys voi olla esimerkiksi:

- varjonukke-esitys
- näytelmä
- kuunnelma (voidaan esittää myös ilman äänitystä verhon takana)
- käsinukke-esitys.

Hauskinta on, jos eri ryhmät tuottavat esityksensä eri tavoilla. Jos ryhmiä on kovin monta, voi osa tehdä esityksensä myös karhun liitosta ihmisneidon kanssa tai karhun paluusta taivaskotiinsa peijasten jälkeen.

Ohjeet esityksen valmistamiseen voidaan antaa esimerkiksi seuraavaan tapaan:

Ryhmänne tehtävänä on valmistaa kertomuksesta varjonukke-esitys.

Miettikää

- minkälaiset hahmot esityksessä tarvitaan
- minkälaisia taustoja tai värikuultopapereita voisitte käyttää
- mitä ääniä tai musiikkia sopisi taustalle
- mitkä kohdat esityksestä voisitte esittää vuoropuhelun avulla.

Jakakaa työt ja toteuttakaa ideat huolellisesti. Harjoitelkaa esitystä.

Esityksistä voidaan luoda tunnelmallinen tilaisuus, johon kutsutaan yleisöä.

27. KARHUN KOHTAAMINEN

Tavoite: Tutustutaan karhun kohtaamiseen liittyviin uskomuksiin. Eläydytään tilanteeseen entisajan ihmisen kannalta. Harjoitellaan pelottavan tilanteen kohtaamista.

Tehtävä: Mietitään, millaista rohkeutta karhun kohtaaminen on vaatinut ihmiseltä. Käydään läpi erilaisia asenteita, joilla tilanteesta on yritetty selvitä:

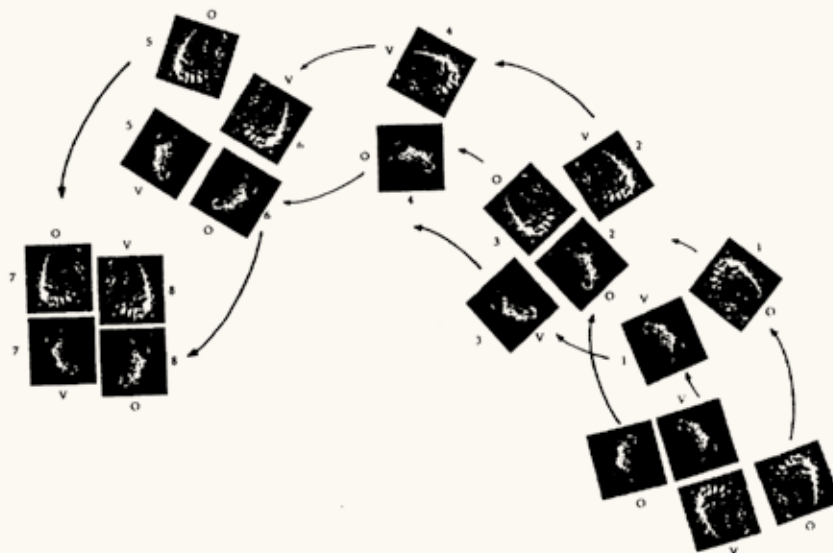
- syntymänimen maininta; hyökkääjän herkän kohdan löytäminen
- kohteliaisuus; vetoaminen hyökkääjän pohjimmaiseen hyvyyteen
- itsevarmuus; vetoaminen siihen, ettei karhulla ole oikeutta hyökätä, koska se voi hyvin elää myös rauhanomaisesti ihmisen rinnalla.

Keksitään eri asenteita kuvaavia sanontoja.

Jakaudutaan pareiksi. Toinen ottaa karhun roolin, toinen on marjanpoimija metsässä. "Ihminen" asettuu poimimaan marjoja, "karhu" lähestyy etäältä ikään kuin puiden takaa. Havaittuaan karhun ihminen taistelee pelkonsa kanssa kunnes kerää rohkeutensa, kohtaa karhun rohkeasti asettumalla tukevasti seisomaan ja laushtaen päättäväisesti esim. "Yhet maat, eri eväät, elä eväillä!" Voidaan käyttää myös itse keksittyjä lausahduksia. Harjoituksessa täytyy pitää mielessä kunnioitus karhua kohtaan.

Harjoitus toistetaan ja vaihdetaan välillä osia. Voi olla hyvä antaa puolen ryhmän katsella, kun muut tekevät harjoitusta. Ihmisen pelon ja päättäväisyyden vakuuttavuutta voidaan arvioida. Mietitään, miten pelko todella ilmenee kehossa ja kasvoilla. Keskustellaan myös, miten pelon saa parhaiten hillityksi ja ahdistelijan luopumaan aikeestaan.

Sitten mietitään minkälaisia ovat nykyajan pelottavat kohtaamistilanteet, esimerkiksi kun kiusaaja lähestyy tai joku aikuinen yrittää käydä käsiksi. Näissä tilanteissa tehokas lausahdus voi olla yksinkertaisesti päättäväinen IRTI tai MENE POIS. Keskustelun jälkeen harjoitellaan nykypäivän pelottavia kohtaamia samalla tavoin kuin karhuharjoituksessa.

28. OTSOHERRA, SUURIHERRA

LEIKKI

Tavoite: Tutustutaan karhuperinteeseen, opetellaan karhusta käytettyjä nimityksiä ja käytetään niitä leikissä.

Tehtävä: Opettaja kertoo, että karhua on pidetty metsän kuninkaana ja lähes jumalana. Mutta karhua myös pelättiin, ja siksi sitä ei haluttu suututtaa. Ajateltiin, että jos sanoo "karhu", niin karhu heti astuu sanojaa kohti. Tutustutaan karhusta käytettyihin liikanimiin ja mietitään, miten ne ovat syntyneet.

Valitaan yksi tai useampi "karhu", muut ovat ihmisiä. Karhu istuu pienellä rajatulla alueella, pesässään. Ihmiset kulkevat hitaasti ympärillä ikäänkuin marjoja noukkien. Samalla ihmiset huutelevat karhua eri nimillä. Kun karhu kuulee sanan "karhu", se suuttuu ja yrittää saada marjanpoimijat kiinni. Marjanpoimijat voivat pelastautua juoksemalla johonkin sovittuun paikkaan, johon karhu ei pääse. Karhun kynsiin jääneet joutuvat vuorostaan karhuiksi. Pelastautuneet ja edellinen karhu poimivat marjoja seuraavassa leikissä.

Leikkiä voidaan muunnella esimerkiksi siten, että kiinnijääneet joutuvat hyvittelemään ja rauhoittamaan karhua kutsumalla tätä kunnioittavilla nimillä aivan pesän vieressä. Kun karhu on rauhoittunut, leikki voi jatkua.

29. KARHUN VAIMO

Tavoite: Eläydytään tarinaan ihmisen ja karhun liitosta ja keksitään itse sille loppu.

Tehtävä: Tutustutaan oheisen kertomuksen avulla vanhaan uskomukseen, jonka mukaan karhu on ihmisen kantaisä. Tarina voidaan lukea luokassa ääneen tai jakaa kullekin oppilaalle. Se voidaan lukea joko kerralla kokonaan tai keskustellen sopivissa väleissä. Tarinan tarkoituksena on virittää oppilaan mielikuvitus siten, että hän pystyisi keksimään itse siihen lopputapahtumat.

Tarinan jatkoa voidaan pohtia myös yhteisesti, ja tarvittaessa opettaja voi auttaa apukysymyksillä. Heräsikö karhu henkiin? Mitä tapahtui veljille, karhun pojalle ja vaimolle? Kuinka kyläläiset suhtautuivat tapahtumiin?

Olipa kerran tyttö, jota hänen veljensä vihasivat. He kohtelivat tyttöä huonosti, teettivät tällä raskaita töitä ja jättivät ilman ruokaa. Lopulta tyttö päätti paeta metsään. Harhailtuaan ympäriinsä hän lopulta tuli uupuneena karhun pesälle ja meni sinne lepäämään. Kun uroskarhu saapui retkiltänsä pesälle, se löysi tytön sieltä nukkumasta. Karhu ei kuitenkaan halunnut vahingoittaa tyttöä, vaan odotti hänen heräämistään. Silmänsä aukaistuaan tyttö näkikin edessään suunnattoman karhun, joka ojensi hänelle kämmenellään mustikoita. Näin tyttö ja karhu tutustuivat. He elivät metsässä ja oppivat asioita toinen toisiltaan. Pian he menivät naimisiin ja saivat pojan.

Vuosien kuluttua, kun poika oli jo kasvanut ja lähtenyt pesästä, karhu sanoi vaimolleen: "Olen jo niin vanha, etten voi enää pysytellä hengissä. Haluan mennä syyslumelle kävelemään, jotta veljesi näkevät jälkeni. Sitten he voivat etsiä ja surmata minut."

Vaimo yritti kaikin tavoin estää karhupuolisonsa lähdön, mutta ei saanut tätä peruuttamaan päätöstään. Karhu pelkäsi, että myös sen oma poika saattaisi olla karhujahdissa. Siksi se pyysi, että vaimo panisi sen otsalle vaskirenkaan, jotta se siten erottuisi muista karhuista eikä sen oma poika tappaisi sitä.

Samaan aikaan tytön veljet valmistautuivat karhunpyyntiin. He löysivätkin pian karhun jäljet, joita seuraamalla he päätyivät karhun pesälle. Karhu haistoi tulijat jo kaukaa. Hän alkoi kysellä vaimoltaan, olivatko tämän kaikki kolme veljeä kohdelleet häntä yhtä ilkeästi. Vaimo vastasi, että nuorin oli ollut hieman sävyisempi kuin muut. Kun veljekset olivat aivan pesän lähellä, karhu hyökkäsi vanhimman veljen kimppuun, puri ja haavoitti häntä. Samoin tapahtui keskimmaiselle veljelle. Sitten karhu palasi pesäänsä ja sanoi vaimolleen: "Tartu vyötäisiini!" Karhu alkoi kantaa vaimoan kohti nuorinta veljeä. Vaimo kehoitti murheellisin

mielin veljeänsä surmaamaan karhun. Tämä teki-kin sisarensa pyynnön mukaan. Karhun kaaduttua kuolleena maahan veljet alkoivat valmistaa siitä lihoiksi. Vaimo istui maassa ja peitti kasvonsa voidakseen olla näkemättä puolisonsa nylkemistä. Hän ei kuitenkaan voinut olla salaa toisella silmällä kurkkimatta kauhistuttavaa näkyä.

Kun karhun lihaa alettiin keittää, saapui paikalle karhun poika. Hän tunsu karhu-isänsä vaskirenkaasta ja pyysi itselleen osuutta karhusta. Kun veljekset eivät tähän suostuneet, hän päätti herättää karhun henkiin. Hän otti kepin ja iski sillä karhunaljaan ja sanoi: "Isäni nouse, isäni nouse!" Silloin liha alkoi padassa kiehua ja kuohua, ja näytti siltä, että se hypähtäisi pois padasta.

(Mukailtu kirkkoherra P. Fjellströmin kertomuksesta)

30. KARHUN JA IHMISEN LIITTO A-B

KU

YA

LU

Monissa luonnonkulttuureissa ihmiset ajattelevat polveutuvansa tietyistä eläinlajeista tai ko-kevat eläimen ja sen ominaisuudet muuten erityisen läheiseksi itselleen. Ihmisen maagisia eläinsukulaisia kutsutaan toteemieläimiksi. Suomessa toteemieläiminä on pidetty hirveä ja karhua.

Tavoite: Tutustutaan totemismiin karhumyytin ja muiden suomalaisten kantaisinaan pitämien eläinten kautta.

Tehtävä a) Kuvataan karhun tai hirven ja ihmisneidon liitto joko saviveistoksena tai savi- tai kipsireliefinä.

Tehtävä b) Ihmiskarhu-lapsi

Kuvataan ihmisen ja karhun liitosta syntynyt ihmiskarhu vapaavalintaisilla välineillä ja materiaaleilla.

31. KARHU- TAI HIRVINAAMARIT A-B

KU

AA 3.-6. LK

YA

Toteemieläinten kohteluun liittyi paljon sääntöjä ja kieltoja. Toteemieläinten henkiin ja sitä kautta myös esi-isiin haettiin yhteyttä rituaalien kautta. Näitä olivat mm. draamalliset ja tanssilliset seremoniat, joihin kuului eläinkoristeisiin juhlatamineisiin sonnustautumisen lisäksi myös naamioiden käyttö. Naamiot olivat useimmiten eläinten muotoisia tai ihmis- ja eläinhahmojen yhdistelmiä. Naamioiden avulla voitiin muuttaa henkilöllisyyttä ja päästä yhteyteen suvun kantaisien kanssa. Naamioituneena oli myös helpompi kohdata henkimaa ilman olentoja, jotka muuten olisivat voineet tuntua vaarallisilta.

Tavoite: Samaistuminen perinteisiin hirveen tai karhuun, tai "omaan" toteemieläimeen, jonka voi itse valita. Pohditaan, mitkä eläimen ominaisuuksista vaikuttivat valintaan. Voidaan myös keskustella naamioitumisen yhteyksistä roolipeleihin tai jääkiekkomaalivahtien "eläinmaskeihin". Miksi monien urheiluseurojen nimessä esiintyy jokin eläin?

Tehtävä a) Tehdään eläinnaamarit paperimassasta, kipsistä tai savesta. Naamarit heijastavat ilmeellään tekijänsä itselleen toivomia ominaisuuksia. Oppilaat valokuvataan naamarit päällä luokkakuvaan.

Tehtävä b) Karhun, hirven tai muun eläimen pään muotoisia käyttö- tai koriste-esineitä voidaan veistää kipsistä tai muovailla savesta: esimerkiksi pulloja, kannuja, kippoja, nuijia... Esikuvina voidaan käyttää Äänisen ja Paltamon hirven- ja karhupääaseita.

32. KARHUNKALLOTOTEEMI

KU

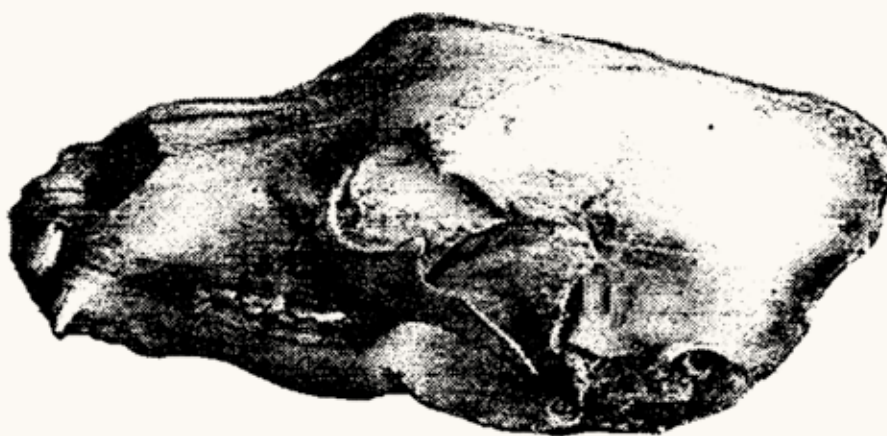
YA

Karhunkaatoon liittyi paljon uskomuksia ja riittejä, joiden taustalla oli myytti karhun alkuperästä. Oli tärkeää, että karhu kuoltuaan osaisi palata taivaskotiinsa. Niinpä kaadetun karhun kunniaksi pidettiin juhlat, peijaiset, joiden päätteeksi karhun kallo ripustettiin honkaan. Karhun katse suunnattiin itään, auringonnousuun, jotta karhu osasi lähteä oikeaan suuntaan kulkeakseen taivaskotiinsa.

Tavoite: Karhumyytin käyttö tussityön virikkeenä. Karhunkallototeemin luominen omaa mielikuvitusta ja perinnetietoa yhdistelemällä.

Tehtävä: Siveltimellä ja mustalla tussilla tai mustalla huopakynällä tehdään kuva karhunkallopeusta. On mahdollista käyttää havupuun mallina koulun ympäristön puita ja katsoa kalloja eläinkirjasta. Tunnelma on kuitenkin se, jota työssä tavoitellaan.

33. KARHUNPEIJAISET

AI ET HI HY

AA 3.-6. LK YA LU

Karhu oli herätettävä pesältään ennen kaatamista, ja kuolleena se kannettiin laulaen taloon. Peijaiset olivat kuin häärituaali: karhulle tuotiin morsian ja sulhanen, jotka istuivat pitopöydässä kunniapaikalla. Karhu tuli haudata yhtä arvokkaasti kuin ihminen, ja vielä 1600-luvulla karhulle soitettiin kuolinkelloja. Luut haudattiin hongan juurelle ja kallo ripustettiin katsomaan itää kohti, jotta karhu osaisi kotiinsa.

Myös nykyään karhun kaatoon ja sen syömiseen liitetään symbolisia merkityksiä. Karhun siitinluuta pidetään potenssia nostavana taikakaluna. Karhu- ja hirvisaaliin johdosta pidetään yhä peijaisia, joissa muistetaan erityisesti metsästysmaiden omistajia. Metsästäjät kokevat usein olevansa perinteisen elämäntavan ylläpitäjiä.

Tavoite: Selvitetään, miten nykyajan hirvi- tai karhunpeijaiset liittyvät perinteisiin.

Tehtävä: Haastatellaan oppilaitten metsästystä harrastavia sukulaisia tai paikallisen metsästysseuran jäseniä peijaisten vietosta. Kertomukset voivat koskea hyvin myös hirvipeijaisia, jotka ovat yleisempiä. Erityisesti kiinnitetään huomiota siihen, mikä saaliseläimen asema on juhlissa.

Voidaan kysellä myös, liittyykö saaliin käsittelyyn erityisiä sääntöjä, joilla osoitetaan kunnioitusta kuolleelle eläimelle (esimerkiksi havun laittaminen ammutun linnun nokkaan). Lisätietoja sekä perinteistä että nykykäytännöistä voi hakea myös kirjallisuudesta tai metsästyslehdistä.

Ala- ja yläasteella voidaan perinteisiä ja nykyaikaisia peijaisia havainnollistaa esittämällä ne pienoisanäytelmän muodossa. Ei haittaa, vaikka nykypeijaisia koskeva esitys sisältäisikin vain ihmisten keskinäistä ilonpitoa. Mietitään, mitä yhtäläisyyksiä ja eroavuuksia eri esityksillä on.

Yläasteella ja lukiossa aiheesta kirjoitetaan aine, jossa voidaan valaista perinteen muuttumista vuosien saatossa: mikä häviää, mikä jää jäljelle, miksi?

K a r s i k k o

*Pyhäkankaan karsikko.
Saarijärvi 1996*

V KARSIKKO

Karsikko tarkoittaa karsittua puuta, joka tehtiin jonkin tapahtuman muistoksi tai paikan merkitsemiseksi. Karsikonteko tapahtui karsimalla puusta oksia tai kaivertamalla merkintöjä sen runkoon. Karsikko oli merkkipuu, joka kertoi ensimmäisistä ja viimeisistä matkoista, nimipäivistä tai hyvistä saaliista. Puut olivat kuin kuvia albumissa: tuossa päivä,

jolloin menin naimisiin, tuossa hyvä kalapaikka, tuossa muisto isoisästä, tuossa veljen ensimmäinen kaupunkimatkä. Karsikkopuu osoitti kohdan, jossa siirryttiin tilasta toiseen, lapsuudesta aikuisuuteen, elämästä kuolemaan. Usein myös karsikkopuiden sijainti kertoi siirtymisestä: niitä löytyi teiden risteyksistä tai kylvien rajoilta.

Karsikoilla merkittiin monenlaisia tapahtumia. Suomenruotsalaiset pystyttivät **hääpäivänä** piha-portin pieleen kaksi karsittua kuusta, toisen morsiamelle ja toisen sulhaselle. Sen, jonka puusta havut ensinnä kellastuivat, oletettiin kuolevan ensimmäisenä. Karjalassa oli tapana tehdä karsikko **morsiamelle**. **Kaskimaalle** siellä jätettiin karsittu puu "käenkukuntapuuksi". **Saaliskarsikko** taas tehtiin hyvän saaliin muistoksi.

Usein karsikko tehtiin sellaisille, jotka olivat ensi kertaa mukana pitkänlaisella matkalla, pyyntireissulla tai vastaavalla. Nämä karsikot tunnetaan nimellä **ensikertalaisen karsikko**. Karsikon tekeminen ilmaisi elämän käännekohtaa; nuorukaista pidettiin aikuisempänä sen jälkeen, kun hän oli päässyt ensimmäisen kerran mukaan miesten toimiin. Myös silloin, kun vanhus osallistui oletet-

tavasti **viimeistä kertaa** tietylle reissulle, voitiin hänelle tehdä karsikko.

Pohjois-Suomessa ensikertalaisen karsikkoa nimitettiin **hurrikkaaksi**. Sana tarkoittaa "ensikertalaista, aloittelijaa, uutta tulokasta". Hurrikasperiinne oli varsin laaja-alaista; hurrikas voitiin tehdä jopa ensi kertaa taloon tulleelle vierasalle.

Ehkä yleisimmin karsikkoja on tehty kuitenkin kuolleille. Tapa syntyi 1600-luvulla ja sen kukoistuskautta kesti parisataa vuotta. **Kuolleen karsikko**-perinne sai alkunsa siten, että jostakin puusta hautumaalle vievän tien varrelta katkaistiin ruumiinsaattomatkalla latva tai karsittiin oksia. Sittemmin karsikkopuiksi valittiin jokin tanakka peltäjä, josta karsittiin pois kaikki kuivat oksat. Ensimmäisen perheenjäsenen kuollessa poistettiin alin tuore oksa, sitten seuraava. Myöhemmin puuhun alettiin veistää kuolleen nimikirjaimet ja kuolinpäivä tai ainoastaan risti. Puuhun voitiin myös kiinnittää lauta, johon nämä tiedot merkittiin. Joskus puut olivat koko suvulle yhteisiä, joskus jokaiselle tehtiin oma karsikkopuu. Kaakkois-Suomessa ja Virossa kuolleen karsikoita nimitetään **ristipuiksi** tai ristipetäjiksi.

Kuolleen karsikko sijaitsi yleensä kodin ja hautausmaan puolivälissä. Puuhun tehtiin merkinnät vainajaa kirkkomaahan viettäessä. Kun vainaja siten vanhaa kotiaan kaivaten lähti vaeltamaan ja saapui karsikkopuun kohdalle, hän löysi puusta oman nimensä, uskoi olevansa kuollut ja palasi takaisin. Merkintöjen tarkoitus oli siis kertoa vainajalle, ettei tämä enää kuulunut elävien puolelle. Koska vainajat saattoivat palata karsikkopuulle asti, ne myös sen tekivät. Näin selittyy se, miksi karsikkopaikkaa pelättiin kummittelupaikkana, eikä siinä pimeällä ohi kuljettaessa juuri viivytelty.

Vainajien karsikko oli osa siirtymäriittiä, jonka aikana vainaja aste asteelta siirrettiin lopullisesti

kuolleiden joukkoon. Karsikoiden myötä saavutettiin rauhantila: kuolleiden ei tarvinnut kummittella eikä elävien pelätä. Myöhemmin karsikoiden tarkoituksena on ollut vainajien muiston säilyttäminen.

Konnevedellä Lanstun saaressa samoin kuin Saarijärven Pyhäkankaalla on jäljellä useita karsikkopuita, joskin suurin osa on kaadettu metsänhakkuissa. Yksittäisiä karsikkopuita löytyy eri puolilta Suomea. Eteläisessä Virossa perinne elää edelleen: Sarun ristipuumetsässä on tuoreita karsikko-kaiverruksia tienvarren männikössä usean kilometrin matkalla. Myös Suomessa muutamain paikoin veistetään yhä kuolleen nimikirjaimet puuhun. Joskus maantien varressa kasvavaan puuhun kaiverretaan risti liikenneonnettomuuden uhrin muistoksi; tätäkin voidaa pitää karsikkoperinteen jatkeena.

KARSIKKOPUUN NIMITYKSIÄ:

ristihonka
karsikkopuu
soittopetäjä numeropuu
ristikko ristilappupetäjä karsikas
numeropetäjä koulupetäjä ristipuu
muistopuu
ristikuusi
ristikoivu

Ensikertalaisen karsikko

Kun nuorukainen meni ensikertaa erämiesten mukana metsäpirtille, hänelle tehtiin karsikko. Kullekin ensikertalaiselle karsittiin oma puu. Sen vuoksi lapset voivat vielä, kun asianomainen jo makaa maan povessa, sanoa: tuossa on taaton karsikko.

Jyskyjärvi

Viimeisen kerran karsikko

Karsikko saatettiin myös tehdä vanhukselle, jonka arveltiin olevan viimeistä kertaa sillä matkalla.

Iitti

Saaliskarsikko

Jos satuttiin saamaan suurenlainen kalansaalis, niin joku vanhemmista ehdotti, että tapahtuman

muistoksi tehtäisiin karsikko. Yksi joukosta nousi silloin suureen petäjään tai kuuseen ja alkoi ylhäältä käsin karsia puuta. Tavallisesti tällainen puu karsittiin aivan juureen asti, jokaisesta oksasta jätettiin vain korttelin pituinen tynkä.

Uhtua

Iljan puu

Kun miehet olivat nuotalle menossa, syntyi ankara tuuli. Silloin muuan nuorukainen nousi korkean kuusen latvaan ja karsi puun, jättäen ainoastaan latvatöpön ja alaoksat, jotta myrsky olisi lakannut ja kalamiehet päässeet vesille. Seuraavana vuonna sattui sanottu nuorukainen hukkumaan, mutta yhä vieläkin paikan ohi soudettaessa muistellaan Ilja-rukan puuta.

Pistojärvi

Tupsu-Kutsu

Savukoskella oli ennen mies, jota sanottiin Tupsu-Kutsuksi sillä perusteella, että hän aina huvikseen karsi kokonaisia pystyssä kasvavia kuusia alhaalta ylös asti, mutta jätti aina tupsun latvaan, päin vastoin kuin Matti Lakela, joka karsi ylhäältä alaspäin puhtaaksi.

Pelkosenniemi 1975

Morsiamen karsikko

Se tehdään morsiamelle häiden jälkeisenä päivänä. Lähellä olevassa metsässä karsitaan puuta sylen verran latvan alapuolelta, ja karsitut oksat tuodaan morsiamen helmaan sanomalla: "Puolet pojiksi, toiset tyttäriksi".

Tällöin morsiamen on annettava lahja, nenäliina tai muuta puun karsijalle. Jos puu "lihoon ja turpoo, merkitsee se onnea ja menestystä, mutta jos siitä havut kirpoo, elämä menee hyllyksi".

Myöhemmin vaimo, ainakin kerran vuodessa, käy karsikkopuutaan katsomassa ja entisiä muistelemassa ja näyttää tämän puun lapsilleenkin.

Karjala

Kuolleen karsikot

"Enne ol näätse sellanen tapa; vai usko vai mikä hää lie ollut; jot joka kyläl olliit omat ristpetäjät metsäas maantien laijas; sellaset suuret vanhat

puut; ja siit ku vainasta vietiin nii siihen tehtiin joka vainasta viijessä risti, siit vainas ei päässy enää takasii tulemaa kottii; vaik se ois ollut sellanenki jot ei ois saanu hauvassa sijaa; niin sannoit vanhat, jot ristpetäjille astikka ne tulliit, mut ei siintä etemmäksi; ja noita rist petäjii ei kukkaa saanu kaataa pois, ne olliit kylä yhteisii ollitpa kene maal tahansa.”

Uuskirkko 1941

Pyhäkankaan karsikko

Vanha kärkytie kulkee avaran metsikön halki. Vähän ennen pientä mäenkumpareta tien laidalla seisoo mänty, jonka kyljessä on pilkka ja siinä kai-verrettuna vinoristi ja vuosiluku 1861. Tämän puun juurelle kuoli Mikko livanainen ajessaan hevosella kotiinsa ja reen kaarteessa liukastuessa.

Mäen päällä merkillisiä puita on lisää, elinvoimaisia tai kuivuneita mäntyjä, jotka kaikki ovat kuin tielle päin kääntyneitä, kyljissään vuosilukuja, ristejä ja nimikirjaimia. Palokärki työntää päänsä kelosta ja ukkonen jyrähtelee.

Paikka on Pyhäkankaan karsikko, tie on konginkankaalaisten entinen ruumistie. Näihin vainajien karsikkopuihin on merkinnät veistetty viime vuosisadan puolivälissä kuollutta kirkkomaahan viettäessä. Samalla on levähdetty ja ryypätty muistoksi tilkka viinaa.

Karsikonteko

Taulua ei kannata lähteä hakkaamaan muuhun kuin mäntyyn. Kuusi on herkkä puu lahoamaan ja koivu lyhytikäinen. Keväällä, nilan aikana kuori irttoa helposti, kun puun juuri sulaa, virtaukset ovat voimakkaat ja pihka alkaa kehittyä kuoren alla olevassa solukossa.

Männystä voi ottaa enintään yhden viidenneksen ympärysmistä auki. Ensin ohennetaan taltalla kaarnapintaa ja sitten leikataan terävällä veitsellä alue aivan sinne nilaan asti. Pihka lähtee valumaan, muttei peitä kuorittua osaa, vaan virtaa pitkin reunoja estäen mukavasti lahosientä pääsemästä kuoren alle.

Sitten annetaan puun olla, ja vasta syksyllä, kun virtaukset ovat asettuneet, kasvu loppunut ja puu on kerinnyt kuivaa, hakataan kirjaimet. Muuten ne nousevat täyteen pihkaa. Kuivana puu ei ole myöskään lahosieniherkä.

Vanhojakin haavoja voi aukoa keväällä, nilan aikaan, ottamalla kevyesti kuorta pois. Hyvin kevyesti, ettei se lähde ummettumaan. Sitä ei passaa rajata aivan ylös asti, ei huuleen asti – muuta kun aivan ohut sentin paksuinen nauha, ettei puu kärsi. Sillä tavalla se ei kasva umpeen.

Veijo Laitinen, Joutseno 1997

Tiedot on koottu eri lähteistä, mm. Kalevalaseuran 4. vuosikirjassa 1924 julkaistusta Uno Holmbergin (Harva) artikkelista Suomalaisten karsikoista, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Nimiarkistosta sekä Ritva Kovalaisen ja Sanni Sepon kuvausmatkoillaan keräämistä tarinoista.

34. ELÄMÄN MERKIT A-B

AI HI HY KU

AA YA

Ensikertalaisen karsikko todistaa nimikkohenkilönsä kehityksestä ja toiminnasta. Se kertoo viestiään yhteisön kaikille jäsenille: ”Pekasta on tullut metsälläkävijä, hänellähän on oma karsikkokin”.

Tavoite: Pohditaan, mitä karsikkoperinne merkitsi ihmisille ja keksitään sille sovellutuksia.

Tehtävä a) Tutustutaan karsikkoperinteen eri muotoihin. Keskustellaan ensikertalaisen karsikosta; mil-
laisten tapahtumien muistoksi tai kunniaksi niitä on tehty? Mitä ensikertalaisen karsikko viestittää muil-
le? Millaisen tapahtuman muistoksi sellaisen voisi vieläkin tehdä? Ehkäpä lukemaan oppimisen kunni-
aksi? Mitä muita suuria käännekohtia elämässä on; mitä niistä oppilaat ovat tähän mennessä kokeneet?
Onko näistä tapahtumista jäänyt mitään näkyviä merkkejä? Olisiko hyvä, jos tällaisia merkkejä olisi?

Jokainen oppilas keksii 2–5 ikäisensä nuoren (tai aikuisen) elämänvaiheista kertovaa ulkoista merkkiä
ja piirtää niistä kuvan. Merkit voivat olla myös kuvattavan hahmon ympäristössä. Merkkien selitykset
voidaan kirjoittaa kuvan viereen. Merkit voidaan käydä myös yhteisesti läpi siten, että muut oppilaat
yrittävät ensin arvata, mitä mikäkin merkki tarkoittaa.

Esimerkkejä: luokkasormus, tiettyyn ryhmään pääsyä ilmaiseva vaate; puhumaan tai kävelemään oppi-
misen kunniaksi istetettu kasvi, kehystetty todistus uimataidosta; nauha ranteessa merkinä siitä, että
on saanut pikkusiskon tai veljen, lovet pihapuussa merkinä pituuskasvusta jne.

Tehtävä b) Millaisia olivat morsiamen karsikot? Mitä ne ennustivat? Mihin ne velvoittivat? Voiko karsi-
koista (tai muun nimikkokasvin voinnista) ennustamisesta olla haittaa?

Piirretään kuva morsiamen karsikosta ja morsiamesta perheineen 10–15 vuoden kuluttua karsikon teke-
misestä. Ovatko puun ja morsiamen kohtalot vastanneet toisiaan vai eivät?

35. KUOLLEEN KARSIKKO

AI ET UE

AA 5.-6. LK YA

Tavoite: Pohditaan kuolleille tehtyjen karsikkojen merkitystä.

Tehtävä: Mietitään aluksi, mitä uskomuksia kuolemasta ja vainajista itse kullakin on. Mitä kuoleman jälkeen tapahtuu? Mitä tosiasioita tiedetään? Mietitään vainajien henkiin liittyviä pelkoja ja niiden mahdollisia syitä.

Tutustutaan karsikkoperinteeseen esim. pareittain. Otetaan selvää, onko kotiseudulla vielä merkkejä karsikoista tai löytyykö puita, joissa on karsikkotauluja. Tunteeko joku henkilön, joka kenties osaisi kertoa karsikoista? Onko kotiseudulla paikannimistöä, jossa esiintyy sana karsikko?

Keskustellaan, mitä erilaiset karsikkoihin liittyvät uskomukset merkitsivät vainajan omaisille. Pohditaan, miten karsikkoperinne on muuttanut muotoaan nykypäivänä. Mitä esimerkiksi liikenneonnettomuuspaikoille maalatut ristit viestivät?

Lopuksi kirjoitetaan aine, jossa eläydytään karsikkoperinteen tapahtumiin ja uskomuksiin. Aine kirjoitetaan minä-muodossa: kerrotaan itselle tehdystä karsikosta, jolloin kirjoittaja on siis vainaja, tai kuolleelle sukulaiselle tai lemmikille tehdystä karsikosta. Mielikuvitusta saa käyttää vapaasti rikastuttamaan kertomusta.

Yläasteella voidaan vaihtoehtoisesti kirjoittaa pohdiskeleva asia-aine karsikkoperinteestä.

Pyhäpuu, pihapu, pitämyspuu, onnipuu

Matinmäen pihapu, uhrikuusi eli taikakuusi. Eerikkälä, Sulkava 1977

VI PYHÄPUU, PIHAPUU, ONNIPUU, PITÄMYSPUU

Melkein jokaisessa vanhassa pihapiirissä Suomessa on pihapuu - yksi tai useampia. Joihinkin liittyy jokin tarina, jotkut ovat kaunistuksena ja joihinkin talon asukas on erityisellä tavalla kiintynyt. Puun vointia ja kasvua seurataan suurella mielenkiinnolla.

Pihapuun esi-isä on onnipuu tai pitämyspuu – nimiä on useita, mutta kaikki tarkoittavat samaa: pyhää uhripuuta, jonka kohtalo on sidoksissa talon ja sen asukkaiden kohtaloihin. Onnipuu oli vanhan maailmanpuumyytin vertauskuva, jonka avulla säilytettiin yhteys jumaliin ja menneisiin sukupolviin. Puu kuunteli rukouksia, paransi, vaati kunnioitusta ja määräsi kohtalon. Sen vahingoittaminen tiesi tuhoa koko suvulle. Savossa pyhät puut olivat yksittäisten sukujen nimikko-puita, mutta etenkin Hämeessä, Karjalassa ja Inkerissä oli myös kylien yhteisiä pitämyspuita. Länsi-Suomessa oli tapana istuttaa pihapuita tietyn henkilön muistoksi. Nämä puut olivat tavallisimmin suuria koivuja, kuusia tai mäntyjä. Joskus uhripuuna oli tuomi, raita, kataja tai pihlaja, etelämpänä tammi, jalava tai lehmus.

Kasvattipuun valitsi talon ensimmäinen asukas. Oikean puun tai sen istutuspaikan saattoi osoittaa myös unessa ilmestynyt maahinen tai haltija. Puun tuli olla isäntää nuorempi, sillä vanhempi ei ruvennut nuorempaa palvelemaan. Puulle luvattiin, että se saisi kasvaa rauhassa eikä sitä vahingoitettaisi. Uskottiin, että kasvattipuun varjossa asui haltija, joka varjeli taloa ja karjaa. Joskus haltija

saattoi näyttäytyä käärmeen muodossa. Haltijaksi saattoi tulla paikalle haudattu vainaja, paikan ensimmäinen asukas, talon rakentaja tai muu vastaava. Siksi puut toimivat yhdyssteinä esi-isien ja elävien välillä. Ne edustivat yhteyttä suvun menneisyyteen vielä senkin jälkeen, kun kuolleita alettiin

haudata kirkkomaihin.

Uhripuu oli läsnä ihmisten elämän eri vaiheissa. Vastasyntynyt vietiin koskettamaan puuta, jotta hän saisi vainajien hyväksynnän. Kaste- ja ruumiinpesuvedet kaadettiin puun juurelle, ja sille uhrattiin maitoa, olutta sekä maistiaisista kaikista mitä talossa keitettiin. Pyhää puuta kunnioitettiin myös kiertämällä tai kumartamalla sitä, polvistumalla puun juureen ja nauttimalla rituaalisia aterioita. Myös uhrutulia poltettiin. Kaatuneesta uhripuusta

tehtiin ruumislautoja. Jos puuta laiminlöi tai vahingoitti, sai siitä kärsiä kovasti.

Puulta pyydettiin apua kadonneitten esineiden löytämiseksi ja ruumiin vaivoihin. Raskaana olevien vaimojen kerrotaan syleilleen puita synnytyksen helpottamiseksi. Suomessa ja Virossa on yhä jäljellä muutamia vanhoja pyhiä puita, joiden tiedetään parantaneen sairauksia. Ihotautia sairastava potilas saattoi hieroa itseään puun kylkeen ja niin puu otti sairauden itseensä ja kasvatti kylkeensä pahkan. Sairauden saattoi siirtää puun kannettavaksi myös siten, että kipeää paikkaa kaivettiin tikulla, joka tungettiin sitten puun rakoon. Erityisen kuuluisa on suuri lehmus eli niinipuu Muhkan pellon penkereellä Kuitulassa Hirvensal-

mella. Puu oli ennen täynnä nauvoja ja puutikkuja, joilla oli kaivettu kipeää paikkaa. On kerrottu, että niinipuun juurien alla on aarre ja juhannusöinä puun juurella palaa tuli kenenkään sytyttämättä.

Puulla ja sitä kunnioittavalla ihmisellä ajateltiin olevan kohtalonyhteys. Puun kaatuessa talon onnea suojeleva haltija joutui kodittomaksi ja talo heitteille. Talon pihapuusta katkeava oksa merkitsi suvun jäsenen kuolemaa. Ajatus kohtalonpuusta sisältyi myös nuorille pareille tai lapsille istutettuihin nimikkopuihin. Puu kiintyi vaalijaansa ja aisti tätä kohtaavan onnettomuuden. Tämä ajattelutapa on säilynyt meidän päiviimme asti, ja puiden ja ihmisten toisiinsa kietoutuneista elämäntarinoista on paljon kertomuksia.

Kun kristinusko saapui Suomeen, alkoi taistelu paikallista luonnonuskontoa ja pyhiä puita vastaan. Pappien tärkein työkalu oli kirves, ja työmaata riitti, sillä pyhiä puita seisoj jokaisen talon pihassa. Pyhien puiden hävitys oli menestyksekkästä etenkin Länsi-Suomessa. Savolaiset pitivät tiukemmin kiinni vanhoista tavoistaan kirkkolain määräyksistä piittaamatta. Pyhiä puita ei haluttu kaataa, koska siitä seurasi ikävyvyyksiä. Puuhun kaajoava uhmasi uhkarohkealla tavalla kohtaloaan. Yhteyden katkeaminen rajantakaisiin sukulaisiin - puun ja uhripaikan häviämisen myötä - saattoi johtaa koko sukukunnan perikatoon. Pyhien puiden hävitys kestitkin satoja vuosia, ja silti niitä on kymmenkunta yhä pystyssä. Vaikka viimeiset puita palvelleet ihmiset kuolivat vuosisatamme alkupuoliskolla, on tunne puiden ja ihmisten henkisestä yhteydestä jäänyt elämään.

PYHIEN PUIDEN NIMITYKSIÄ:

PYHÄPUU,
PYHÄ HONKA, LYYLIPUU, UHRIPETÄJÄ,
UHRIKOIVU, UHRINÄRE, JUUSTOKOIVU, UHRIPUU,
ELÄTTIPUU, TONTTIPUU, PITÄMYSPUU, PYHÄKKÖPUU,
PYHITYSPUU,
KOTIPUU, KYLÄPUU, KARTANOPUU, ONNIPUU, KASVATTIPOIKA,
LYYLITYSPUU, PALVELUSPUU,
PALVONTAPUU, HIISIKOIVU, TALONVAHTI, KUNNIAMÄNTY,
UHRIKUUSI, ALJOMÄNTY, KASVATTIPUU, PELTOKUUSI,
PUUJUMALA, MUISTOPUU,
TAIKAPUU,
ALJOPUU,
HALTIAPUU,
PAAVI, SUKUPUU,
NIMIKKOPUU, JUMALANPUU

TALONPAIKKA JA UHRIPUU

Ensimmäinen Kajamalle tullut Suomen mies oli Lappalaiselta kuulustellut missä lähellä olisi talon sija onnellisin. Tuohon virkkoi Lappalainen neuvoksi: "Tee talo siihen kussa Keiteleen rantaa kävellessäsi näet järvelle vääristyvän koivun oksalla pyyn istumassa; siihen on asuntosi suotu, vaan älä vahingoita puuta, äläkä pyytä." Pyyntäsi mies tuossa Kajaman koivussa, jota siitä lähtien aina pidettiin pyhänä; sen juurelle kannettiin uhria ja näissä piti, paitsi muita lintuja, ainakin olla yksi pyy.

Uutta taloa ryhdyttäessä rakentamaan, pitää metsässä nukkua ensimmäisellä tulella kirves kainalossa, puukko vyöllä, kinttaat kädessä, lakki päässä ja kengät jalassa. Tällöin unissa näyttäytyy maanhaltija ja missä se näyttäytyy, siihen kohti ei saa tehdä huonetta, vaan pitää istuttaa uhripuu.

UHRIPUUT

Kasva talon haltijaksi,
vaaran vähäisenkin poistajaksi,
kaadu älä kankiloilla,
kukista rautaiset terävämmätkin,
nouse suurena uhuna,
talon vakaimpana vartiana,
niin sa olet uhrin juopa,
emosen ensi maitopisarat,
haarasorkkain synnyinmaidot,
tappajaisten veripisarat,
ensimmäiset sulle tuodaan.

Kotiseutu 1917

Oli Kotipihlaja ja Piilipuu sekä Kuusi.
Usein ihmettelin sitä,
minkä vuoksi nuat ohikulkijat
kääntyi Piilipuun puoleen
ja heitti sen juurelle
lehden, ruohon tai kukan.

Längelmäki 1938

Jotkut vievät piirakoita, kalakukkoja, vehnäpullija. Monet vievät rahaakin, mutta kätkevät ne multa puitten lähelle. Käyvät salaa petäjien luona, ettei ihmiset näkisi. Uhripuiden luona käyttää aamuhämärissä, noin pari tai kolme naista yksissä, kesäaika, eri määräpäivinä.

Joensuu 1938

Jouluruuat kun ol pöyvässä, niin ensin otettiin kaikkia loatuja ruokoo ennen kuin ihmiset saivat syövä ja tiputettiin pihalle sen yhen närreen juurille. Aina suurina pyhinä vanha emäntä vei siihen niitä ruokia ja istu siinä.

Sääminki 1938

Lapsen synnyttyä saunassa ennen tupaan vientiä hänet poikkeutettiin puun siunattavaksi. Hänen piti pienellä kädellään koskettaa puuta. Puun annettiin hyväillä oksillaan vauvan kasvoja ja ole-musta! Näin ottaen hänet muun perheen lailla omakseen. Vieläkin on tapa koskettaa puuta jos toivotaan jonkun asian onnistumista.

Hämeenkyrö 1995

PARANTAVA PUU

Liperin Käsämässä oli koko kylän yhteisenä palvelupuuna suuri ikihonka "Lamppupuu", jonka luona kävivät lapsen synnyttäjät ja paskon silmästä ajajat. Siitä näpistettiin myös kuorta rohdoksi.

Liperi 1905

*Puun jumala,
maan jumala,
kuusenjuurinen jumala,
peästä piikoo pintehestä,
vaimoo vatan veäntehestä.*

KOHTALONPUITA

Viitasaaren Sokonniemen onnipuu oli vanha ja tukeva kuusi, jonka ensimmäiset asukkaat olivat istuttaneet niemelle muutettuaan. Onnipuun menestyminen tiesi heidän elämänsä kukoistusta ja sen kuihtuminen vaikeuksia ja koettelemuksia. Myöhemmin onnipuusta tuli koko sen ympärille syntyneen kylän yhteinen pitämispuu.

Puu ennusti myös kuolemantapauksia. Latvasta katkeava oksa oli kuoleman merkki, ja mitä paksumpi oksa oli, sitä vanhemman ihmisen siirtymistä ajasta iäisyyteen se tiesi. Suvun hiipuessa karisivat oksat kuusesta ja vähän ennen viimeisen muorin kuolemaa kaatui vanha onnipuu itsekkin.

Viitasaari 1852

Haapamäen viimeinen uhripuu oli Pykälikön mummu, Tilda Rönkön uhrikuusi, jota hän ruokki ja palveli. Eräs työnjohtaja kaadatti puun vuosisadan alkupuolella. Kukaan paikkakuntalainen ei tehtävään uskaltanut, vaan työhön täytyi hakea mies naapuripitäjästä, Kaapri Kuronen Rautalammilta -erikoispalkalla. Pian tämän jälkeen Pykälikön mummun nuorin poika kuoli ja mummo piti sitä rangaistuksena puun kaadosta.

Pyhäjärvi 1952

Ennen sotia istuttivat naapurin pojat kuusia rajalle tietä vasten ja niin vaan kävi, kun nuorin poika kaatui jatkosodassa, yksi kuusi kuoli. Kun toinen poika kuoli tapaturmaisesti, toinen kuusi kuoli ja kun perheen äiti kuoli viimeksi, kuoli ja kuivui viimeinenkin kuusi.

Helsinki 1995

NIMIKKOPUITA

Tädilläni Emilia Hirvisellä (s. 1853) oli kotinsa pihassa nimikkopihlaja. Se oli hänen nuoruudessa itsensä istuttama ja kasvoi suureksi ja monihaaraiseksi. Tädin käytyä kesällä 1936 syntymäkodissaan syleili hän pihlajaansa ja puheli: "Pian me tästä

molemmat jo kaadutaan." Seuraavana keväänä muyrskytuuli kaatoikin pihlajan ja tätini kuoli.

Äänekoski 1938

Vaimovainajan ja hänen nimikkopuunsa suhde oli hyvin läheinen. Pitkän 37 vuotta kestäneen sairauden aikana hän joka aamu katsoi keittiön ikkunas-
ta nimikkokoivuansa, joka oli hänelle pyhä puu. Keväisin ja kesäisin hän päivittäin hyväili nimikko-
puutaan ja puheli sille lempeästi ja puussa parvei-
levat linnut olivat hänen ystäviään.

Liminka 1995

Eräs poika aikoi kaataa ison haavan kotipihasta. Naapuri sanoi: "Mene pois isäs kurkusta." (Pojan isä oli istuttanut sen 1800-luvulla).

Kauhajoki 1995

Äitini ja kaksi enoani olivat syntyneet 1800-luvun loppupuolella. Heillä oli jokaisella nimikkokuusi. Kerran minun lapsena ollessa soitettiin mummilas-
ta, että ukkonen oli iskenyt vanhemman enon kuuseen ja katkaissut sen. Se oli kauhun paikka. Ilman muuta alettiin pelätä kuolemaa. Ja eno kuo-
likin parin kuukauden kuluttua, kuulemma vatsa-
syöpään.

Hyvinkää 1995

Lapsuuskotini pihassa oli nimikkopuu joka muk-
sulle, kolme koivua ja kaksi pihlajaa. Jouduttuani vaikeaan tapaturmaan minun pihlajani otti sen
niin raskaasti, että kuoli samana kesänä.

Tampere 1995

PYHIEN PUIDEN VAHINGOITTAMINEN

Ol yksi mahdollittoman vanha uhrikoivu. Herra käs-
ki hakkaamaan sen koivun maahan. Kun se hakka-
si, koivu rupesi helisemään ja soimaan, kuin olisi
ollut oikein paljon kimalaispesiä. Ja mies tuli oi-
kein kipeäksi.

Sysmä 1888

Uuramon saaren uhripuun on eräs mies kaatanut,
vaan taru kertoo, että miehen jalat tämän työn jäl-
keen kuivuivat saattamattomaksi.

Tottijärvi 1888

Jämsän Koskenpäällä oli eräällä tietäjällä ollut jo-
kin "pyhäkkö-puu" ja oli siihen lyöty kolme puuk-
koakin pystyyn. Mutta sen tietäjän poika oli erään
kerran mennyt ja lyönyt ne puukot sen puun si-
sään ja oli hulluksi tullut.

Jämsä 1917

Kylkijärvellä oli ennen asuinrakennuksen edessä
kolme koivua, joita sanottiin uhrikoivuiksi. Kun
taloon tuli uusi isäntä, antoi hän kaataa koivut. Yöllä ilmestyi haltija hänelle unissa ja sanoi: "Voi
mies parka, mitä teit! Neljä lasta sulle syntyy, kol-
me vanhinta niistä jää mykäksi, ainoastaan nuorin
oppii puhumaan." Niin kävikin. Mykkä-Heikki, mykkä-Kusti ja mykkä-Manta olivat
juuri näitä ennustettuja mykkiä.

Kylkijärvi 1935

Karvilan kylän Heponmäellä oli pyhä kuusi. Sen
kaatoi eräs Haverinen, jonka siihen oli palkannut
Olli Turunen-niminen mies. Haverinen kuoli luon-
nollisen kuoleman, mutta palkkaaja Turunen tuli
mielenhäiriöön ja hukuttautui kaivoon. Sen sano-
taan johtuneen edellä kerrotusta.

Kerimäki 1937

Makkolan kylässä Kerimäillä yhen talon pellolla ol
ikivanha pihlaspehko. Aarnio kun siihen tul isän-
näks, niin se sen kuato ja pian palo riihen.

Sääminki 1938

Tuomas Kutvonen hakkas kolme haapoo, jotka ol
yksillä juurilla. Ei hiän hakatessaan mittään tien-
nä, mutta unissa hänelle sanottiin, että mitäs sie
hakkasit, että ne ol lyyriteltyjä puita. Ja siitä tul
sille se, että sormi turpos, ja sille ei mahtana leä-
kärät mittään.

Sääminki 1938

Yhrenkii talon ympäril oll ennen ollu kaunis kuu-
sikko. Talon haltijaväki rikastu ja voi hyvin, mut
sitte nuori-isäntä hakkas kuuset nurin. Sillon on-
nen haltijat läks talon lähettyvilt ja tul sairautta ja
talo velkaantu, ja hävis kokonaa niilt omistajilt.

Oirimattila 1938

Meillä kotona oli tuossa ikkunan alla koivu, itse
siihen kasvanut, äiti aina sanoi, että se varjostaa
ja pitää kaataa pois ja kun se sitten kaadettiin äiti
kuoli saman syksynä.

Helsinki 1995

Ennen sanovat tulee iäkseen kipejäks, jos uhri-
puun kuatua. Mieheni kuatoi vanhan pihlajan ja
Navettakuusen. Sitte tuli jalkoihin ensiksi jota ei
lääkärit suanu selville, ne sahas ja leikkas. Mutta
se taot hiän haotaan vei. Sellasija ne haltijapuut
on.

Kumu 1995

Minulla oli Posiolta kaatamassa metsää 40-vuotias
mies, joka oli jonkun verran taikauskoinen. Met-
sässä oli ruotumiehen mökin jäännökset ja alta-
rintapainen, jossa ruotuäijä oli uhrannut metsän-
haltijalle kiitosuhreja.

Posiolainen katsoi parhaaksi olla kaatamatta

erästä puuta, sanoi mulle että: "Se on haltijapuu ja
se se voi tuottaa sinulle ikävyyttä". Sanoin: "älä
hassuttele" ja se kaadettiin. Puun iäksi laskettiin
298 vuotta. Tämä tapahtui joulunalusviikolla 1992.
Seuraavan tammikuun puolivälissä Turun kurkku-
ja korvasentterissä todettiin kurkussa kasvaimen
alku, ollen pahanlaatuinen. Näin on todellisuus
kohdallani.

Littoinen 1995

PYHÄN PUUN ULKONÄKÖ:

SUURI
OKSAKAS
TUUHEA
IKIVANHA
MAHTAVA
MERKITTÄVÄ
HIRMUISEN ISO
JULMAN SUURI
SUURI JA KAUNIS
MAINION SUURI
HARVINAISEN SUURI
KAKSIHAARAINEN
VANHA AARNIOHONKA
KOLMIHAARAINEN
KAKSI METRIÄ YMPÄRIMITATEN
KAKSI SYLTÄ YMPÄRI
NÄKYVY MONEN PENINKULMAN PÄÄHÄN
VÄÄRÄ
PAKSU

Tiedot on koottu eri lähteistä, mm. Suomen Kirjallisuuden
Seuran Kansanrunousarkistosta sekä Ritva Kovalaisen ja
Sanni Sepen kuvausmatkoillaan keräämistä tarinoista.

36. KOTISEUDUN PUITA A-D

AI HI KU

AA YA LU

Tavoite: Tutustutaan kotiseudun vanhoihin tai muuten merkittäviin puihin. Mietitään, millainen oma paikkakunta on puiden kannalta.

Tehtävät: Seuraavassa on eri ikäryhmille sopivia tehtäviä, joista voidaan valita yksi tai useampia toteutettavaksi. Oppilaat voivat myös ryhmissä tai itsenäisesti tehdä eri tehtäviä, joiden tulokset kootaan näyttelyksi koulun käytävälle vaikkapa otsikolla "Puiden kotiseutu". Aiheesta voidaan myös kirjoittaa juttu paikallislehteen tai koulun omaan lehteen.

a) Henkilökohtaisesti merkittävä puu

Miksi jokin puu tuntuu läheisemmältä kuin toinen? Liittyykö siihen muistoja vai tuntuuko se muuten erityisen kauniilta tai turvalliselta? Kasvaako se omalla pihalla, lähimetsikössä, mummolassa vai mökillä? Onko se merkittävä myös muille perheen tai suvun jäsenille? Keskustellaan itselle merkittävistä puista ja kirjoitetaan pieni mielikuvituksella höystetty aine.

b) Koulumatkan komistukset

Tutkitaan merkittäviä puita koulumatkalla, tehdään havaintoja, kysellään tietoja ja lopuksi kirjoitetaan tiedoista kirjoitelma. Puut voidaan myös valokuvata tai piirtää merkittäviksi koettuja piirteitä korostaen.

Kukin oppilas valitsee kotimatkinsa varrelta yhden tai useamman kiinnostavalta näyttävän puun. Tutkitaan puuta: Mitä lajia se on? Missä se kasvaa? Miksi? Mikä puun tekee erityiseksi? Kuvailtaan puuta mahdollisimman monipuolisesti. Jos puu kasvaa jonkun kotipihalla tai pihan välittömässä läheisyydessä, yritetään päästä haastattelemaan asukkaita. Otetaan selvää, mitä he puusta tietävät, onko se heillekin merkittävä puu? Mitä hyötyä puusta ehkä on? Onko puulla jokin erityinen arvo? Onko puu istutettu jonkin tapahtuman muistoksi? Keksitään itse lisää kysymyksiä.

c) Tärkeiden vanhojen puiden tai metsiköiden kartoitus

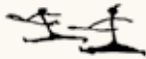
Tutustutaan oman paikkakunnan vanhimpiin tai historiallisesti merkittäviin puihin ja metsiköihin. Apuna voivat olla kotiseutua koskeva perinnekirjallisuus ja oman seudun historiaa harrastavien henkilöiden haastattelut. Tutkitaan löytyneitä merkkipuita kuvallisesti tekemällä luonnoksia, piirroksia ja maalauksia sekä valokuvaamalla. Kootaan puita koskevista historiallisista tiedoista ja kuvamateriaalista tietoisuuskoulun ilmoitustaululle tai paikkakunnan kirjastoon. Tietoisuutta voi täydentää sopivilla lehtileikkeillä. Samalla tavalla voi dokumentoida metsiköiden historiaa ja nykytilaa.

d) Vanhan puun tarinat

Selvitetään tai arvioidaan paikkakunnan vanhimpien puiden ikä. Kirjoitetaan aine seudun historiasta puun silmin nähtynä: millaista oli ihmisten elämä puun taimivuosina, entä nyt tai tulevaisuudessa? Miltä historian murroskohdat, edistys ja takapakit ovat näyttäneet? Kuinka ihmisen toiminta on vaikuttanut puun kasvuoloihin, mitä sen lähellä kasvaneille puille on tapahtunut? Aineesta voidaan tehdä myös ryhmätyönä kuvitettu versio suurelle paperille, joka pannaan esille koulun seinälle.

37. LYYDIKKÄLÄN TAMMI

BI**GE****HY****YA**

"Puu kasvaa 400 vuotta, kituu 400 vuotta ja kuolee 400 vuotta."

Leo Neuvo, Lyydikkälän tammen omistaja.

Suomen suurin puu on arviolta 1000-1200 vuotta vanha tammi, jonka ympärysmitta on yli 7 metriä. Tammi kasvaa Perniön Lyydikkälässä Suomen etelärannikolla. Alun perin puu kasvoi meren rannalla, mutta maan kohoamisen vuoksi rantaan on matkaa jo useita kilometrejä. Toisen maailmansodan jälkeen parkettitehdas halusi ostaa tammen luvaten korvaukseksi peltikaton tilan päärakennukseen. Puuta ei kuitenkaan myyty.

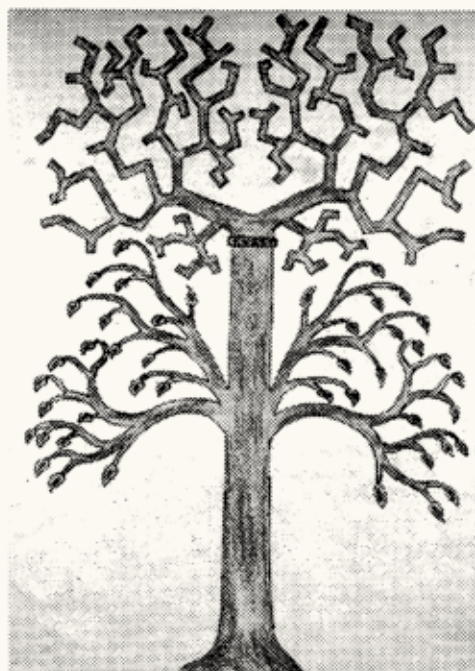
Tammen lähellä Lyydikkälässä sijaitsee Pyhävuori, joka tiedetään vanhaksi uhripaikaksi. Tammikin saattaa olla vanha uhripuu.

Tavoite: Pohditaan ympäristön ja ihmisen toiminnan muutoksia puun elinaikana.

Tehtävä: Mietitään, miten tammen kasvuympäristö on muuttunut puun elinaikana. Millaisia muutoksia luonnossa on tapahtunut? Miten ihmisen toiminta on vaikuttanut puuhun? Miten historialliset tapahtumat ja kulttuuriset muutokset tuntuvat puun elämässä? Millainen tammen tulevaisuus mahtaa olla?

Listataan puun kasvuun ja kohtaloon vaikuttavat tekijät ja merkitään ne paperille, jonka keskellä on tammen kuva. Kirjoitetaan muutamalla lauseella johtopäätökset ihmisen vaikutuksen muuttumisesta tuhannen vuoden aikana kuvan alalaitaan. Laitetaan kuva esille luokan seinälle tai koulun käytävälle.

38. VOIMAPUU

KU AI BI

PH AA

Tavoite: Metsän eliölajien, puiden, kivien, kasvien, lintujen omakohtainen elämyksellinen havainnointi oman puun ympäristössä.

Tehtävä: Etsi itsellesi oma nimikkopuu, jota käyt säännöllisesti halaamassa. Saat siltä lämpöä ja voimaa, ja se kuuntelee murheesi. Voit kuunnella sen puhetta painamalla korvasi sen kylkeen: huminana, lehti-en havinana, oksien risahteluna ja mahlojen virtauksina, lintujen lauluina. Voit keinua tai voimistella sen vahvojen oksien varassa, istuskella sen juurella, kiipeillä sen tykö. Tutki sitä eri vuodenaikoina, piirtämällä, maalaamalla, valokuvaamalla ja kirjoittamalla muistiinpanoja. Minkälaisia lintuja ja ötököitä liikkuu puusi liepeillä? Millä tavalla puusi siementää? Keräile puun ympäriltä sen jättämiä viestejä: kau-niin värisiä lehtiä, siemeniä, hedelmiä, käpyjä.

Voit pitää päiväkirjaa, joka on omistettu puullesi. Pienimmät voivat tehdä päiväkirjansa piirtämällä ja lii-maamalla siihen lehtiä yms. Tee havaintoja puun muuttumisesta vuodenaikojen myötä, sen lähiympäris-tön valoista, varjoista, kasvillisuudesta, eliömaailmasta, linnuista, hyönteisistä, eläimistä ja niiden jäl-jistä, pesistä ja jätöksistä.

(Tehtävään saatu vinkkejä Liisa Pirosen artikkelista "Opettele lukemaan luonnonkirjaa", Stylus 1/93 s. 24, julkaistu myös Styluksen numerossa 2/92.)

39. ELÄMÄNI PUU

KU

YA 8.-9. LK LU

Tavoite: Kuvataan omaa elämäntaivalta ja tunnetiloja tyylitellyn puun muodossa. Kiinnitetään huomiota erityisesti kuvan rytmiiän ja symmetrian merkitykseen tunnelman luojana.

Tehtävä: Uhri- ja nimikkopuiden kohtalon ajateltiin olevan sidoksissa vaalijoidensa elämään. Kuvataan oma elämä heijastuneena puuhun. Pohditaan omaa elämänkaarta ja siihen liittyviä tunteita: haparointia, etsintää, tasapainoilua, pakkoa, pakoa, luopumista, taistelua, voittoa, ristiriitaa ja sopusointua; iloa, tyytyväisyyttä, surua jne. Käytetään merkittävimpiä tai kiinnostavimpia kokemuksia työn hahmottamisen lähtökohtana.

Pyritään pelkistämään puu tunteiden, kasvun ja kohtalon vertauskuvaksi. Mietitään kuvan eri osatekijöiden merkitystä: puun kokonaismuotoa, oksiston rytmitystä, lehtien muotoa ja värinkäyttöä. Huomioidaan myös, mikä vaikutus on oksan, latvan tai lehtien puuttumisella, puun iällä ja kuvatulla vuodenaikalla. Työ toteutetaan väriliiduilla ja tusseilla.

Symmetria: muunteleva, epätäydellinen symmetria on ominaista eläville luonnonmuodoille.

Värien symbolinen käyttö on tehokas tunteiden ilmaisija.

Rytmi: vapaasti polveileva - sidottu.

- Vapaa, epäsäännöllisesti toistuva rytmi koetaan energisenä, mielenkiintoisena ja virkistävänä.
- Mekaaninen, koneellisesti toistuva rytmi koetaan yksitoikkoisena, väsyttävänä ja tylsänä.
- Täydellinen rytmittömyys luo epäjärjestyksen ja kaaoksen. Se koetaan levottomana ja häiritsevänä, hermostuneisuutta ja ärtyneisyyttä aiheuttavana.

40. PUU KANTAA HUOLIA

ET KU

AA 5.-6. LK YA

Tavoite: Tutustutaan tapaan siirtää sairauksia puun kannettavaksi ja parannettavaksi. Eläydytään perinteeseen ripustamalla puuhun henkilökohtainen huoli.

Tehtävä: Vaikean asian käsittelyssä voi auttaa asian siirtäminen symbolisesti pois itsestä, jolloin se ei ole enää varjostamassa kaikkea toimintaa. Kiven, luun tai paperille kirjoitetun asian vieminen puun juurelle tai ripustaminen johonkin voi toimia irrottautumisriittinä.

Jokainen miettii jonkin henkilökohtaisesti pelottavan tai kipeän asian, joka kirjoitetaan vesiliukoisella kynällä värilliselle silkkipaperille. Paperi kiedotaan kiven ympärille ja sidotaan narulla kiinni. Narun päät jätetään pitkiksi ripustamista varten. Paperoidut kivet kastellaan niin, ettei tekstiä voi enää lukea, ja ripustetaan sitten lähellä kasvavan puun oksille. Pyritään siihen, että lapulle kirjoitettua asiaa pohditaan vain kipupuun luona käydessä, muuten siitä voi irrottautua.

Samalla tavalla voidaan tehdä myös ilopuu. Ilonaiheita sopii tietysti miettiä muulloinkin, mutta ilopuu on muistuttamassa asiasta, jos se muuten sattuisi unohtumaan. Huolia ja iloja ripustettaessa on pidettävä huoli siitä, ettei puuta vahingoiteta.

41. SOIVA TOIVOMUSPUU

KU

YA LU

Puille on esitetty toivomuksia, koska niiden on ajateltu toimivan välittäjänä ihmisen ja näkymättömän maailman välillä. Puun juurien kautta oltiin yhteydessä vainajiin ja esi-isiin, latva välitti toiveet taivaisiin, kohtalon jumalien puoleen.

Tähtenlennon aikana voi toivoa niin, että toive toteutuu. Lantin heittäminen veteen, erityisesti uhrilähteeseen tai toivomuskaivoon, toteuttaa myös toivomuksen.

Tavoite: Koko luokka pohtii yleisiä, yhteisiä, suuria ja pieniä hartaita toivomuksia, joilla voisi tehdä elämää onnellisemmaksi ja parantaa maailmaa. Keskustellaan sellaisista tavoista ja uskomuksista, jotka liittyvät toivomiseen.

Tehtävä: Mietitään oma salaisin ja hartain toive, joka halutaan uskoa puulle. Se kirjoitetaan paperilapulle runon muotoon. Muovailaan savesta ontto esine, esimerkiksi lintu, ja kätketään paperi sen sisään. Esineen yläosaan tehdään reikä ripustamista varten. Esineet poltetaan ja ne voidaan myös lasittaa tai maalata. Polton jälkeen niihin kiinnitetään soiva kulkunen. Kaikki "toivomuslinnut" ripustetaan lankojen varassa saman puun oksille. Toivomukset helisevät tuulella (vrt. rukousmylly).

42. OMA SUKUPUU A-B

AI KU

AA YA LU

Ihmisten kohtalon uskottiin olevan sidoksissa pihapuun kohtaloon. Suvun kohtalo oli sen lehtiin kirjoitettu: puun kukoistaessa menestyy suku, ja suvun viimeisen jäsenen myötä kuolee puukin.

Tavoite: Pohditaan uskomusta ihmisen ja puun välisestä kohtalonyhteydestä, ja tutustutaan samalla omiin sukujuuriin.

Tehtävä a) Kysellään omilta perheenjäseniltä, mummuilta, vaareilta ja lähisukulaisilta omista sukujuurista. Mistä he tulivat, keitä he olivat? Miten he tapasivat puolisonsa? Mitä he tekivät ammatikseen ja harrastukseksi. Miten he elivät ja kuolivat? Mitä erikoista tai tavanomaista heistä voidaan mainita. Piirretään kaunis puu, jonka oksille sijoitetaan oman suvun henkilöt. Valokuvien pohjalta voidaan piirtää myös kuvia suvun jäsenistä. Saman puun yläoksille voidaan sijoittaa tulevaisuuden kuvitelmat omasta perheestä ja lastenlapsista. Kirjoitetaan kauniilla käsialalla tärkeimmät tiedot puun runkoon ja lehtiin.

Puuhun voi lisätä symbolisia viitteitä kunkin henkilön kohtalosta; nuoria lehtiä, kukkia, vanhoja käpyjä, eksoottisia hedelmiä ulkomaille muuttaneiden kohdalle, ongenkoukkuja, lentokaloja... Tarkoituksena on, että puu kuvaa suvun olemusta monenlaisia ihmisiä yhdistävänä tekijänä.

Tehtävä b) Tehdään mielikuvituksellinen karikatyyrisukupuu joko itselle tai jollekin ihmistyyppille (ei mielellään kuitenkaan kenenkään olemassaolevan henkilön kiusaamiseksi). Esi-isät ja -äidit esitetään tyyliteltyinä hahmoina, joiden joukkoon saa mahduttaa kaikkea mahdollista, mikä on antanut piirteitään keskushenkilölle: alkulimaa, ektoplasmaa, ufoja, kodinkoneita, eläimiä, kasveja... Myös tätä tehtävää voi jatkaa keskushenkilön jälkikasvua kuvaamalla.

VII

P i i s k u p e t ä j ä ,
lemmenkoivu,
parkettitammi

VII PIISKUUPETÄJÄ, LEMMENKOIVU, PARKETTITAMMI

Ja tuulella puut piti häitä

Kun ihmisten käsitykset maailman synnystä ja järjestyksestä muuttuivat kohti kristinuskon ja luonnontieteiden määrittelemiä muotoja, korostuivat puidenkin olemuksesta erilaiset seikat kuin ennen. Vaikka monia vanhoja tapoja yhä noudatettiin, alkoivat niiden syntytarinat unohtua. Hengistä ja haltijoista puhuminen jäi vanhojen supateluksi, ja nuorempien suhde puihin perustui enemmän kauneusarvoihin ja tapauskohtaiseen symboliikkaan. Myös puiden taloudellinen merkitys alettiin huomata yhä useammin.

Puita on pidetty merkittävinä myös muista kuin uskonnollisista syistä kautta aikojen. Niitä alettiin säästää tärkeiden tapahtumien muistoksi satoja vuosia sitten. Taistelupaikkoja jäivät merkitsemään sotamännyt, ja ns. suolamäntyjä kasvoi Perämeren louhikkaisilla rannoilla. Nimensä ne saivat siitä, että merenkulkijat pitivät puita merkkeinä, ja heidän kerrotaan antaneen maanomistajille suolaa palkaksi puiden suojelusta. Puut olivat myös rangaistus- ja kuolinpaikkoja. Monilla paikkakunnilla oli piiskuupetäjä, miehille ja naisille erikseen. Vielä niitäkin karmaisevampia olivat hirttopuut.

Puut ovat yhä mukana ihmisten elämänsä kulussa. Ne lainaavat hahmonsä lapsuuden mielikuvitusolentoille ja tarjoavat majanrakennuspaikkoja sekä oksia linnunpönttöjen ripustamista varten. Vähän myöhemmin kohtaavat nuoret lempiväiset riippaköivun tai raidan alla ja kaivertavat nimensä sen kylkeen. Puiden merkitys rakkauden sym-

bolina korostuu varsinkin vanhoissa lauluissa. Juhannusköivut juhlistavat vuoden lyhintä yötä. Kuuset tarjoavat ikiaikaiseen tapaansa suojaa metsässä kulkijoille ja laavunrakentajille. Kuuset saattavat myös kuolleet viimeiselle matkalleen. Joil-

lakin paikkakunnilla niitä on yhä tapana pystyttää vainajan kodin pihalle sen paikan ympärille, mihin arkku lasketaan viimeisiä tervehdyksiä varten ennen matkaa kirkkomaalle. Usein myös arkkua kuljettava ajoneuvo koristellaan pienillä kuusilla.

Ennen jokaisella puulajilla oli oma käyttötarkoituksensa, ja myös niiden kasvutapaa hyödyn-

nettiin tarvekaluja valmistettaessa. Tuohesta sai astioita tai kenkiä, kuusi oli hyvä materiaali soittimen rakentajalle. Pahkoista koverretut kuksat lienevät vielä lähes kaikille tuttuja. Talouden ja teollisuuden silmissä puut muuttuivat pitkäksi aikaa bulkkitarvaksi, eikä monia puulajeja saati yksittäisiä puita juuri arvostettu. Metsien haluttiin tuottavan vain kuusta ja mäntyä sahatavaraksi ja paperin raaka-aineeksi.

Nyt on alettu tajuta uudelleen puulajistomme rikkaus, ja teollisuudessakin on havahduttu näkemään lehtipuiden tarpeellisuus vaneriköivun huvetessa. Nuoret puusepät hakevat jo katoamassa ollutta vanhojen mestarien tietämystä eri puulajien ominaisuuksista ja valmistavat kauniita kalusteita ja esineitä pihlajaa, visaköivua ja jalopuita yhdistellen. Ongelmana on vain näiden persoonallisten puulajien harvinaistuminen metsissämme

niin, ettei niitä tahdo riittää edes käsityöläisten tarpeisiin. Myös puutalojen rakentaminen on kokemassa uuden tulemisen, vaikka siihenkin on täytynyt hakea asiantuntija-apua ulkomaisilta arkkitehteilta ja insinööreiltä. Jopa pettuleipää on ryhdytty uudelleen valmistamaan terveystietoisille ihmisille.

Mitä tapahtuu suomalaisten puukulttuurille? Monet merkit kertovat ihmisten halusta rikastuttaa suhdettaan puihin ja metsiin, tuoda kansallisen identiteettimme alkujuuria osaksi nykyistä arkea. Kuitenkin metsiemme kyky tuottaa monipuolista materiaalia aineelliselle kulttuurillemme samoin kuin tarjota vaihtelevia ympäristöjä erilaisille henkisille kokemuksille on heikkenemässä. Yksipuolinen metsä kaventaa myös kulttuurisia mahdollisuuksia. Aika näyttää, tiedostammeko puiden ja metsien monet merkitykset riittävän nopeasti ja jaksammeko toimia niiden hyväksi, jotta seuraavienkin polvien lapset voisivat kokea ikimetsän arvokkuuden ja lämpimän puumateriaalin läsnäolon osaksi kulttuurista perintöään.

PUULAJIT JA METSÄTYYPIT

Entisaikaan puu oli mitä moninaisimpien tarvekalujen raaka-aine, ja siksi eri lajien ominaisuudet tunnettiin tarkoin. Tiedettiin, mikä oli paras ajan kohta puun kaatamiselle, tuohen ottamiselle tai mahlan valuttamiselle, ja mihin suuntaan puun syiden oli kuljettava valmiissa esineessä. Paimenenkin oli tärkeä tietää, mistä puulajista taittaa vitansa. Siihen kelpasivat vain paju, pihlaja tai koivu:

*Tuominen tuottaa,
pihlajainen pittää,
katajainen karkottaa,
leppänen levittää,
haapanen hajoittaa,
koivunen kokkoo.*

Funktionaalisten ominaisuuksien lisäksi eri puilla oli erilaisia sielullisia ominaisuuksia ja yksilöityjä luonteenpiirteitä. Kulttuurin muuttumisen myötä puulajienkin merkitys tuli toiseksi.

Myös erilaisiin metsiin liitettiin ja liitetään yhä omat mielikuvansa. Lehtimetsä ja havumetsä koe-

taan hyvin eri tavoin, ehkä osin laulu- ja tarinaperinteemme ansiosta. Havumetsä on villin luonnon kuva: maskuliininen, arvokas ja viisas. Se kuvastaa työtä, raatamista, sotaa ja kuolemaa. Talousmet-sää symboloi usein mänty. Lehtimetsät ja lehdot ilmentävät enemmän kulttuuria; ne ovat feminiinisiä ja symboloivat syntymää, hoivaamista ja kasvamista.

KOIVU

Koivu on kansallisromantiikan puu ja Pohjolan koriste. Kuusen lisäksi koivu on puu, joka tuodaan sisälle. Koivusta näkee parhaiten täyskevään vehreyden ja kauneuden. Kevään voima siirtyy koivusta ihmiseen. Koivusta on tehty paljon lauluja, joissa se kuvataan kauniiksi ja haikean surumieliseksi.

*Rantakoivu, lemmenkoivu, Suomen
surumielen puu,
riemun ritva, kaihon katve, kauniimpi
kuin kaikki muu!*

Ilmari Kianto: Rantakoivulleni

Pohjanmaalla jokaisella talolla oli rakas ja arvostettu mahlakoivu, jonka kaatamista pidettiin rauk-kamaisena ja rangaistavana tekona. Kylien lähellä oleville mahlakoivuille saatettiin antaa lehmien nimiä, sillä niitä pidettiin lehmien veroisina, eikä-pä niitä unohdettu naimakaupoissakaan. Tytöt pesivät keväällä ensimmäiseksi valutetulla mahlalla silmänsä, etteivät päivettyisi.

Koivun rungon valkoisuudesta kerrotaan seuraavaa tarinaa: Vapahtaja kun kulki ennen tätä aikaa maan päällä, niin koivu teki hänelle palveluksen. Se antoi hänelle suojaa kuumaa aurinkoa vastaan. Silloin Vapahtaja siunasi koivun ja antoi sille valkoisen tuohiverhon, ettei sitä aurinko polttaisi eikä pakkanen paleltaisi.

MÄNTY, HONKA, PETÄJÄ

Männyn kerrotaan syntyneen Jeesuksen verestä, Maarian maidosta tai hauelta pudonneesta ham-

paasta. Hongatar on honkapuun haltija ja karhun kasvattaja. Karhunkallohonka yhdistää maan ja taivaan ja sitä pitkin karhun henki nousee takaisin ylös taivaaseen.

Myös männyt on jaoteltu naaras- ja urosmäntyihin. Naarasmännyt olivat tiineinä touko-heinäkuussa: jos sen silloin kuorii tai kaataa, pilaa oman sukunsa.

Kansallisromantiikan aikana auringonlaskussa punertava kääkkärämänty nousi Suomen symboliksi. Nyt vääntynyt mänty on tehnyt tilaa suorana seisovalle tukkipuulle kansallisessa kuvastossamme.

KUUSI

Kuusi tuodaan sisälle talven pimeimpänä aikana, jolloin ihminen kaipaa eniten toivoa ja elinvoimaa. Mikä antaisi sitä paremmin kuin sellainen puu, jolla keskitalven luonnossa on eniten elinvoimaa? Kuusen sisälle tuontiin saattaa myös liittyä maailmanpuu-symboliikkaa. Kun joulukuusi alkoi Suomessa yleistyä, papit vastustivat sitä pakanallisena tapana. Vähitellen joulukuuseen liitettiin kristillistä symboliikkaa.

Kuusia on eroteltu naaras- ja koiraspuiksi. "Koiraskuusi oli lylyinen, kiero ja pahankurinen kärys, jonka lупpoiset oksat olivat painuneet alaskäsin, mutta naaras oli suora ja sitkeä, nuortea ja ylösok-sainen." Kuhmonniemellä on kerrottu, että talonpaikan katsojan oli yövyttävä tulevilla rakennuspaikalla kuusen juurella, jossa hänelle unessa näyttäytyi haltija. Jos haltija näyttäytyi suopeana, ja jos unet muutenkin kertoivat elämän runsaudesta, talon saattoi rakentaa. Mutta jos haltija ei näyttänyt unia, ei paikalle uskaltanut asettua asumaan.

"Sitä kuusta kuuleminen, jonka juurella asunto."

Lauluissa kuusi yhdistetään usein kuolemaan. Monet vanhat kalmistot sijaitsevat kuusikossa.

*Isä on kuollut taas.
Tänään hän on kuollut tästä
maisemasta.*

*Isättöminä seisovat kuuset
risti latvassaan.
Kun epätoivo tulee,
ovat kuuset.
Kun toivo menee,
ovat kuuset.
Minä pitelen niistä kiinni.*

Eeva Kilpi 1982

KATAJA

Katajalla oli oma väkensä ja haltijansa, jotka olivat erityisen kauniita: "Katajatar on neiti kaunis!" Katajalle uhrattiin, jotta katajan väki auttaisi karhua karkotettaessa. Kataja karkotti myös tauteja ja pahaa henkeä. Katajakupista oli hyvä juoda, sillä sen tuoksu piti noidat, peikot ja paholaiset loitolla.

Katajasta kerrottiin myös seuraavaa: "Kun Neitsyt Maaria oli Herodesta paossa karussa erämaassa, heillä ei ollut mitään syötävää. Niin hän pyysi katajapehkolta, ja katajapehko ojensi Maarialle marjojaan. Sitä varten Jumala siunasi katajapehkon, jotta sen marjat eivät jäädy kovassakaan pakka-sessa, ja jokaisen katajanmarjan sisällä on risti, jos sen halkaisee halki. Se on merkki siitä Jumalan siunauksesta."

PIHLAJA

Vanhoissa runoissa pihlaja rinnastetaan usein tammeen, ukkosenjumalan puuhun: "Siihen kasvoi kaunis tammi, pitkä pihlaja yleni". Pihlaja onkin ukkosenjumalan puolison Raunin pyhä puu. Oli hyvä istuttaa pihlaja talon vierelle, sillä se piti salamat loitolla. Häälaulussa painotetaan morsiamelle, että hänen on osattava hoitaa ja vaalia uuden talon pihlajaa:

*Noita sie kovin varaja,
pihlajaisia pihalla!
Pyhät on pihlajat pihalla,
pyhät oksat pihlajissa,
pyhät lehvät oksasissa,
marjaset sitäi pyhemmät...*

Pihlajanmarjojen päässä on viisisakarainen risti. Vanha kansa oli vakuuttunut siihen liittyvistä noitavoimista. Pihlajaa käytettiin monissa mm. maanviljelystä, karjaonnesta, metsästystä, kalastusta, varkaita ja lempenasioita koskevilla taioissa. Siinä oli suojelevia ja vartioivia voimia. Jos paimenella oli pihlajakeppi, jonka päähän oli kaiverrettu ristikuvio, sudet jättivät karjan rauhaan. Pihlajanmarjojen punainen väri kertoi myös pyhydestä. Pihlajanmarjojen määrää pidettiin ennusmerkinä: suuri määrä marjoja ennakoiti tulipaloja, sotaa tai kovaa pakkastalvea.

LEPPÄ

Lepän kuorineste on voimakkaan punaista, mikä vaikutti paljon leppään liitettyihin ominaisuuksiin. Leppä olikin suomalais-ugrilaisten kansojen sielupuu, ja punaista kuorinestettä pidettiin verenä. Lepällä ja sen kuorinesteellä oli maaginen suojaava voima. Ne vahvistivat sielun voimaa, ja toisaalta niiden avulla voitiin karkottaa tai tehdä kuuliaisiksi pahoja haamuolentoja, haltijoita ja vainajien sieluja.

Ostjakit sanovat verta mm. lepäksi, ja myös viikon kielellä leppä on veren ja punaisen synonyymi. Leppälintu on ollut nimi usealle eri linnulle, jossa on punaista väriä. Myös leppäkerttu on punainen. Virossa leppä liitettiin myös suden vereen. Paimen ei saanut käyttää leppäistä keppiä, sillä se toi sudet karjan kimppuun; leppäkeppissä kun oli suden verta. Jos lehmää löi lepänoksalla, eläimeen tuli punatauti ja se alkoi lypsää verta.

HAAPA

Myös haapaa on pidetty pyhänä puuna. Haavan lehtien väriseminen kertoi traagisista tapahtumista, joiden todistajana haapa oli joutunut olemaan. Useat näistä tarinoista ovat syntyneet kristinuskon jo tultua maahan. Niinpä haavan sanotaan värisävän, koska ihminen – tai Juudas – hirtti siihen itsensä. Toisen version mukaan värinän syy on se, että Jeesuksen risti oli haapapuuta tai että haapa antoi ilmi Jeesuksen. Haavan on sanottu värisävän myös siksi, että se pelkää joutuvansa Puijon tultikkutehtaalalle.

PAJU

Paju kasvaa kostealla paikalla ja on hyvin elinvoimainen. Sitä onkin käytetty monissa taioissa, kuten virpomisessa, elämän oksana. Paju symboloi luonnon heräämistä, kevään elvyttävää ja nuorentavaa voimaa, hedelmöitymistä ja uutta elämää. Se antaa voimaa ihmisille, viljankasvulle ja eläinten lisääntymiselle. Se on myös maidon tuoja. Pajua pidettiin vanhimpana puuna:

*Paju puista vanhin,
Kokko ilman lindusista,
Adami ihmisistä.*

TUOMI

Myös tuomea ja sen marjoja on käytetty monissa taioissa. Yleisimmin tuomea on käytetty karjataioissa.

"Jos rupeaa oikein paha mieli vainoamaan, niin poistuu se, kun syö sokerivedessä paistettuja tuomenmarjoja."

"Tuomi on hyvä puu, se tekee hellän mieluisan mielialan."

Tiedot on kerätty useista eri lähteistä (mm. Martti Haavio: Pyhät on pihlajat pihalla, Matti Kuusi: Pohjoispohjalaista taikuutta sekä T. Lehtisalo: Lepästä sielupuuna suomenskuisilla kansoilla).

43. PYHÄ PIHLAJAPUU

KU

YA

Tavoite: Tutustutaan pihlajaan liittyneisiin uskomuksiin ja pohditaan käsityksiä ihanteellisesta kotimaisemasta.

Esitehtävä: Tehdään mustalle paperille väriliiduilla tutkielma pihlajan oksasta. Jos mahdollista, käytetään mallina oikeaa oksaa.

Tutustutaan runoihin, jotka kuvailevat suomalaista ihannekotia luonnonidyllin keskellä. Niitä löytyy usein vanhoista koulukirjoista (esimerkiksi Somerkivi ja Hirvonen: Lasten kuudes lukukirja. Otava). Hj. Nortamon runossa Meijän dorpp (em. kirja s. 76) kotitalon kuvaukseen kuuluu kuistin vieressä kasvava pihlaja.

Tehtävä: Mietitään mikä oli agraariaikainen, mikä taas nykyaikainen ihannekäsitys oikeasta suomalaisesta kotimaisemasta. Tutustutaan pihlajaan liittyviin uskomuksiin tämän luvun tekstiosan perusteella.

Tehdään idyllinen postikorttikuva punaisesta tuvasta ja pihlajapuusta sen vierellä. Pyritään esittämään teollistumista edeltäneen ajan ihannekäsitys oikeasta suomalaisesta kodista. Tehdään myös nykyaikainen toivekuva ihannekodista ihanneympäristössä.

Lisätehtäviä:

- Tehdään pihlajanmarjoista itselle taikakoru.
- Veistellään pihlajanoksasta koristeellinen paimensauva.
- Tehdään syksyinen, sateinen kuva kuvituksena laulun sanoihin:

"Punertaa marjat pihlajan kuin verta niissä ois,
on kurkiaurat lentäneet jo yli pääni pois.
Mukaansa eivät mua ottaneet ne maihin kaukaisiin.
Saan siivetönnä tyytyä maan kylmän kahleisiin..."

44. ITKEVÄ KOIVU

Tavoite: Visualisoidaan puuta kuvaava runo.

Tehtävä: Tee piirros tai maalaus seuraavan runon tai jonkin muun puu- tai metsäaiheisen runon tai kansanlaulun pohjalta.

*Yksin kasvoi kaunis koivu, yksin kummulla yleni.
Ilman ikiystävätä, vailla vieruskumppania.
Tuota huoli hoikka koivu, valkoviittainen valitti.
Itki illat, itki aamut, perätysten päivät pitkät.
Vesi vierähti tien ohehen, kyynel kylmille kiville.
Kuka kuulisi poloista, armahtaisi onnetonta?
Veisi viestit virstain päähän, sanat saattaisi suruiset
koivun nuoren kohtalosta, valkoviittaisen elosta.*

Inkeriläinen kansansävelmä

45. PUUN JA METSÄN LUONNE MAINOSKUVISSA A-B

KU

YA LU

Tavoite: Analysoidaan metsäkuvaston käyttöä eri yhteyksissä ja ideoidaan mainos puihin liittyvän perinnetietouden pohjalta.

a) Puut ja metsät käyttögraafikassa

Luetaan tämän ja seuraavan luvun (VII ja VIII) tekstiosat. Etsitään metsän ja puiden kuvia erilaisista suomalaisista käyttöyhteyksistä: mainoksista, ilmoituksista, etiketeistä, levynkansista, esitteistä, rahoista, julisteista... Analysoidaan kuvia ryhmissä. Pohditaan esimerkiksi seuraavia seikkoja:

- Mitä puulajeja kuvissa käytetään? Minkä tyyppinen metsä on; lehtimetsä, havumetsä, sekametsä, aarniometsä, talousmetsä... ?
- Millainen viestin, tunnelman tai mielikuvan aikaansaamiseksi metsän tai puun kuvaa on käytetty?
- Kuinka hyvin kuva vastaa käyttötarkoitusta?
- Löytyykö kuvista säännönmukaisuuksia eli kuvaako yksi puulaji tai metsätyyppi aina samoja asioita?
- Mitä asioita liitetään lehtimetsään tai havumetsään, mitä taas aarniometsään tai talousmetsään? Mitä asioita eri puulajit symboloivat?

Vertailukohtana voi käyttää Eero Julkusen ja Altti Kuusamon tutkimusta, joka on julkaistu artikkelina "Kansallisomaisuus. Metsän mielikuvat isänmaallisissa lauluissa ja metsämainoksissa" (Silva Fennica 21 (4) 1987. Helsinki).

b) Mainosjuliste

Tutustutaan tehtävässä a mainittuihin teksteihin. Lisäksi voidaan tutkia taidehistoriallisten kuvien sekä kansanlaulujen ja -runojen valossa lehtimetsän ja havumetsän erilaisia kokemis- ja esittämistapoja.

Tehdään mainosjuliste, jossa vedotaan erilaisiin metsämielikuviin ja mainostetaan vaikkapa kotimaista luomutuotetta. Vaihtoehtoisesti mainoksessa voidaan käyttää tietyn puulajin herättämiä assosiaatioita tai lajiin liittyviä uskomuksia: esimerkiksi kotivakuutusmainoksessa voisi olla pyhä pihlaja, joka pitää salamatkin loitolla.

46. PUIDEN OLEMUS

AI

PH

AA

YA

LU

Tavoite: Tutustutaan eläytyen seudun vanhoihin puihin sekä vanhoihin uskomuksiin eri puulajien ominaisuuksista.

Tehtävä: Tehtävästä voidaan valita toteutettavat osat ikäryhmän mukaan.

Etsitään koulun lähistöltä vanhoja, erikoisen muotoisia tai erikoisessa paikassa kasvavia puita. Kysellään myös vanhoilta ihmisiltä puiden historiasta. Etsitään pihoilta pihakuusi – kuoleman symboli, mutta myös talvisen elämänvoiman perikuva; pyhä pihlaja, kuorinesteeltään veripunainen leppä, haviseva haapa, vehreä mahlainen koivu, taipuisa elämänvoimainen paju ja oman väkensä asuttama parantava kataja.

Pieninä ryhminä kierretään puun luota toisen luo. Kirjataan ylös ryhmäläisten puulle antamia ominaisuuksia. Tutkitaan puuta kaukaa ja läheltä, mietitään minkälaisen tunnelman se luo, havainnoidaan sen ominaisuuksia myös kosketellen, haistellen, raaputellen, kuunnellen.

Havaintoja testataan kuvailemalla retken jälkeen puuta mainitsematta sen nimeä. Kuvauksessa voidaan käyttää mitä hyvänsä puun muodon, kasvutavan, oksiston, lehvästön tai muiden ominaisuuksien mieleen tuomia sanoja tai asioita.

Jokainen ryhmä tai oppilas valitsee yhden puun, josta kirjoittaa runon yksin, pareittain tai ryhmissä. Apuna voidaan käyttää muidenkin muistiinpanoja.

Runot luetaan ääneen. Niistä voidaan keskustella ja vertailla vanhoihin uskomuksiin ja runoihin eri puulajeista. Toinen vaihtoehto on käyttää vanhoja uskomuksia runon materiaalina.

Tehtävää voidaan jatkaa tekemällä paikallislehteen juttu kotiseudun merkittävistä puista. Juttu voidaan kuvittaa ja taittaa valmiiksi.

47. ERI PUULAJIEN ASUKKAAT JA KÄYTTÄJÄT

BI KU AI

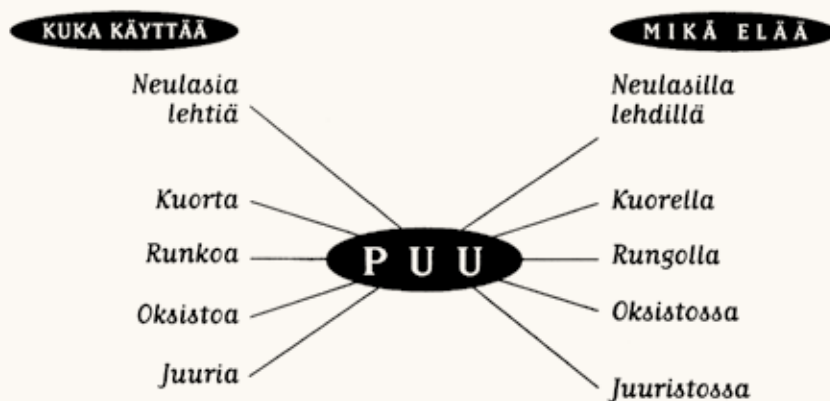
AA 3.-6. LK

Tavoite: Selvitetään eri puulajien merkitys muille eliöille.

Tehtävä: Kukin ryhmä valitsee jonkin puulajin ja tekee tutkimuksen lajissa elävistä ja sitä syövästä eläimistä ja muista eliöistä. Tiedonlähteenä käytetään oppikirjoja, tietokirjoja ym. materiaalia.

1) Aloitetaan laatimalla oheisen mallin pohjalta kartta valitusta puulajista.

2) Etsitään kirjallisuudesta esimerkkejä puulajin parissa viihtyvistä eläimistä, sienistä ja muista eliöistä. Tehdään muistiinpanoja.

3) Etsitään luonnosta sama puulaji, ja tutkitaan siitä löytyviä asukkeja ja käyttäjiä. Myös valitun puulajin kuolleet yksilöt ovat tarkastelemisen arvoisia. Tehdään muistiinpanoja.

4) Kootaan kirjallisuustiedot ja havainnot A3-paperille tietoisuudeksi. Piirretään puu keskelle ja sen asukkaat ja käyttäjät omille paikoilleen. Esitellään kaikki kuvatut eliöt lyhyesti. Huomioidaan värien käyttö tietoisuuden tekstiosan ja kuvituksen selkeyttäjänä.

48. VÄÄRÄT PUUT

HI KU TN

AA 5.-6. LK YA LU

Nykyisin arvopuita ovat sellaiset puut, jotka ovat mahdollisimman samanlaisia kuin muutkin, helppoja korjata kaikki kerralla ja käyttää sahatavarana tai keittää selluksi. Vain harvoin puilla on muutakin kuin teollista käyttöä. Tosin polttopuuta vielä käytetään meillä vielä aika paljon.

Aikaisemmin puiden käyttö oli monipuolisempaa. Useimpia puulajeja pidettiin hyödyllisinä ja ihmiset tunsivat usein lähimetsiensä puita jopa yksilöinä. Jotakin puuta saatettiin vuosia katsella aikanaan sopivaksi tiettyyn tarkoitukseen. Aikaperspektiivi oli erilainen. Nykyinen ihannepuu on suora ja oksaton, ennen väärilläkin puilla oli oma arvonsa.

Tavoite: Tutustutaan perinteiseen puunkäyttöön ja katsellaan metsää tarvepuun etsijän silmin.

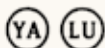
Tehtävä: Pohditaan puun erilaisia käyttötapoja menneinä aikoina. Esimerkiksi retki kotiseutumuseoon voi valottaa puun käytön runsautta ja eri muotoja. Myös kansanperinnekirjallisuudesta löytyy tutustumisen arvoisia kuvia ja sanallisia kuvauksia puun käytöstä.

Mennään metsään lehtiöiden ja kameran kanssa ja kootaan käyttöpuukuvasto valokuvaamalla tai piirtämällä. Kuvastossa voivat esiintyä esimerkiksi reenjalaspuu, tervaspuu, venepuu, piiskuupuu, vastaspuu, polttopuu, aidanseiväspuu, mahlapuu, pärepuu...

Teknisessä työssä voidaan tehdä esineitä, joissa käytetään puun omaa muotoa hyväksi. Kustaa Vilkkunan kirjasta Isien työ löytyy hyviä vihjeitä.

49. TAIVASSALON TAMMEN KAATO

Tavoite: Analysoidaan artikkeleista puita koskevia näkökantoja ja opetellaan perustelemaan omia näkemyksiä.

Tehtävä: Luetaan artikkelit Taivassalon tammen kaatamisesta ja puistojen vanhoista puista (ks. liite 2). Luetaan myös artikkeli haidojen pyhän puun kaatamisesta. Lisäksi voidaan etsiä arkistoista vuoden 1952 lehdistä joko Taivassalon tammesta tai muista puista tai metsistä kertovia artikkeleita sekä koota vastaavasti kuluvan vuoden lehdistä muutamia juttuja.

Pohditaan seuraavia kysymyksiä:

- Kuinka paljon puun kaatamisesta saatiin voittoa?
- Olisiko joku muu ratkaisu ollut kansantaloudellisesti järkevämpi?
- Mitä muita kuin taloudellisia arvoja Suomen suurimpaan puuhun voisi liittyä?
- Jos tammi olisi yhä pystyssä, mitä luulisitte sille nyt tehtävän?
- Mitä itse tekisitte, jos tammi kasvaisi omistamallanne maalla? Miksi?
- Mitä tammen kohtalo ja artikkeli kertovat 50-luvun asenteista ja arvomaailmasta?
- Millaisia puita ja metsiä koskevat arvot ovat nyt? Miksi?
- Millaisia ristiriitoja on havaittavissa? Miten niitä sovitellaan?

Yleisen keskustelun jälkeen muodostetaan 4-5 hengen ryhmiä, joissa jokainen ryhmän jäsen saa jonkun näkökannan puolustettavakseen. On parempi, että puolustettava mielipide poikkeaa väittelijän omista näkemyksistä; näin tarjoutuu mahdollisuus tarkastella asiaa uudelta kannalta. Ryhmäkesustelun aihe voi olla jossain artikkelissa kuvattu tapahtuma tai kuvitteellinen tilanne, jossa suunnitellaan Suomen nykyään vanhimpana pidetyn puun eli Lyydikkälän tammen (ks. tehtävä 37) kaatamista.

Kirjoitetaan aiheesta aine vapaavalintaisella otsikolla. Aihe voi olla esimerkiksi jonkin näkökannan puolustus, historiallinen katsaus metsäkesustelun kehitykseen tai analyysi yhdessä artikkelissa esitetyistä näkemyksistä. Jos aine käsittelee omia mielipiteitä, sen voi kirjoittaa mielipidekirjoituksen muotoon ja lähettää paikalliseen lehteen.

Voimakkaat räjähdykset tärisyttelivät pienen Raumharjan saaren maata Taivassalon pitäjässä syyskuun 28. päivänä. Silloin päättyivät näet Suomen suurimman tammen päivät, ja se joutui parkettiteollisuuden raaka-aineeksi.

Kaatumisen jälkeen todettiin, että puu oli 620 vuotta vanha ja että sen mittasuhteet olivat ikää vastaavat. Puun korkeus oli vain noin 18–19 m, mutta rungon ympärystymitta maan rajassa 8 m, metrin korkeudella maasta se oli vielä 6 m 70 senttiä. Samalla korkeudella oli rungon suurin halkaisija, 3,5 m. Kaikkiaan tästä puusta tuli tervettä raaka-ainetta n. 500 kuutiojalkaa eli n. 15 m³. Koko tämä puumäärä painoi n. 20 000 kg. Tästä raaka-ainemäärästä tulee n. 200–300 m² valmista parkettia.

Entä miten tällainen jättiläinen saatiin kaadetuksi? Suurimmat juuret katkaistiin aluksi dynamiitilla räjäyttämällä. Tähän tarkoitukseen tarvittiin 2 kg räjähdysainetta. Sen jälkeen puun alle kaivettiin ontelo, johon pantiin 12 kantopommia ja 2 kg ruutia. Tämä määrä ei vielä pystynyt puuta kaatamaan, se ainoastaan halkaisi tyvestä hieman lahon rungon 8 osaan, jotka kaikki seisoivat vielä vankkumatta paikallaan. Tarvittiin vielä 3 kantopommia ja kilo dynamiittia, ennen kuin viimeiset valtavat juuret olivat poikki ja vanhus rojahti nurin kappaleiksi halkeillen. Rungon tyviosasta tuli kymmenen kappaletta metrin paksuista palkkia, jotka oli vielä ruudilla halkaistava pienemmiksi ennen kuin traktori pystyi niitä liikuttelemaan. Vielä 7–8 metrin korkeudelta tuli metrin vahvuisia täysin tervettä tukkia. Puun lopullinen pilkkominen tapahtui moottorisahalla. Puun kaatoon ja pilkkomiseen meni 4 mieheltä 3 pitkää työpäivää, ilman moottorisahaa siihen olisi kulunut lähes pari viikkoa.

Rungon tyviosaa pilkottaessa meni moottorisahasta terä piloille, sillä noin metrin korkeudella oli täysin terveen puun sisällä miehen pään kokoinen kivi. Miten se oli sinne juuttunut, sitä on mahdotonta sanoa. Luultavasti joku oli satoja vuosia sitten pannut kiven puun oksanhankaan ja puu

kasvoi vähitellen sen ympäri peittäen sen sisään. On todettu, että tällä saarella on ollut asutusta ainakin 400 vuotta sitten ja ehkäpä kivi on peräisin näiltä ajoilta, mahdollisesti vieläkin vanhemmilta.

Minkälainen jättiläinen tammi kasvaessaan oli, käy selvästi ilmi siitä, että sen oksat peittivät n. 1500 m² suuruisen alueen ja sen juuristo oli vallannut itselleen kokonaisen huvilapalstan, eli n. 3 500 m². Kaikki kasvillisuus tällä ravinnonottoalueella oli hyvin niukkaa, mutta niinpä yli 40 sentin paksuisia juuria oli kolmisenkymmentä kappaletta. Kaatunut jättiläinen ei jäänyt ilman jälkikasvua, sillä sen lähiympäristössä on vankkaa nuorta tam-mimetsää, joukossa muutamia jo 8 tuuman läpimittaisia yksilöitä.

Mainittakoon, että tämän jättiläisen hinta oli 60 000 markkaa ja että sen perille kuljettaminen tulee maksamaan n. 50 000 markkaa, sillä kuljettamista varten on vuokrattava 100 tonnin kantoinen alus. Suomen suurimmaksi sanottu, kuuluisa Piikkiön tammi on ehkä tätä kaadettua puuta vanhempi, mutta se on jo lahonneena nurin romahtamaisillaan, eikä siinä oleva kuutiomäärä vastaa läheskään Raumharjan kaadettua tammea. Tällä paikalla on aikoinaan kasvanut useitakin suuria tam-mia, mutta ne on kaadettu ilmeisesti laivanrakennuspuuksi jo kauan sitten. Valtavat kannot vain kertovat jättiläisten tässä muinoin eläneen. Ja ehkäpä taas 500 vuoden kuluttua samalla paikalla on uusi jättiläinen, mikäli jokin nyt kasvavista puista rauhoitetaan paikalleen kasvamaan.

Eero Tolvanen, Suomen Kuvalehti 1952

50. PUUN PIIRTEET A-B

Tavoite: Opitaan kiinnittämään huomiota puiden ominaispiirteisiin ja yksityiskohtiin.

a) Puusokko

LEIKKI

(PH) (AA) 1.-4. LK

Tehtävä: Leikkijät valitsevat itselleen parin. Toinen on sokko, jonka silmät sidotaan, toinen ohjaa häntä. Ohjaaja valitsee puun, johon sokko tutustuu silmät kiinni ohjaajan avustuksella. Sokko ohjataan pois puun luota, side poistetaan, ja hän yrittää löytää puun, jota tunnusteli. Sokkona ollut kertoo parilleen, mistä puunsa tunki. Vaihdetään osia.

b) Muistipuu

(KU) (BI)

(AA) (YA)

Tehtävä: Piirretään luokassa kuvia eri puulajeista muistinvaraisesti. Maalataan samat lajit sitten elävästä tai kirjoista löytyneestä mallista ja verrataan muistista piirrettyihin versioihin.

51. PUUN MUOTOKUVA

(BI) (KU)

(AA) (YA) (LU)

Tavoite: Puun piirtäminen niin, että sen lajin voi tunnistaa.

Tehtävä: Biologian tunnilla käydään läpi eri puulajien tuntomerkkejä, joiden perusteella ne voi erottaa toisistaan eri vuodenaikoina. Selvitetään myös, miten erilaiset kasvutekijät näkyvät puun ulkomuodossa.

Kuvaamataidossa hahmotellaan lyijykynällä kokonaisuus, jossa on eri lajeihin kuuluvia lehti- ja havupuita. Mietitään, minkälaiset kasvuolosuhteet kuvattavalla paikalla ovat ja miten ne heijastuvat puun kasvussa. Miltä näyttävät kuvattavan lajin

- tyvi ja juuret
- runko ja sen rakenne
- oksien kiinnittymis- ja haarautumiskohdat sekä
- oksien muoto

valitulla kasvupaikalla? Puiden yksityiskohdat lisätään käyttämällä tussia. Piirtimenä voi olla hammas-tikku tai mustekynä.

Sovellutuksia:

Ääriiviivapiirustuksen aiheeksi voidaan valita jokin osa kokonaisuudesta, esimerkiksi havunoksa tai muutama puunrunko.

Piirretään yhden puun osista useita tarkkoja tutkielmia ja kootaan ne yhteen.

Piirretään ja maalataan samaa puuta tai vertaillaan erilaisia puita eri tekniikoin, materiaalein ja

välinein eri vuoden- ja vuorokauden aikoina. Samoin voi luonnostella samaa tai erityyppisiä metsämaisemia.

Jos minä olisin puu, mikä ja millainen puu olisin? Tehdään oman puupersoonan kuva piirtämällä tai maalaamalla. Ennen tehtävän toteutusta tutustutaan eri puulajeihin liittyviin uskomuksiin tekstiosan perusteella.

52. LEHTILEIMASIMET A-G

BI KU

YA

Tavoite: Käytetään lehtiä ja muita luonnonmateriaaleja leimasimina erilaisissa kuvaamataidon töissä.

a) Leimasinpuu AA

Puun runko ja oksat tehdään suurelle paperille joko maalaamalla tai painamalla luonnonmateriaaleilla, jotka kostutetaan painoväriin. Lehdet puuhun tehdään painamalla oikeilla kuivatuilla ja prässätyillä lehdillä. Prässätyt lehdet töpötetään painovärillä kostutetulla superloninpalasella ja painetaan rungon ja oksien ympärille. Työ voidaan toteuttaa myös kankaalle kankaanpainovärein tai lahjapaperiksi.

b) Lehtivalos AA

Tehdään kipsivalos puiden lehdistä ja muista luonnonmateriaaleista kuten juurista, kävyistä, oksista, simpukankuorista jne. Pannaan märkää savea matalan, laakean astian pohjalle ja painetaan saveen luonnonleimasimilla halutut kuviot. Saveen voi myös kovertaa rautalankasilmukalla puu- tai lehtiaiheen.

Saven päälle kaadetaan kipsivelliä, johon kuviot toistuvat negatiiveina. Ripustuslenkki tökätään kipsiin ennen kuin se kovettuu. Kipsin kuivuttua märkä savi poistetaan ja valos pestään vedessä hellävaraisesti harjaten. Valmiin työn voi vielä maalata ja lakata.

c) Ornamenttileimasin YA LU

Opetellaan käsitteiden ornamenttitaide, nauhaornamentiikka ja reliefi merkitykset. Tutkitaan eläimistä ja kasveista tyyliteltyjä ornamentti- ja koristeaiheita suomalaisessa kansanperinteessä ja käsityötaiteessa (esim. tekstiilit, ryijyt ja rukinlavat, huonekalut, portit jne.). Vastaavia aiheita löytyy runsaasti myös kansallisromantiikan, jugendin ja Kalevalan innoittamista kuvituksista sekä esineiden, tilojen ja rakennusten koristeista (esim. Akseli Gallen-Kallelan työt).

Valetaan viilipurkkiin kipsiä, josta saadaan pehmeä kuvanveistomateriaali. Kaiverretaan veitsillä ja kai-vertimilla kipsistä tyylitellyn puun tai lehden muotoinen leimasin. Leimasimen nuppi muotoillaan käteen sopivaksi.

Kostutetaan leimasimen pinta ohuelti juoksevaan väriin ja painetaan kuvio paperille tai kankaalle ornamenttinauhoiksi. Vastaavia nauhaornamentteja voidaan tehdä kankaanpainannassa kaavioilla tai linoleikkauksina linopainannassa. Leimasimen materiaalina voi kokeilla myös esimerkiksi lanttua.

d) Frottaasi syksyn lehdille (AA)

Frottaaseja tehtäessä kovahkon, pintakuvioidun esineen päälle asetetaan ohut paperi, jota hangataan rasvaliidulla. Paperiin syntyy esineen siluettikuva. Tehdään frottaasi esimerkiksi syksyn lehdistä tai uurteiseksi hioutuneesta puusta.

e) Spreijatut kasvisommitelmat (YA)

Tehdään esimerkiksi puiden kuivatuista lehdistä ja muista kuivatuista kasvinosista paperille sommitelma, jonka päälle spreijataan maalia. Kasvien muoto jää paperin väriseksi. Sommittelua voi varioida ja spreijata toisella värillä osittain päällekkäin edellisen kerroksen kanssa. Myös värihiukkaskerroksen paksuutta voi vaihdella. Työ voidaan toteuttaa myös fiksatiiviruiskulla ja vesivärillä.

f) Kasviaiheinen fotogrammi (YA) (LU)

Kuivattuja ja prässättyjä lehtiä, kasvien osia ja muita luonnonmateriaaleja sommitellaan joko negatiivinpidikkeeseen tai pimiössä suoraan valokuvapaperin päälle. Sommitelmasta valotetaan niin sanottu fotogrammi, joka on negatiivikuva positiivista. Fotogrammista voidaan valottaa edelleen positiivikuva negatiivipaperisuodatuksena.

g) Ex libris (YA)

Tehdään puuaiheinen ex libris tai lehtiaiheiset nimikirjaimet puuväripiirroksina tai linopainantana. Viirikkeeksi voidaan tutustua Akseli Gallen-Kallelan ex librixiin ja anfangeihin.

53. PUUN KUVAAMISEN TEKNIIKOITA A-E

KU

AA

YA

Tavoite: Rikastuttaa kuvailmaisua, löytää riemua ja onnistumisen elämyksiä omien kuvien teossa.

a) Huopakynät..... 1-2 lk

Huopakynällä piirretään puu tai puita ääriviivapiirroksena. Täytetään puut erilaisilla pintakuvioilla, samoin tausta. Huolehditaan, että puut tulevat selvästi esille.

b) Savilevytekniikka 1-4 lk

Savilevyyn painetaan puiden oksia ja lehtiä, joista voidaan sommitella vaikka hyönteiskuvio. Näin saadaan onnistuneita painannekuvia.

Savialustalle voidaan tehdä myös reliefipuu:

Savipala kaulitaan n. 2 cm:n paksuiseksi.

Oksia ja lehtiä painetaan levyille kaulimella.

Oksat ja lehdet otetaan pois ja työ jätetään kuivumaan.

Tai: Lisäsavesta muotoillaan levyille puu, esim. elämänpuu, jota täydennetään savisin yksityiskohdin sekä muovailupuikkoa apuna käyttäen – myös pohjalevyä muotoillen.

Mikäli työt aiotaan ripustaa, kiinnityslenkin paikka tehdään kosteaan saveen.

Parin päivän päästä työn voi polttaa tai maalata ja lakata.

c) Hiili 3-4 lk

Hiilellä piirretään lehdettömiä puita tai metsää suurpiirteisoin vedoin suurelle, vähintään A3-kokoiselle paperille. Valmis työ kiinnitetään fiksatiivilla.

d) Linopainanta..... 5-6 lk

Puuaihe hahmotellaan paperille. Huomioidaan, että lopullinen vedos on kaiverruksen peilikuva.

Kopioidaan hahmotelma linolaatalle.

Kaiverrustaltoilla kaiverretaan puuhahmotelma pois (valmiissa työssä puu jää pois, tausta värityy) tai puukuvion tausta kaiverretaan pois (puu värityy, tausta väritön).

Väri telataan lasilevyille, johon linolaatta sitten painetaan.

Paperi asetetaan värjäytyneen laatan päälle. Paperia hangataan esim. lusikalla.

Paperi vedetään varovasti pois, ja työn annetaan kuivua.

e) Valokuvaus 5-6 lk

Valokuvataan omia nimikkopuita tai muita mielenkiintoisia puita erilaisista kuvakulmista, lähikuvia oksista, lehdistä, silmuista, kuoresta... unohtamatta kokokuvaa puusta. Kehitetään kuvat itse, jos mahdollista, ja tehdään erilaisia suurennoksia. Kootaan oma valokuvanäyttely.

VIII

M i k ä o n

m e t s ä ?

Korppivuori, Pihlajavesi 1996

VIII MIKÄ ON METSÄ?

Metsäpolku

Metsä on kaikkina aikoina ollut suuri ystävämmä ja auttajamme. Alkuaikoina elettiin metsästyksellä ja kalastuksella. Metsä tarjosi riistaa ja marjojaan. Metsä oli erämiehen koti. Metsästä saatiin rakennuspuut ja polttopuut. Metsään kaskettiin pellot, metsä oli karjan laidun. Ja kun halla vei sadon, otettiin leipäkin metsästä; Suomen kansan suonissa virtaa metsien karvasta mehua. Metsänraivauksesta on peräisin kuuluisa sisumme, metsän hiljaisuudesta vakavuutemme ja mieteliäs luontelaatumme, metsän alakuloisuudesta surumielisyytemme. Metsä on muovannut meidät kaltaisikseen.

Mutta metsä oli myös pelottava vastustaja. Niittyjen ja peltujen raivaaminen villiin korpeen oli kovan työn takana; metsä uhkasi umpeuttaa vanhatkin peltopälvet. Korvesta huokui halla ja korven komeroissa oli pedoilla pesänsä. Metsä oli synkkä ja salaperäinen, metsänhaltija uhkasi viedä mukaansa . . .

Toki metsä oli sittenkin enemmän ystävä kuin vihollinen. Rakas ystävä se oli. Sille uskottiin salaiset huoletkin:

*Menen metsähän mäelle,
puhelen Jumalan puille,
haastan haavan lehtisille
pakajan pajun vesoille.*

Suomen historiasta kuuluu metsän kohina. Metsänriistan runsaus houkutteli esi-isämme tänne karuun ja kylmään maahan - olemme kertoneet -, kaskisavut nousivat, maanviljelys alkoi, tervasta tuli vientitavara, rakennettiin ensimmäiset saha-

myllyt, syntyi puunjalostusteollisuus, metsiä alettiin hoitaa. Metsät ovat luoneet Suomen kaupan, merenkulun ja teollisuuden.

Kun vihollinen hävitti maan ja poltti kylät, pettiin metsän turviin. Usko parempaan tulevaisuuteen antoi voimia kestämaan suurimmatkin kärsimykset. Kun kirjatkin loppuivat ja lukutaito uhka-

si unohtua, leikattiin aapinen puuhun ja painettiin sillä "Lasten paras tavara". Koskaan ei Suomen puuta ole käytetty parempaan tarkoitukseen. Onnellisempien aikojen tullen pääsi sivistyskin jälleen voimistumaan. Metsäntuotteisiin perustuvan

aineellisen nousun rinnalla kulttuuri on kehittynyt nykyiseen kukoistukseensa. Tiedemiehet tutkivat Suomen metsiä ja luontoa. Myös taiteilijaimme sanoissa, väreissä ja sävelissä soi metsien laulu.

Metsän merkitys ei vuosisatojen kuluessa ole suinkaan vähentynyt. Kasvanut se on. Näkyvin on metsiemme taloudellinen merkitys.

Miltei jokaisella suomalaisella maatilalla on metsää, eikä niiden talous ilman sitä pysyisi pysyissäkään. Metsä on niille välttämätön tuki. Metsästä saadaan kotitarvepuu ja huomattavia myyntituloja.

Melkein puolet metsiemme hakkuumäärästä menee metsäteollisuuden raakapuuksi ja polttopuiksi. Suomesta on kehittynyt yksi maailman johtavia metsäteollisuusmaita. Sahateollisuutemme kanssa kilpailee vain Kanada, vaneriteollisuutemme kanssa vain Neuvostoliitto. Paperiteollisuuden tuotteiden vientimaana Suomi on ollut kolmannelle sijalle Kanadan ja Ruotsin jälkeen.

Metsäteollisuutemme tuottaa meille monia jo-

kapäiväisen elämän tarvikkeita ja täyttää valmis-teillaan ulkomaille menevät laivat. Viennistä saa-duilla rahoilla voimme ostaa meiltä puuttuvia ul-komaantavaroita ja rikastuttaa elämäämme. Asum-me Euroopan metsäkulmalla, mutta elämme niin-kuin rintamailla ja valtateiden varsilla eletään. Metsäteollisuus on Suomen sampo.

Siunattu asia on sekin, että metsät antavat työ-tä tuhansille ja taas tuhansille maamme miehille ja naisille. Sillä työttömyys on vakava pulma. Met-sänhakkuissa häärii kiireisimpinä talvikuukausina noin satatuhatta miestä. Ajotöihin osallistuu sa-maan aikaan noin viisikymmentätuhatta ajomiestä ja hevosta, joista pääosa työskentelee muun osan vuotta maataloudessa. Keväällä ja kesällä seuraa-vat uittotyöt, joissa jälleen tarvitaan pariinkymme-neen tuhanteen nouseva miesmäärä. Sahojen, va-nerisorvien ja paperikoneiden ääressä työskente-lee kautta vuoden noin satatuhatta miestä ja nais-ta. Kaiken kaikkiaan saa puunhankinnasta ja met-säteollisuudesta työansiota yli neljännesmiljoona kansalaistamme. Se on mahtava työn armeija.

Kaikilla meillä ei ole omia metsiä, emmekä käy metsätöissä tai työskentele puuta jalostavissa teh-taissa. Mutta kaikki me olemme metsistä riippuvai-sia. Metsärahat hyödyttävät kaikkia. Kun puun ky-syntä maailman markkinoilla heikkenee, koko maan talouselämä kärsii. Metsät - "vihreä kulta" - ovat yhteinen kallis omaisuutemme.

Metsä on Suomen puku - kaunis ja kestävä puku, läheltä tumma ja vihreä, kaukana taivaan-rannalla hienon sininen. Metsättöminä kauneim-matkin maisemamme olisivat alastomia ja kolkko-ja. "Metsätön Suomi olisi kuin karvaton karhu". Ei sitä Suomeksi tuntisikaan.

Metsä on myös lämmin puku. Se suojelee kyl-miltä tuulilta ja alkullisilta kylmän ja lämmön vaih-teluilta. Se tasoittaa ilmastoa, vähentää talven kyl-myyttä ja kesän kuumuutta, samoin yön koleutta ja päivän hellettä. Se tasoittaa myös kosteussuhteit-ta. Metsä kuivattaa liian märkiä maita ja hidastut-taa niiden soistumista. Toiselta puolelta lumi sulaa metsän varjossa hitaammin ja maa säilyy kauem-min kosteana kuin aukeilla mailla. Metsän puut ja sammalpeite pidättävät sadevettä, niin ettei se pääse valumaan maahan liian rajusti ja huuhte-lemaan pois ruokamultaa. Metsä lieventää siten rankkasateiden tuhoja ja suojelee myös pahoilta tulvilta. Metsätön Suomi olisi asumaton autioma. "Näiden ominaisuuksiensa vuoksi metsä on ikään-

kuin maan turkki. Maa, joka sijaitsee pohjan peril-lä, tarvitsee hyvän talviverhon, mutta jos se riisuu turkin päältä, se saa syyttää itseänsä, jos palel-tuu kuoliaaksi", niinkuin Sakari Topelius sanoo.

Puistot ovat kaupunkien ja metsät koko maan keuhkot - ne puhdistavat ilman. Metsäilmassa ei ole ensinkään bakteereita. Keuhkotauti- ja hermo-parantolat rakennetaan metsäisille harjuille. Ret-keily metsässä virkistää sekä ruumiin että sielun. Metsät ovat Suomen suuri kansanterveyslaitos.

Metsä suojelee Suomea myös sodassa. Viholli-nen ei täällä voi liikuttaa suuria joukkoja ja sota-koneita niinkuin metsättömissä maissa. Suomen sota on metsäsotaa. Niinkuin myrskytuuli pysähtyy metsänreunaan, niin heikkenee ja tyrehtyy rai-voisakin hyökkäy metsän ja metsäotilaiden vas-tustukseen.

Metsäpolku! Ennen muinoin ei Suomenmaassa muita teitä ollutkaan kuin metsäpolkuja. Nykyään lapsikin joutuu myös valtateille, jo koulumatkal-laan. Mutta metsäpolku on yhä kaunein ja kaiva-tuin tiemme.

Metsäpolku on tie suomalaisen elämän lähteil-le. Niinkuin suuri kymi kerää vetensä lukematto-mista pikkupuroista, niin ovat valtatie ja niiden elämä riippuvainen metsän sisään haarautuvista syrjäteistä ja siitä työstä, jota niiden varsilla kesät talvet tehdään. Suomi elää metsistään. Suomen rikkaus on elävää rikkautta. Malmi, kivihiili ja öljy vähenevät sitä mukaa kuin niitä käytetään ja loppuvat kerran. Mutta metsät kasvavat aina uut-ta puuta kaadetun tilalle - mikäli metsiä oikein hoidetaan ja suojellaan.

Reino Kalliolan kirjasta Metsäpolku, Kodin ja koulun metsäkirja. Ilmestynyt vuonna 1956 Helsingissä Otavan kustantamana.

Polulta metsäautotielle

Reino Kalliolan kirjoitus 50-luvulta kuvastaa oman aikansa suhdetta metsiin. Siinä yhdistyvät taloudelliset, ekologiset, kulttuuriset ja henkiset arvot rakentaen moniulotteisen kuvan metsän tarpeellisuudesta. Jokainen aika luo omat merkityksensä metsälle. Esi-isiemme myyttien metsästä on pitkä tie tähän päivään.

Vuosisadan vaihteessa metsästä muotoutui kansakuntamme identiteetin symboli. Kansallisromantikot näkivät karun ja jylhän luontomme kuvastavan ihmisten luonnetta ja sielua. Taiteilijoille metsä oli uusi innoituksen lähde. Maalarit ylisivät koskemattoman erämetsän kauneutta, kirjailijat kertoivat korvenkaipuusta, metsästä pako paikkana maailmalta ja rauhoittumisen kehtona. Metsäaihe esiintyi rahoissa ja tunnuksissa, yhdistysten ja yritysten nimissä. Käkkärämänty oli kuin Suomi: sitkeydellä ja lujuudella se uhmasi ulkoisia vastuksia. Isänmaallisissa lauluissa metsämaiseman kuvaileminen nostatti kansallistunnetta kertoen seudun ja sen ihmisten luonteesta ja olemuksesta.

Taloudellinen ja henkinen riippuvuus on aina muokannut suhdettamme metsiin. Vähitellen aineellisen hyvinvoinnin tavoittelu on tullut hallitsevaksi näkökulmaksi metsän arvoa määriteltäessä. Metsänkäsittely ja metsäteollisuus ovat tehostuneet jatkuvasti. Suomen metsistä on tällä hetkellä

talouskäytössä noin 90 prosenttia. Metsäautotiemme yltyvät jo kolmeen kertaan maapallon ympäri, ja niitä on suunniteltu rakennettavan vielä ainakin 30 000 kilometriä lisää. Valtaosin metsien kasvua säädellään tavoitteena mahdollisimman monta kiintokuutiometriä puuraaka-ainetta. Metsistä on tullut yksitoikkoisempia ja yhdenmukaisempia. Pian sen jälkeen, kun nuori taimikko on alkanut järeytyä ja näyttää komealta metsältä, se saavuttaa hakkuukypsyyden.

Metsien suojelu onkin koettu tarpeelliseksi, jotta edes osa vanhoista metsistä ja niiden erityisestä lajistosta säilyisi. Maamme metsistä on noin 3-4 prosenttia suojeltu, ja vain 0,5 prosenttia suojelluista metsistä sijaitsee Etelä-Suomessa. Ikimetsät ovat pieninä sirpaleina hakkuualueiden ja erikäisten taimikoiden välissä. Tämä vaikeuttaa etenkin vanhoista metsistä riippuvaisten lajien säilymistä.

Suomalainen metsäidentiteetti on hitaasti ohentunut. Varsinkin nuorilla läheinen ja henkilökohtainen suhde metsään on jo harvinainen. Kansallisromantikot näkivät luonnon ihmisen alitajunnan kuvana. Vastaisiko siis nykyihmisen alitajunta paremmin hoidettu ja hallittu talousmetsä kuin arvaamaton, villi luonto?

*Luonnon pitää pysyä erämaana,
koska se sanoo mitä me olemme
ja mitä meidän tulee olla.*

Z. Topelius

Ei mikään voi valtavammin vaikuttaa matkustajan mieleen kuin noiden äärettömien sydänmaan metsien syvyys. Niissä vaellat ikäänkuin merenpohjalla, muuttumattomassa, yksitoikkoisessa hiljaisuudessa, ja kuulet vain korkealla pääsi päällä tuulen humisevan kuusien tai pilvenkorkuisten honkain latvoissa.

J. L. Runeberg

Totinen alakuloisuus, se on metsän tunnussana, tyynen mielen rintaan kätkeytynyt surumielisyys. Se on metsän mieliala.

Juhani Aho

Salomaa on tehty, jotta siellä ei asuttais,
jotta siellä jumala yksin olla sais.

Aaro Hellaakoski

Ja kuka voisi vetää vertoja myrskyisen metsän soitannolle?

Se soitti siksi, kunnes mies oli yhtä sen kanssa, sama kuin se, kunnes mies huojui hetken tulena ja tuulena, metsänä.

Pentti Haanpää

Jokainen metsä on Jumalan puisto, pudonnut lehti, eletty elämä.

Sylvi Kekkonen

Eräs savolainen lehtimies kirjoitti kerran minusta: "havupuiden veli". Niin kauniisti ei kukaan muu ole minusta kirjoittanut.

Heikki Turunen

Niin kellen nyt sanon sanani,
haastelen mieli haikeana,
ettei muut muretta saisi,
mieri mieliä arvoaisi?
Jos mä virkan vierahalle,
mainitsen kylän Matille,
vieras sen viiteksi panepi,
kylän Matti kymmeneksi.
Menen metähän mäelle,
puhelen Jumalan puillen,
haastan haavan lehtisille.
Ne ei kerro kellekähän.
Kuiskuttele kullekahan.

Suomen kansan vanhat runot

Kun pääsee mehtään, niin ajatus lepää, aika ja paikka unohtuu. Jos on joku pulma, niin sekin ratkee.

Se on semmonen kirveen käymätön metsä. Ihan uneen vaipuu kun sinne menee. Oikeen hermo lepää.

syliin

syyleilyyn

uumeniin

helmaan

sydämeen

Jos nykyään maksetaan miljoonia jostakin muinaisajan mestarin maalauksesta tai marmoriveistoksesta, mitä annettaisiinkaan vuosisadan kuluttua sellaisesta kuvasta, joka totuudenmukaisesti esittäisi isänmaata, sellaisena kuin se muinoin on ollut, kun peltoala vielä oli vähäinen, kun vielä oli viljelemättömiä järvenrantoja ja koskemattomia metsiä. Vielä on meillä tällaisia maisemia useimmissa osissa maata, mutta on selvää, että ne ovat päivä päivältä häviämässä.

Tutkimusmatkailija A. E. Nordenskiöld

Semmoista se nyt on maamme luonto. Missä ei kuolema, siinä kuolemantuomio. Se metsä josta runoilijat ovat laulaneet, jolle muusikot hymninsä virittäneet, on menneisyyttä. Valtamaat on nykyään puhki ja poikki riistetty ja raiskattu. Ja har-

voin voin sen vuoksi nykyaikoina tuoda metsästä mukanani sitä auvoista luonnon tunnetta, joka ennen aikaan erämaanmatkalla viritti rintaamme niin täydet soinnut. Palaan sieltä sekavin ja risti-riitaisin tuntein. Missä vielä todellista aarniometsää näen, katselen sitä yhtä paljon sääliä kuin ihailua tuntien. Teollisuusmaailman hermostunut hyörinä ja taistelu on levinnyt kauas sydän maa-hankin. Vaikk' en sitä näe enkä kuule, näen ja tunnen kuitenkin joka puolella sen vaikutukset.

I. K. Inha

Ne monisatavuotiset hongat ja komeat kuuset, jotka vain viisi tai kuusi vuosikymmentä sitten miltei koskemattomina alkuperäisinä metsikköinä kauanistivat harjujamme ja kankaitamme tai alavia metsämaitamme, on kaadettu puutavarateollisuutta varten. Peninkulmien laajuisia suomaita on ojitettu ja otettu viljelykseen tai turveteollisuuden tarpeisiin.

Luonnonsuojelulain perustelu

Rikastumishalu ei tavallisesti karta mitään keinoja ojentaessaan ahnaa hävittäjän kätensä neitseellisiin salomaihin, jotka rauhassa ovat uinuneet ja yhä uinuvat raskasta vuosisatoja kestänyttä untiaan. Poissa ovat mahtavan metsän jättiläiset, poissa syysmyrskyihin sortuneet soturit, ryteikön puut, jotka läpituokemattoman tiheän viidakon ja rehevän ruohokasvillisuuden ohella täyttivät holvikaton alla olevat hämärit salit ja tuottivat ihmismillille lohtua, ihmisen mielelle rauhaa ja eläimille kodin. Salometsän raikas tenho, aito runollisuus ja vaihteleva luonnonrehevyys on korvattu järkipärisen metsänhoidon taloudellisesti tuottoisilla pylvässaleilla, jotka koreassa sievistelyssä vaikuttavat arkisen kuluneilta.

Rolf Palmgren

Jos kaikki metsät tehdään talousmetsiksi, jos joka suo kuivataan ja viimeinenkin vapaana pauhaava koski vangitaan teollisuuden palvelukseen, eivät tulevat sukupolvet enää voi saada käsitystä siitä, minkälainen tämä maa on kerran ollut. Se olisi hyvin ikävää. Lastemme lapset syyttäisivät meitä ymmärtämättömyydestä, kun emme ole huoman-

neet ajoissa pelastaa edes joitakin näytteitä Suomen alkuperäisestä luonnosta.

Reijo Kalliola, 1956

Suomessa on metsäautoteitä kolme kertaa maapallon ympäri. Etelä-Suomessa teiden väli on pari kilometriä, eikä erämaata löydy. Metsäautoteitä aiotaan rakentaa 30 000 kilometriä.

Tapio Mainio/Helsingin Sanomat

Kun satunnainen matkailija katselee Suomea ilmasta, hän näkee harvaan asutun, metsien, vesistöjen ja soiden kirjoman maan. Ihmisen vaikutus näkyy lähinnä erilaisina suorina linjoina maisemassa, teissä, voimalinjoina, peltoina, hakkuualojen rajoina jne. Pimeässä taas harvakseltaan loistavat taajamien valopilkut täplittävät muutoin vain kuun valaisemaa maisemaa. Syntyy voimakas vaikutelma lähes luonnontilaisesta erämaasta, jossa ihmisen vaikutus rajoittuu muutamaan prosenttiin maa-alasta (rakennettua alaa on runsaat 3% Suomen maa-alasta).

Kuten kaikki tiedämme, tällainen vaikutelma on harhaa. Todellisuudessa lähes kaikki mitä ilmasta näkyy on tuotantomaisemaa. Vasta aivan pohjoisimmassa Lapissa luonnonmaisema on hallitsevaa, joskin ylisuuren porokarjan vaikutus kasvillisuuteen on kaikkialla havaittavissa. Reilusti yli 90 % metsä-alasta on talouskäytössä, yli 60 % soista on menettänyt luonnontilansa ja suurin osa vesistöistä on erilaisen säännöstelyn ja muun käytön piirissä.

Esko Joutsamo, Metsän estetiikka -konferenssi, Punkaharju

Metsikkö on vajaatuottoinen, mikäli sen uudistaminen jo ennen aikaisimman uudistamisajankohdan saavuttamista on puuntuotannollisesti ja taloudellisesti tarkoituksenmukaisempaa kuin metsikön edelleen kasvattaminen, tai jos aikaisimman uudistamisajankohdan jo sivuuttaneen metsikön kasvu on vähäinen.

*Luonnonläheinen metsänhoito. Metsäkeskus
Tapion metsänhoitosuosituksat 1994*

Jussi Suutarinen oli lyönyt loput metsänsä kerralla sileäksi, kahdeksatta sataa hehtaaria. Laillisen puolen hoiteli ja voiteli yhtiö. Veikko ja Onni ajoivat Jussin holhoukseen julistamista, mutta yhtiö pidätteli juttua kaupan ajan.

Jussin savotan selvitti kuusi miestä koneiden kanssa. Koneet taittoivat puun syliinsä kuin televisiossa rukoilijasirkka. Vähän aikaa oksat viuhtoivat. Kone sylki ulvoen havua ja kaarnaa, ja pyklitti takapuolestaan vaaleita pöllejä kuin jänis papanaa. Koneita ei kannattanut seisottaa yöllä eikä pyhänä. Lopuksi repivät auralla kivetkin nurin että paljas pohja paistoi. Porttijoessa ajelehti sammaltukkoja ja oksanpalasia. Viluiselta näytti vesi oksan varjostusta vailla, riisutulta ja raavitulta. — Jo näkee närhi lentää, aukeaa päiviteltiin. Ukko Suutarinenkin oli käynyt katsomassa, ja hänestä päin oli kuulunut outoa ininää. Ei tullut ensiksi kenenkään mieleen, että Ukostakin lähti itku.

Jänikset olivat aavikolla lisääntyneet, mutta kun vesakkoa myrkytettiin lentokoneesta, niitä alkoi löytyä kuolleina. Madot olivat vaivanneet. Joku Silkunsalon hetteestä juonut oli saanut mahansa kipeäksi, Vietnamin myrkystä.

Jussi makseli vapaudestaan niin kauan kuin raha riitti. Sitten veljekset saivat holhousjutun uudestaan vireille. Jussiko vai joku toimitusmies lie nee silloin huomannut, että Vaarakylään oli muussa huminassa unohtunut vielä seitsemänkymmenen hehtaarin palsta kirveenkäymätöntä metsää. Palstaa suojasi jo hakkuukiello, mutta Jussi kaupasi sen yksityiselle kulakille, jolla oli tiloja ennestään tarpeeksi että pääsi parturoimaan. Onni ja Veikko olivat saaneet kaupalle jäädytyksen holhousjutun ajaksi. Kulakkipa toi palstalle viisitoista moottorisahuria, kahdeksan traktoria ja kymmenkunta kuorma-autoa. Kaksi poliisia ei osannut kuin katsella, miten palsta vajaassa kahdessa vuorokaudessa kulki kannoiltaan kuin karavaanin selässä. Viimeisen rekan perässä pyyhälsi pikkuautolla liikemies itse. Hän jätti poliisien lähelle kivellet votkapullon, ettei tule seisoskellessa vilu.

Matti Pulkkinen: Ja pesäpuu itki. Gummerus 1977

*Metsä on akatemia,
jonka barbaarit hävittivät.*

Pentti Saarikoski

- Lapsi:** Onko teilläkin maassanne yhtä hauskaa kuin meillä täällä?
Lönnrot: Miksi mielestäsi täällä on hauskaa?
Lapsi: Onhan meillä niin kauniita metsiä vallan lähellä ja siellä on pieniä lintusia, jotka laulelevat ja kukkia siellä on ja marjoja ja kaikkea.

Lainaukset ovat peräisin useista eri lähteistä, mm. Jarkko Laineen Suuresta sitaattisanakirjasta (Otava 1982).

54. METSÄPOHDINTOJA

ET

AI

PH

AA

YA

Tavoite: Seuraavien kysymysten miettiminen ja niistä keskusteleminen toimii johdantona metsiin tutustumiselle ja muiden tehtävien tekemiselle. Kysymyksistä voi kirjoittaa myös aineita.

- Mitä merkitsee sanonta "Suomi elää metsästä"? Mitä erilaisia merkityksiä sanonnalle voi keksiä?
- Millä tavalla metsään lahoavat puut hyödyttävät ympäristöään (hyönteisiä, sieniiä, kääpiä, toukkia, tikkoja, karhuja...)?
- Mikä sinusta metsässä on arvokkainta?
- Miksi suuri osa entisajan uskomuksista liittyy metsään?
- Miten tärkeä luonto on ihmiselle? Miksi?
- Voiko yksi puu olla tärkeä? (nuori, vanha, kaunis, pihan ainoa, jollekin ihmiselle tärkeä, jollekin eliölle tärkeä...)
- Muistatko jonkun puun erityisesti? Kerro siitä. Mitä tekisit jos joku haluaisi kaataa sen?
- Saako ihminen kaataa itseään pari sataa vuotta vanhemman puun ilman pätevää syytä? Mikä on pätevä syy?
- Miksi ihminen ei enää useinkaan osaa kunnioittaa puita ja metsiä?
- Voiko puu auttaa, kun olet surullinen?
- Mitä tulee mieleen sanasta menninkäinen?
- Voiko metsässä elää menninkäisiä ja muita haltijoita vielä tänäkin päivänä?
- Minkälaisessa metsässä menninkäiset asuvat?
- Minkälaista elämää puu toivoisi, jos se osaisi toivoa?
- Minkälainen puu sinä olisit, jos olisit puu?
- Minkälainen on mielestäsi kaunis metsä?
- Joskus puiden suojelijat ovat sitoneet itsensä kiinni puihin, jotta arvokasta hienoa metsää ei tuhottaisi. Mitä tästä ajattelet?
- Mitä mahtavat sanat aarniometsä ja talousmetsä tarkoittaa?
- Sulje silmät, kuvittele itsesi keskelle metsää. Millaisen metsän kuvittelit? Mitä tunsit?

55. VARIKSENPOIKIEN METSÄRETKET

(PH) (AA) 1.-2. LK

Tavoite: Tutustutaan lähiluontoon ja käytetään metsää mielikuvituksen virikkeenä ja oppimisympäristönä.

Tehtävä: Seuraava kuvaus päiväkotia Herttoniemen Variksenpoikien toiminnasta nimikkometsässään on tarkoitettu esimerkiksi varhaiskasvatuksen lähestymistavasta. Siitä voi saada ideoita oman lähimetsän tutuksi tekemiseen, mutta vielä vahvemmin Variksenpoikien retkeily kertoo siitä, kuinka vaivattomasti lasten oma keksiminen avaa monipuolisia näkökulmia metsän maailmaan. Variksenpoikia ohjanneiden aikuisten mielestä on tärkeä elää **merkitysten maailmassa** eli antaa jollekin huomaamattomalle ja piilossa olleelle merkitys: jokin sykähtää ja alkaa elää.

Ryhmällä on ollut kuusi vuotta "oma metsä" ja siellä kullakin lapsella oma **nimikkopuu**. Tästä pikku metsiköstä on jokaiselle lapselle muodostunut selvä mielikuva. Omat nimikkopuut piirtyvät ulkomuistista lyijykynillä papereille pieniä yksityiskohtia myöten. Maalaamalla tehtiin syys-, talvi- ja kevätpuut. Nimikkopuita on myös valokuvattu. Yhdelle pojalle tärkein on villiomenapuu, josta Leena Laulajainen on kirjoittanut kirjassaan Tyttö ja valkoinen hevonen. Variksenpojat valmistivat **mehua villiomenapuun hedelmistä ja pihlajanmarjoista**.

Metsässä voi **leikkiä ja kokea** vaikka mitä. Lapset rakentavat omia oravanpesiään ja leikkivät niissä. Olli menee "synkmetsään" ja harjoittelee pimeään pelkonsa voittamista; metsän sisällä ei uhkaa mikään ulkopuolinen. Lisäksi mennään metsänpeittoon ja etsitään salapolkuja.

Lasten metsästä löydettiin loistavia **aarteita**: muun muassa taivaankeittäjän kattila. Syksyn tullen taivaankeittäjä tiputtelee vaahteranlehdille liemiään ja lehtien värit muuttuvat. Carpediem (tartu hetkeen) on Variksenpojille tärkeä tuohikäppyrä, joka riippuu nauhassa. Kun Carpediemin ripustaa kaulaansa, saa sanan haltuunsa ja muiden on kuunneltava hiljaa.

Omassa metsässä on iso kivi. Ryhmän toiminta- ja ulkoilutilat ovat täynnä kiviä, joita ovat tuoneet lapset sekä vanhemmat. Yhden isän tuomaa kiveä nimitetään Äijäkiveksi, ja se on nykyisin lasten tutkimuseli ajattelupöydällä. Kivistä tehtiin myös rytmisoittimet kevään borneojuhliin. Siksi lapset innostuivat **kivikansaksi**. Kun Variksenpojat kesällä muuttivat viidensadan metrin päähän uusiin toimitiloihin, muutomiehet ihmettelivät valtavia kivikuormia, mutta ymmärsivät selitysten jälkeen kivien tärkeyden.

Syksyllä muuton jälkeen lapsilla alkoi **keppikausi**: ensin vaellussauva oli joka toisen lapsen kädessä, myöhemmin jokaisella. Lapset olivat luonnostaan retkikunta, joka etsi uutta. Kepit olivat myös eläinten jalkoja. Kivinokalle tehtävillä retkillä jokaisella on omannäköinen sauva kädessä ja **omatekoiset vaeluslaulut** raikavat. Tässä ovat yhden laulun sanat. Sävelen voi keksiä itse.

"Variksenpojat muuttuivat keppikansaksi.

Metsän kotia tuotiin päiväkodin pöydille, lattioille ja tuoleille.

Nyt löytyy keppimeri."

Metsäkirjallisuudesta keskeisiksi ovat nousseet Kirsi Kunnaksen runokirja Puupuu ja Käpypoika (1972, WSOY) sekä Leena Laulajaisen Minä heräsin aamulla -runo, joka löytyy kirjasta Lumileopardi tanssii. Puupuu ja Käpypoika -kirjan yhdestä runosta on tehty **näytelmä**.

Metsässä mietitään myös "sananjalkoja" eli **sanojen herättämiä mielikuvia**. Näin Variksenpojat mieltävät sanoja:

Harva = syöty käpy

Terävä = neulanen

Suikea = käärme

Nahkea = pupun nenä ja eläimet, joilla ei ole karvaa

Pistävä = ampiainen

Matemaattisen ajattelun apuvälineeksi kaatuneista puista sahataan Molkka-peli, jota voi käyttää laskeamiseen. Metsästä kerättiin myös suuria ja pieniä mustikanlehtiä, jotka liimattiin paperille. Aapo etsi kaisloja, jotka hän järjesti suuruusjärjestykseen ja valmisti niistä panhuilun.

Kuvaus perustuu ryhmän opettajien Tuulikki Rautiaisen ja Raija Paukkusen kertomuksiin.

56. TUTKIMUSASEMA NIMIKKOMETSÄSSÄ A-K

PH AA 1.-2. LK

Tavoite: Seuraavat tehtävät on ajateltu virikkeiksi toimintaan nimikkometsässä. Niitä voidaan toteuttaa ikäryhmän, kiinnostuksen ja vuodenajan mukaan soveltaen. Tärkeintä on, että metsä tulee tutuksi, opitaan tekemään havaintoja ja mielikuvitus toimii.

a) Puun tunteet

Eläydytään puun asemaan. Jokainen lapsi ottaa lähimetsäretkelle mukaan nauhan oman lempi- tai nimikkopuun merkitsemistä varten. Kun puut on valittu, keskustellaan siitä, mikä omassa puussa miellytti.

Sitten pohditaan yhdessä, miltä nimikkopuista tuntuu. Ensin jokainen saa nimetä mietittäviä asioita ja tuntemuksia. Sitten sovitaan yhteisesti, onko keskustelu sallittu jo miettimisvaiheen aikana vai vasta lopuksi.

Aloitetaan eläytyminen: seisotaan paikoillaan, suljetaan silmät, kuunnellaan ääniä ja haistellaan tuoksua. Tässä muutamia pohdinnan aiheita:

Miltä puusta tuntuu olla aina paikallaan? Haluaisiko puu liikkua? Miksi?

Miltä tuntuu, kun joku kiipeää puuhun tai kaivertaa kuorta tai sahaa palasia tai repii oksat pois?

Onko puulla sukulaisia, ja jos niin keitä? Pitävätkö ne yhteyttä toisiinsa, miten?

b) Piirtimiä metsästä

Piirretään metsämaisema tikuilla, kivillä ja sulilla. Värinä käytetään tussia tai nestemäistä peiteväriä. Myös erilaisia kasvimehuja voi käyttää musteena. Vanhalta nuotiopaikalta etsitään hiillostuneita puunkappaleita ja piirretään niillä. Pieniä saviesineitä voi polttaa nuotiossa pikku peltipurkeissa, jotka täytetään neulasilla ja muulla mujulla.

c) Luontoveistoksia

Kerätään metsästä erilaisia materiaaleja, joista rakennetaan ja liimataan pienoisveistoksia, vaikkapa peikkoja tai haltijoita, eläimiä ja niiden koteja. Metsään voi tehdä suurempia veistoksia esimerkiksi kivistä ja kuolleista oksista tai puunpaloista. Käytettävän materiaalin tulisi olla irrallista tai kuollutta, sillä luontoa ei saa vahingoittaa.

d) Löytöretket

Varustaudutaan suurennuslasilla tai luupilla, piirustuslehtiöllä ja lyijykynällä löytöretkelle metsään. Tutkitaan kasveja, maata, kiviä ja hyönteisiä suurennuslasilla. Keskustellaan havainnoista, minkä jälkeen hahmotellaan mieluisimmat yksityiskohdat lehtiöön. Metsässä hahmoteltua piirrosta voi jatkaa sisällä tai käyttää sitä luonnoksena uudelle työlle. Jokainen toteuttaa työnsä mieleisellään tekniikalla.

Tehtävä voidaan toistaa useita kertoja, sillä metsän yksityiskohdat eivät hevin lopu. Ennen retkeä voidaan myös sopia yhteinen tutkimusteema, esimerkiksi puun juuret tai kuori, kiven pinta jne.

e) Oma tila metsässä

Jokainen lapsi voi rajata muille ehkä näkymättömin merkein nimikkometsästä oman, viihtyisän tilan. Tilaa voi käyttää monin tavoin, esimerkiksi mietiskely- ja leikkipaikkana tai vastaavana. Sitä voi sisustaa varovasti niin, ettei luonto pysyvästi muutu tai vahingoitu. Omaan tilaan voi viedä vieraita ja laatia siitä kuvauksia. Muita käyttötapoja voi keksiä itse.

f) Metsäsatuilua

Nimikkometsässä oleillessa jokainen lapsi käy vuorotellen kertomassa aikuiselle sadun. Ensimmäinen satu voi kertoa nimikkopuusta, myöhemmin ehkä jostain muusta. Ryhmän aikuinen kirjoittaa tarinat sanatarkasti ylös. Metsäsadut voidaan julkistaa seinälehtenä tai monisteenä, jos niin sovitaan. Ainakin ne kannattaa liittää lasten portfolioihin.

Satuilua voi jatkaa. Kerrotaan lapsille esimerkiksi tämän tehtäväkansion tekstiosien perusteella pyhistä puista ja puiden erilaisista nimityksistä. Annetaan sitten lasten kertoa omat versionsa elättipuusta, onnipuusta, pitämyspuusta, karsikkopuusta, palvelupuusta, taikapuusta jne.

Satuja voi kertoa myös yhdessä: yksi aloittaa ja toiset jatkavat.

g) Metsämatematiikkaa: laske, mittaa, vertaile

Metsä on täynnä mitattavia asioita. Välimatkoja voi mitata puukepillä tai, jos haluaa olla tarkka, mittanauhalla. Lähtökohtana voi olla nimikkopuu, jota vertaillaan muihin puihin. Puuta, käpyjä, oksia ja kiviä voi luokitella ja sarjoittaa. Niillä voi harjoitella yhteen- ja vähennyslaskua ja myös kerto- ja jakolaskua. Kuusen oksien haaroittuminen kertoo, miten kauan oksat ovat kasvaneet. Metsään on piiloutunut monta ongelmaa, joita lasten kanssa voi yhdessä ratkaista.

h) Metsäleikit:

Aarteen etsiminen

Sovitaan yhteinen aarre, jota yksi lapsi kerrallaan piilottaa. Etsijät kysyvät aarteen sijaintia piilottajalta: - Onko se kivi (eli maahan piilotettu)? - Onko se puu (maan yläpuolelle piilotettu)? - Tai onko se lintu (ylhäälle piilotettu)?

Maastoleikki

Metsä rajataan kahdeksi erilliseksi alueeksi. Jakaudutaan kahdeksi joukkueeksi, jotka yrittävät löytää vastapuolelta aarteen. Voittaja on se joukkue, joka löytää toisen aarteen ensimmäiseksi.

Joukkueiden alueilla voi olla myös taikapuita, joita koskettanut jähmettyy kiveksi. Siellä voi olla myös aarrepuu. Lisää sääntöjä voi keksiä itse.

Metsänpeikko

Yksi on metsänpeikko. Muut juoksevat karkuun. Se, joka jää metsänpeikon pauloihin, muuttuu myös peikoksi. Viimeksi kiinni jäänyt on seuraavan kierroksen metsänpeikko.

Puuhippa

Metsän hippa tarkoittaa metsänhaltijaa. Sovitaan yhdessä turvapuut, joihin voi mennä lepäämään. Yksi on kiinniottaja, muut juoksevat pakoon. Ensimmäiseksi kiinni jäänyt on seuraava kiinniottaja.

i) Metsäseikkailu

Eläydytään sadun tunnelmiin metsässä kulkiessa. Opettaja kertoo jännittävää tarinaa, joka saa yksinkertaiset, arkipäiväiset asiat näyttämään pelottavilta tai ihastuttavilta.

j) Seikkailurata

Merkitään metsään esimerkiksi nauhoilla seikkailurata, johon kuuluu vaikeasti kuljettavia paikkoja: isoja kiviä, suuria korkeuseroja, pitkospuita ja alueita, jotka pitää ohittaa kiipeämällä puihin. Rata on hyvä tehdä pikkuhiljaa vaikeutuvaksi. Pienimmille radan voi tehdä joku aikuinen, suuremmat voivat itse osallistua radan ideointiin ja rakennukseen.

k) Metsäkuunnelma

Lapset nauhoittavat metsässä ääniä, joista myöhemmin työstetään ääninauha. Nauha kuunnellaan pimeässä tilassa, jossa lapset makaavat patjoilla lattialla. Keskustellaan kuullusta, nimetään ääniä ja kerrotaan niiden herättämistä mielikuvista.

57. HUVIRETKI

AI ET LI KO KU

PH AA YA LU

Tavoite: Tutustutaan luontoon monipuolisena ajanviettopaikkana.

Tehtävä: Valitaan retkipaikaksi sellainen puisto tai metsän kohta, jossa on suurien vanhojen puiden siemestä sekä tilaa ja valoa. Ihanteellisessa huviretkipaikassa on hieno heinikko, pehmeä sammalikko tai lämmin kallio oleiltavaksi. Jäkäläkallio ei sovi, sillä se kuuluu tallaamisesta.

Varustaudutaan hyvin eväin: mehua ja simaa, jääteetä ja hunajaa, hedelmiä, omenapiirakkaa, perunasaalattia, voileipiä... Ruoka katetaan liinojen päälle ja syödään kauniista astioista, eikä sitä pakata kerta-käyttöisiin pakkauksiin. Jos vain mahdollista, sonnustaudutaan myös hieman juhlavammin, ehkä olkihatuihin ja pitsikauluksiin.

Ohjelmaksi huviretkelle kerätään puu-, metsä- ja vuodenaika-aiheisia runoja ja muita taiteen tuotteita, ehkä laulua ja lausuntaa sekä taitovoimistelua, esimerkiksi ihmispyramidi.

Ohjelmaan sopivat myös luonnonhistoriallinen tutkiminen ja maisemamaalaus. Luuppeja, haaveja, kii-kareita, kasvienkeräilykoteloita, lintukirjoja ja taiteilijantarvikkeita otetaan siis tarvittavassa määrin mukaan.

Huviretkestä otetaan valokuvia ja tehdään uutinen paikallislehteen.

58. METSÄ JA MINÄ

ET KU MU AI

YA LU

Tavoite: Pohditaan metsien merkitystä itselle ja ympäristölle sekä tuotetaan metsiä käsittelevä taideteos.

Tehtävä: Keskustellaan metsän eri ulottuvuuksista. Näitä voivat olla:

- metsien ekologiset arvot: eläinkunnan ja kasvikunnan lajien säilyminen, monimuotoisuus ja vuorovaikutus
- yhteiskunnalliset, kulttuuriset ja henkiset arvot, myytit ja perinteet, alkuperäiskansat, metsä turvapaikkana, toimeentulon lähteenä, esteettisenä ja elämyksellisenä kokemuksena, taiteellisen inspiraation lähteenä, sielunhoitajana, ruokkijana ja virkistäjänä
- mitä metsä merkitsee minulle henkilökohtaisesti?
- onko suomalaisilla erityinen suhde metsään, kuten väitetään?
- tuleeko meidän pyrkiä huolehtimaan myös muiden maiden metsien tilasta?

Tehdään taideteos tai esitys omasta suhteesta metsään. Teos voi olla henkilökohtainen kannanotto tai kuvaus siitä, millaisena metsän näkee ja kokee. Työssä voidaan tuoda esiin omat tunteet ja toiveet, suhde elämään, omaan elinympäristöön ja juuriin. Toteutustekniikka on vapaavalintainen: piirustus, maalaus, muovailu, valokuvaus, video, tilataideteokset, performanssi, teatteriesitys, musiikkiesitys, ääniteos, runo jne.

Koulussa voidaan pitää teemapäivä, jolloin teokset ovat näytteillä ja yleisö saa seurata esityksiä.

59. MIHIN VAIHDAN METSÄN - VAI VAIHDANKO?

ET HY

YA 9. LK LU

Tavoite: Opetellaan hahmottamaan ja ymmärtämään erilaisia näkökulmia metsien käyttöön.

Tehtävä: Metsien käyttöä ja kansantaloudellista merkitystä voidaan pohtia joko metsäretkellä tai retken jälkeen esimerkiksi yhteiskuntaopin tunnilla. Taustamateriaalina voidaan käyttää uusimpia metsätaloudellisia tilastoja, joita voi kysyä Metsähallituksesta (puh. 09-857 841, internet <http://www.metsa.fi>), metsätalouden kehittämiskeskus Tapiosta (puh. 09-15 621, fax 09-156 2232) tai Metsäteollisuus ry:stä (puh. 09-13 261, fax 09-174 479).

Keskustellaan seuraavista kysymyksistä:

Mitä metsästä korjattavalla puulla tehdään? Mitä sellun, paperin ja muiden puutuotteiden myynti merkitsee Suomen kansantaloudelle? Onko sitä mahdollista korvata muulla viennillä tai vähentää hakkuita nostamalla puutuotteiden jalostusastetta? Mitä Suomeen ostetaan vientituloilla? Kuka viennistä hyötyy eniten?

Mitä puun myynti merkitsee metsänomistajalle, mitä hän rahoillaan tekee? Onko oppilailla tietoa sukulaisten tai oman perheen metsäkaupoista? Miltä metsän myyminen tuntuu? Jos olisit metsänomistaja, mitä tekisit metsälläsi? Miten ympäröivät olosuhteet, esimerkiksi suojelualueiden määrä tai oma työttömyys, vaikuttaisivat valintoihisi?

Mitä muita käyttötapoja kuin puuntuotanto metsällä on? Ketkä niistä voivat hyötyä ja nauttia? Mikä on niiden taloudellinen arvo, vai voiko sitä mitata? Entä mikä on aineettomien arvojen merkitys ja painoarvo? Kuinka paljon maan, metsän tai veden omistaja saa mielestäsi muuttaa ympäristöämme? Mitä mieltä olet ympäristön omistamisesta ylipäänsä? Entä maan- ja vesienkäyttöä säätelevistä laeista?

Pohdiskelun ja keskustelun aikana tehdään eri argumenteista muistiinpanoja, joiden pohjalta piirretään ryhmätyönä kaavio metsien käyttöön vaikuttavista tekijöistä. Tavoitteena on hahmottaa metsäkeskustelun yhteiskunnallinen konteksti. Jos tehtävä tuntuu kovin vaikealta, voidaan kaavio tehdä yhdessä koko luokan kanssa opettajan johdolla. Samalla tavalla voidaan selkeyttää myös muiden yhteiskunnallisten keskustelunaiheiden eri näkökulmia.

60. LAHOPUU - AARNIOMETSÄN RUNSAUDENSARVI A-B

BI KU

Uhanalaisia eliölajeja tutkittaessa on havaittu vanhojen, runsaasti lahoppuuta sisältävien aarniometsien suuri merkitys näiden lajien menestymiselle. Vanhojen metsien vähetessä kärsivät mm. erämaalinnusto, sienet sekä lahoppuulla ja käävissä elävät hyönteiset.

Tunnetuista eliölajeista joka viidestoista on vaarassa hävitä maastamme. Suuri osa niistä elää aarniometsissä.

Metsän kehittyminen sukkession myöhäisvaiheeseen aarniometsäksi kestää satoja vuosia, eli se on hyvin hitaasti uusiutuva ympäristö. Aarniometsiä ei saa helposti takaisin. Metsänhoidollisella päätöksenteolla voidaan vaikuttaa aarniometsien säilymiseen.

Tavoite: Tutustutaan ikimetsän ekologiseen merkitykseen ja lahoppuun runsaaseen eliöstöön.

a) Aarniometsän ravintoketjut (YA)

Selvitetään biologian tunnilla luonnon kiertokulkua ja biodiversiteetin eli luonnon monimuotoisuuden merkitystä. Pohditaan myös, miten ihmisen toiminta vaikuttaa monimuotoisuuteen.

Kootaan muutama ravintoketju, joissa on mukana harvinaisia, vain vanhoissa metsissä eläviä lajeja. Huomioidaan erityisesti lahoa puuta hyödyntävät lajit. Etsitään kuvia ja kuvauksia näistä lajeista biologian oppikirjoista sekä eläin- ja kasvioppaista.

Tehdään kuva ikimetsän ravintoketjusta. Tehtävä toteutetaan lyijykynä-, puuväri- tai tussipiirroksena ympyränmuotoiselle paperille. Työssä pyritään havainnollistamaan ikimetsän merkitystä harvinaisten eliölajien säilymiselle.

b) Aarniometsän asujaimistoa AA YA

Tutustutaan lahoppuella elävien eliöiden nimityksiin kirjallisuuden perusteella. Ei katsota vielä kuvia, vaan piirretään otukset nimen synnyttämien mielikuvien pohjalta. Samaan metsäkuvaan voi sisällyttää koko joukon lahoppuun asukkeja. Verrataan lopuksi syntyneitä kuvia oikeisiin kuviin eliöistä.

Esimerkkejä eliöiden nimistä:

Sammalet	Jäkälät	Kovakuoriaiset	Sienet
Korukinnassammal	Rihmanaava	Verihärö	Kätkökääpä
Notkopihtisammal	Ripsiröyhelö	Ontonpimikkä	Talvihiippo
Hitupihtisammal	Sulorustojäkälä	Vähämustakeiju	Rikkittä
Korpikaltiosammal	Aidaspampukka	Ukkokukkajäärä	Häränkieli
Etelänraippasammal	Rotkoluppo	Korukeräpallukas	Turkkiorakas
Viirohiippasammal	Kätköjäkälä	Lattatyppö	Tippahaprakääpä
Lahokaviosammal	Sumunuppijäkälä	Kyrmysepikkä	Tammihyökkä
Isonokkasammal	Takkuhankajäkälä	Sarvihärö	Maljatapikka
Etelänpörrösammal	Lännenmunuaisjäkälä	Aarni-ihrakuoriainen	Lahoparvikas
Isolimiasammal	Männynnökkijäkälä	Kaukosyöksykäs	Aarnihelokka

Lähteitä: Aarniometsä – uhanalainen suomalainen metsä. Esite. Metsähallitus, luonnonsuojelu (puh. 09-857 841).
 Uhanalaisten eläinten ja kasvien suojelutoimikunnan mietintö. Komiteamietintö 1985:43.
 Suomen uhanalaiset eläimet. 1986. Valtion Painatuskeskus.
 Suomen uhanalaiset kasvit. 1986. Valtion Painatuskeskus.
 Mattila Oy (toim.): Uhanalaiset eläimet ja kasvit ympäristössämme. 1986.

61. KIERRÄTYS-PAPERIPUU

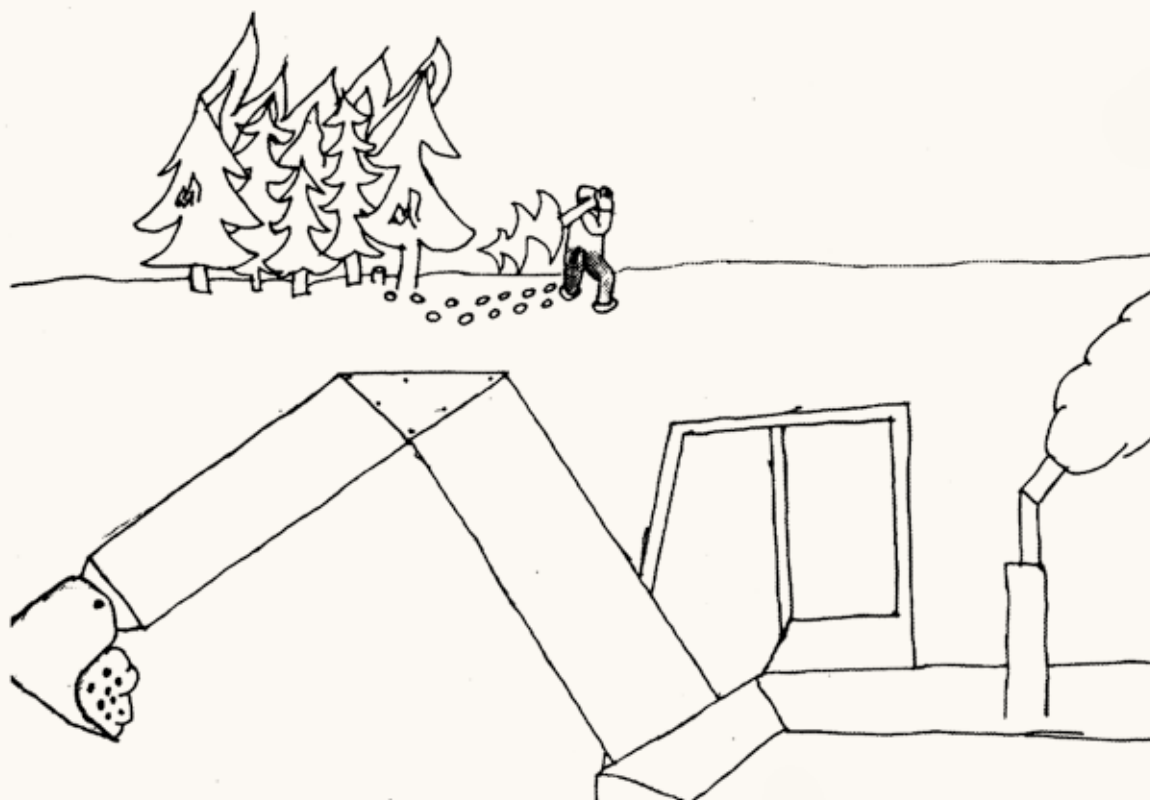
KU

YA

Tavoite: Konkretisoidaan kierrätysajattelua tekemällä puu jätepaperista.

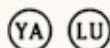
Tehtävä: Liotetaan suikaloitua jätepaperia vedessä ja hienonnetaan se tehosekoittimella massaksi. Massasta voidaan tehdä eri paksuisia versioita eri tyyppisistä ja värisistä papereista. Siihen voidaan myös lisätä luonnonmateriaaleja kuten osmankäämiä tai kukkien terälehtiä.

Paperimassa levitetään viiralle, joka voi olla esimerkiksi hyttysverkko puukehyksessä, puun muotoon. Ylimääräinen vesi painellaan varovasti pois sienellä. Paperipuu kumotaan sanomalehtien päälle kuivumaan. Kumoamisen täytyy tapahtua nopealla liikkeellä! Pannaan sanomalehtiä myös märän puun päälle, käännetään ympäri ja vaihdetaan ensin alinna olleet märät sanomalehdet kuiviin. Toistetaan muutama kerta ja jätetään puu ilmavaan paikkaan lopullista kuivumista varten.

62. KAKSI METSÄÄ: TALOUSHMETSÄ JA LUONNONMETSÄ A-C

Ihmisen istuttamassa talousmetsässä puut ovat saman ikäisiä ja lajisia. Ne kasvavat tietyn välimatkan päässä toisistaan. Puiden kasvaessa tehdään harvennushakkuita, jottei metsä tulisi liian tiheäksi. Kuolleet puut viedään pois.

Luonnonmetsässä puut ovat monen ikäisiä. Lajisto riippuu metsän kehitysvaiheesta ja kasvupaikasta. Metsän tihentyessä ja vanhetessa osa puista kuolee. Ne jäävät paikoilleen joko pystyyn kuivuneina tai kaatuneina.

Tavoite: Tutkitaan talousmetsän ja luonnonmetsän visuaalisia ominaispiirteitä ryhmissä. Ryhmät voivat toteuttaa eri tehtäviä, joita vertaillaan keskenään.

Esitehtävä: Tutustutaan tilan kuvaamisen keinoihin sekä sidottuun ja vapaaseen rytmiin.

Sidottu rytmi on toistuvaa ja säännöllistä, usein myös yksitoikkoista. Sitä käytetään paljon koristelussa, esimerkiksi ornamenteissa. Vapaa rytmi on elävää, ja sen muoto, koko ja tiheys vaihtelevat. Tehdään rytmitaputusharjoitus, joka kuvataan viivana paperille.

a) Pilkotut metsät

Mennään retkelle nuoren, tasaikäisen männikön keskelle. Tarkastellaan metsän visuaalisia ominaisuuksia. Valokuvataan metsää eri etäisyyksiltä, otetaan lähi- ja yleiskuvia. Näkymiä voi tallentaa myös piirtämällä. Siirrytään luonnonmukaisempaan metsään, jos sellainen on lähistöllä, ja tehdään samat asiat siellä.

Kehitetään kuvat suureen kokoon, jos suinkin mahdollista. Pilkotaan kuvat paloiksi ja vertaillaan yksityiskohtien ja pintojen rytmejä. Mietitään, miten pienestä palasta metsän olemuksen voi tunnistaa.

Vaihtoehtoisesti eri tyyppisiä metsiä voidaan tutkia esimerkiksi lehtien tai esitteiden kuvista.

Lisätehtävä: Kerätään sanallisia, kuvallisia ja musiikillisia metsäkuvauksia, jotka otetaan mukaan retkelle. Kuinka hyvin ne sopivat retkikohteena olevaan metsään?

b) Pienoismallimetsät

Tehdään pienoismalli talous- ja luonnonmetsästä rinnakkain kumpikin omalle puolelleen laatikkoa tai eri laatikoihin. Laatikoiden sisäseinät tapetoidaan kuvattavan metsätyypin kuvilla ja puut toteutetaan esimerkiksi keino- ja luonnonmateriaaleista. Laatikot voidaan naamioda näköisikseen myös ulkoapäin.

c) Haitarimetsät

Taitellaan paperi haitariksi, jonka joka toinen osa kuvaa talousmetsää ja joka toinen luonnonmetsää. Talousmetsää kuvataan sidotun rytmin avulla tiukasti viivotinta käyttäen ja luonnonmetsää vaihtelevasti muuntuvina ja kasvavina muotoina vapaalla kädellä. Kuvat piirretään tai maalataan siten, että eri tyyppisiä metsiä kuvaavat osat muodostavat kokonaisuuden eli kuva jatkuu osasta toiseen. Kun haitaria tarkastellaan eri suunnilta, nähdään toisesta suunnasta talousmetsä ja toiselta taas luonnonmetsä.

Haitari voidaan toteuttaa vastaavasti jostain muusta eläin- tai kasvikunnan aiheesta siten, että toisesta suunnasta nähdään sidottua rytmiä ja symmetrisiä muotoja sisältävä kuva, toisesta suunnasta taas epäsymmetrinen vapaasti rytmitetty kuva.

63. PUIDEN HÄTÄHUUTO

KU

YA

LU

Tavoite: Mietitään, miltä ihmisen toiminta tuntuu puista, ja visualisoidaan puiden tunnelmat.

Tehtävä: Pohditaan, mitä metsillemme ja ympäristöllemme tapahtuu tänään. Keskustellaan jokamiehen oikeuksista, metsäyhtiöistä ja ympäristöliikkeiden tempauksista. Pohditaan omaa kantaa metsäkysymyksiin.

Kuvataan puiden suhtautumista ihmisen toimintaan. Metsän puut voi kuvata hälytystilassa tai tyytyväisinä hoitotoimiin tussipirroksena tai vesiväreillä laveeraten. Inhimillistetaan puiden hahmot: oksat käsiksi, pahkat paiseiksi, juuret jaloiksi, naavaparrat, kyhmykourat, oksankolot suiksi ja silmiksi.

Virikekuvina voidaan käyttää kuvia erilaisista metsistä: aarniometsistä, talousmetsistä ja avohakkuista. Myös Hugo Simbergin Hallaan ja Edward Munchin Huutoon kannattaa tutustua tässä yhteydessä.

Lisätehtävä: Tutustutaan liitteen 2 artikkeleihin ja kerätään lisää artikkeleita, jotka käsittelevät puita ja metsää eri näkökulmista tai yhdestä ennalta valitusta näkökulmasta. Tehdään juliste, jolla otetaan kantaa metsien kohteluun.

64. HUKKUNUT METSÄ

KU

YA

LU

Tavoite: Pohditaan, mitä tapahtuu, kun vesi peittää metsän.

Tehtävä: Kuvataan puiden elämää veden alla allashukutuksen jälkeen. Kuva tehdään läpileikkauksena vedenalaisesta ja vedenpäällisestä maailmasta. Toteutetaan vettä hylkivillä vahaliiduilla ja vesiväreillä tai vedellä laimennetulla tussilla.

Virikkeeksi voidaan katsoa elokuva "Jäähyväiset Matjoralle".

Lisätehtävä: Keräillään vaikkapa joen, meren tai järven rannalta veden pehmeäksi ja uurteiseksi hiomia puunpalasia, joita on hyvä pitää kädessä. Järjestetään ne omaksi taidekokoelmaksi. Tarkastellaan hioutuneiden puiden muotoa ja rakennetta piirtämällä.

65. TYTÖN METSÄ

AI

PH AA

Tavoite: Harjoitellaan eläytyvää kerrontaa.

Tehtävä: Alkuviritykseksi luetaan Kirsi Kunnaksen Puupuu ja Käpypoika -teoksesta (1972, WSOY, s. 32) runo Metsänsyöjätalosta. Jos kirjaa ei ole saatavilla, voidaan kuvailla tilanne, jossa suuret metsätyökoneet ovat tulleet hävittämään metsän ja samalla pienen tytön kodin. Tyttö on syystäkin surullinen ja alkaa kuvailla rakasta kotimetsäänsä.

Istutaan piirissä, jos mahdollista, ja jokainen vuorollaan eläytyy tytön osaan ja kertoo jotain itselleen merkittävää metsästä, jota ei enää ole. Lopuksi mietitään, mitä voitaisiin yhdessä tehdä, jotta metsät säilyisivät ja lapsilla olisi mahdollisuus kokea metsä kodikseen vielä tulevinakin vuosina.

66. POLUILTA

AI

AA 5.-6. LK

Tavoite: Eläydytään metsää kuvailevaan tekstiin, keskustellaan sen herättämistä tunnelmista ja pohditaan metsän merkitystä leikkiympäristönä.

Tehtävä: Luetaan liitteestä 2 Vesa Lohdan kirjoitus "Poluilta, joille ei ole paluuta" (Nuorten Luonto 8/82). Keskustellaan kirjoituksen tunnelmasta, sen erilaisista tavoista kuvailla metsää. Miten olisit sanonut saman toisin sanoin? Mietitään lasten metsäleikkejä ja niissä koettuja tuntemuksia. Millaisissa metsissä lapset nykyään leikkivät? Kuinka monella on mahdollisuus metsäleikkeihin esim. mummolassa, kotona, kesämökillä tai muualla? Millä leikeillä metsäleikit ovat korvautuneet, jos metsään ei ole päässyt? Mitä metsäleikeille tapahtuu tulevaisuudessa, jos metsät yhä vähenevät? Voiko pieni hoidettu puistikko korvata suuren metsän leikkipaikkana?

67. METSÄN MONET KASVOT A-C

AA YA LU

Tavoite: Keskitytään erilaisiin metsästä välittyviin tunnelmiin.

a) Hiljaisuuden havainnointi AI KU

Mennään eri vuodenaikoina metsään ja havainnoidaan hiljaisuutta. Istutaan silmät kiinni ja kuunnellaan ääniä, ehkä äänitetäänkin niitä. Kirjoitetaan runo tai kuvaus syntyneestä tunnelmasta tai piirretään kuuloaistimusten inspiroimana kuva esimerkiksi keväästä tms.

b) Onnipuu KU

Muistellaan huolettomia ja onnellisia metsiin ja puihin liittyviä kokemuksia: sienestys- tai marjastusreissuja, lepäilyä puun varjossa oksien suhistessa, sateen pitoa suuren puun alla, kiipeilyä puiden oksilla, majojen rakentelua jne. Kuvataan nämä muistot vaikkapa impressionistiseen täplä- tai viirumaalaustyyliin vesivärein käyttäen vastaväripalettia.

Tehtävään eläytymistä voidaan tehostaa opettajan kertoman meditatiivisen mielikuvamatkan tai sopivan musiikin avulla.

c) Kohtaus pimeässä metsässä KU

Öiset metsäkokemukset saattavat olla ahdistavia ja pelon sävyttämiä. Puiden muodot, varjot ja öiset rasahdukset antavat mielikuvitukselle siivet. Keskustellaan pelottavista kokemuksista pimeässä tai hämärässä metsässä. Kuvataan pelottava tai uhkaava kohtaus grafiittikynällä, hiilellä, mustalla vesivärillä tai tussilla.

68. PUUTIETOVISA

BI

AA

YA

LU

Tavoite: Selvitetään puiden ominaisuuksia.

Tehtävä: Pidetään kevythenkinen tietokilpailu seuraavien kysymysten pohjalta.

1. Maailman korkeimmaksi kasvava puu on Pohjois-Amerikassa kasvava jättiläispunapuu. Kuinka korkeaksi se voi kasvaa?

- A) 50 B) 90 C) 120 metriä korkeaksi.

2. Mikä puulaji kasvaa Suomessa korkeimmaksi?

- A) Kuusi. B) Mänty. C) Koivu.

3. Kuinka korkeaksi kuusi voi kasvaa?

- A) Noin 40 B) n. 70 C) n.100 metriä korkeaksi.

4. Kuinka vanhaksi kuusi voi elää?

- A) Noin 100 B) n. 350 C) n. 500 vuotiaaksi.

5. Minkä ikäisinä kuuset yleensä kaadetaan eli katsotaan hakkuukypsiksi?

- A) Noin 70 B) n. 100 C) n.150 vuotiaina.

6. Minkä ikäisenä kuusi saa ensimmäiset kukintonsa, joista ensimmäiset kävyt kehittyvät?

- A) Noin 10 B) n. 20 C) n. 30 vuotiaina.

7. Suomen paksuin puu kasvaa Piikkiössä. Onko sen ympärysmitta rinnankorkeudella

- A) 3m 25 cm B) 7m 75cm vai C) 12m10cm?

8. Onko tämä paksuin puu

- A) koivu B) mänty vai C) tammi?

9. Keskiajalla kuningas rauhoitti tammet kruunun käyttöön. Mihin kruunu tammet tarvitsi?

- A) Kärryjen B) asuntojen C) laivojen rakennustarpeiksi.

10. Kataja on sitkeä ja hidaskasvuinen. Kuinka vanhaksi se voi elää?

- A) Yli 300 B) yli 700 C) yli 1000 vuotiaaksi.

11. Katajassa neulasen neulat ovat

- A) pareittain. B) kolmen ryhminä oksan ympärillä. C) yksittäin.

12. Miten havupuut uusivat neulasensa?

- A) Kaikki kerralla uusiksi. B) Vähitellen, tiettyssä järjestyksessä. C) Eivät uusi ollenkaan.

13. Minkä havupuun neulasen neulat uusiutuvat noin kolmen vuoden välein?

A) Männyn. B) Kuusen. C) Katajan.

14. Mitkä lehtipuut pudottavat lehtensä vihreinä?

A) Tammet. B) Koivut. C) Lepät.

15. Minkä puulajin kannoista saadaan hyvin palavia tervaksia nuotion sytyttämistä varten?

A) Koivun. B) Männyn. C) Lepän.

16. Parasta tervaa saadaan polttamalla erästä puulajia tervahaudoissa. Mikä tämä puulaji on?

A) Kuusi. B) Mänty. C) Koivu.

Oikea rivi: 1 C, 2 A, 3 A, 4 B, 5 A, 6 C, 7 B, 8 C, 9 C, 10 A, 11 B, 12 B, 13 A, 14 C, 15 B, 16 B.

69. SYKSYINEN METSÄRETKE A-D

AI KU

AA

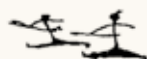
Tavoite: Tehdään nautittava metsäretki, jonka aikana keräillään tehtävissä tarvittavia materiaaleja, havainnoidaan ympäristöä ja pohditaan metsäasioita. Kannattaa tutustua varsinkin tämän ja luvun VII tehtäviin ja tehdä valittujen tehtävien toteuttamiseen tarvittavista aineksista lista, jottei mitään tärkeää unohtuisi.

Samoillaan syksyisessä metsässä nuuhkien ja keräillen lehtiä ja luonnonmateriaaleja piirrosten malleiksi ja leimasimien aiheiksi. Kerätään sieniä ja muita luontokappaleita tutkittaviksi ja piirretään niitä luonnoslehtiöön mallista. Nautitaan metsän kirpeän raikkaista tuoksuista ja ruskan väreistä. Kerätyt lehdet kuivataan ja prässätään.

Esitehtävä: **KU** Otetaan selvää mistä ruskailmiö johtuu. Suunnitellaan itselle syksyn värikkäistä tai jo ruskeaksi käyneistä lehdistä, kävyistä, tammenterhoista, siemenkodista, sulista, heinistä tai muista vastaavista kaulakoru. Käytetään kukkalankaa ripustus pohjana.

a) Merkkejä metsässä **KU**

AA

YA

LU

Tehdään metsään ympäristötaidetta: sommittellaan kuvioita tai perusmuotoja kuten spiraaleita, ympyröitä, kolmioita ja neliöitä runsaana kasvavista kukista, kävyistä, erivärisistä neulasista, lehdistä, kivistä, hiekasta jne. Sommitelmat rakennetaan yllättäviin paikkoihin ja valokuvataan dioiksi.

Huom! Kasvillisuutta vahingoitetaan mahdollisimman vähän. Istutettuihin kasveihin ei saa koskea, ei myöskään aseteltuihin kiviin.

b) Ihmisen, puun ja metsän aika **BI** **ET** **YA**

Metsäretkellä on helppo rauhoittua hetkeksi mietiskelemään ja keskustelemaan ajan olemuksesta luonnon ja ihmisen kannalta.

Kuinka pitkälle metsän historiaa voi lukea ympärillä näkyvien puiden ja luonnosta löytyvien merkkien perusteella? Mitä ne kertovat metsän tapahtumista? Kuinka vanhoja puut ovat? Entä kivet? Miten kivet ovat tulleet paikoilleen (jäätökauden mukana, roudan nostamina, metsänhoitotöiden yhteydessä...)? Milainen on ihmisen ikä verrattuna metsän ikään? Mitä metsässä on tapahtunut viimeksi kuluneen ihmisen aikana? Jos retken kohde on talousmetsä, voidaan pohtia lisäksi niitä arvoja ja aikaperspektiiviä, jotka hoitosuunnitelman tekijöillä ovat olleet mielessään.

c) Sienimetsätutkielma

KU BI

AA YA

Tutkitaan ja tunnistetaan metsäretkellä erilaisia sieniä, karikkeen osia, aluskasvillisuutta, toukkia, hyönteisiä ja muuta metsästä löytyvää. Pannaan merkille, minkä tyyppisessä metsässä eri sienilajit kasvavat. Löydöksistä otetaan muutamia mukaan malliksi kuvaamataidon tunnille. Tehdään maalaamalla tai vahaväreillä kuva sienimetsän pohjakerroksesta.

d) Risukirjaimet

AI KU

AA

Etsitään metsäretkellä erilaisia kirjainmuotoja risuista ja karikemateriaaleista. Kootaan niistä paperin päälle viesti, joka joko liimataan paikoilleen tai valokuvataan. Retkellä voidaan etsiä valmiiksi materiaaleja myös kuvan kehystämistä varten.

70. SITÄ KUUSTA KUULEMINEN

AI KU

AA 3.-6. LK

YA

Tavoite: Pohdiskellaan metsäaiheisia sananlaskuja ja arvoituksia.

Tehtävä: Keskustellaan seuraavista metsäaiheisista sananlaskuista ja arvoituksista, ja muistellaan niitä itse lisää. Mitä ne tarkoittavat? Miten ne ovat mahtaneet syntyä? Onko niitä helppo ymmärtää myös nykyaikana?

- Niin metsä vastaa kuin sinne huutaa.
- Kaukaa viisas puuhun nousee.
- Ei erota metsää puilta.
- Sitä kuusta kuuleminen, jonka juurella asunto.
- Joka kuuseen kurkottaa, se katajahan kapsahtaa.
- Pienikin kanto voi kaataa suuren kuorman.

Mikä on

- lyhyt mänty mättähällä, mesimöykky männyn päässä? Suomuurain.
- kun metsään menee, niin kotiin katsoo; kun kotiin tulee, niin metsään katsoo? Kirves tai kuokka olalla.
- kirppu metsään menee – ei tuhannella hevosella kotiin saada? Tulenkipinä.

Äidinkielen tunnilla kirjoitetaan johonkin vanhaan tai itse keksittyyn metsäaiheiseen sananlaskuun tai arvoitukseen liittyen aine tai käsikirjoitus kuvaamataidossa toteutettavalle sarjakuvalle.

Kuvaamataidossa kuvitetaan sananlasku sarjakuvaksi tai yhdeksi pilakuvatyyppiseksi tussipiirrokseksi.

71. LAULUJEN METSÄT

AI MU

YA

Tavoite: Tutustutaan metsän kuvailuun suomalaisissa lauluissa eri aikoina.

Tehtävä: Laulujen sanat kuvaavat usein aikansa ihanteita ja ominaispiirteitä. Siksi laulut kertovat yllättävänkin selvästi kulttuurissa tapahtuneista muutoksista.

Tutkitaan koululaulu- ja musiikkikirjoista puita ja metsiä kuvailevia lauluja eri aikakausilta, esimerkiksi 1930-luvulta ja 1990-luvulta (ks. musiikkiliite). Jos vanhoja laulukirjoja ei ole saatavissa, tutkitaan uusista kirjoista eri ajoilta peräisin olevia lauluja. Mitä asioita eri aikojen lauluissa korostetaan? Mitä sanotukset kertovat ihmisten suhtautumisesta metsään?

Opetellaan yksi vanha ja yksi uusi, mieluiten hengeltään hyvin erilainen laulu.

72. OMAN METSÄN KARTTA

KU YL GE

AA YA

Tavoite: Tutustutaan karttoihin; opetellaan karttamerkintöjä ja niiden soveltamista.

Tehtävä: Tutustutaan ensin oikeisiin karttoihin, mielellään sekä vanhoihin sekä uusiin. Katsellaan lisäksi mielikuvituskarttoja (esim. J. R. R. Tolkien: Taru sormusten herrasta).

Muistellaan itselle tärkeätä metsää: kotimetsää, lomapaikan, mummolan tai lapsuusajan metsää. Tehdään muistinvaraisesti kartta tästä metsästä. Karttaan merkitään tärkeimmät kulkureitit, polut, muura-haiskeot, purot, kivet, kannot, hyvät kiipeilypuut, majat, leikkipaikat jne. Nimetään ja kuvaillaan tärkeitä kohteita sekä paikkoja, joihin liittyy väkeviä elämyksiä ja aistimuksia. Vaihtoehtoisesti voidaan tehdä kuvitteellinen oman toivemetsän kartta.

Muunnelma: Mennään metsään retkelle ja tehdään siellä paikan alustava kartoitus luonnosmaisoin muistiinpanoin. Kuvaamataidon luokassa piirretään karttakuva huolellisesti uudelleen. Tärkeimmät asiat ja kohteet kuvataan sivusta: merkittävät paikat ja löydöt, kasvillisuus, eläinkunta, erikoiset kivet ... Muut asiat piirretään ylhäältä karttamerkkien avulla: polut, maanmuodot, puut, kivikunta, hyönteiset jne. Käytetyt merkit kuvataan selityksineen kartan reunaan.

73. METSÄT TAIDEHISTORIASSA A-D

KU

YA LU

Metsiä on kuvattu eri aikakausina taiteessa eri tavoin ja erilaisin painotuksin. Yhteistä eri kausille on se, että aina kalliomaalauksista tähän päivään metsä on ollut yksi kuvatuimmista aiheista.

Tavoite: Seuraavien tehtävien tarkoitus on antaa vinkkejä metsä- ja puuaiheiden kuvaamiselle taidehistorian opetuksen yhteydessä.

a) Palava metsä: ruska

Tutustutaan pointillismiin eli täplämaalaukseen ja impressionismiin eli hetkellisten vaikutelmien kuvaamiseen.

Maalataan syksyinen ruskapuu tai metsä pointillisesti: puun runko ja oksat luonnostellaan vahaväriliiduilla ja sen lehdet täplitetään esimerkiksi siniselle paperille. Maalataan läikittäin päälle kirkkailla vesiväreillä. Tällöin vahaliitu hylkii vesiväriä ja kuultaa alta. Silmä sekoittaa vierekkäin täplitettyt värit toisiinsa: esim. sinisen ja keltaisen vihreäksi.

Sama tehtävä voidaan tehdä akvarellina täplittäen akvarellipaperille tai pilkuttamalla väriahaliiduilla mustalle paperille. Näkymää voidaan tarkastella myös lintu- tai sammakkoperspektiivistä.

b) Linnunpönttö

Piirretään tai maalataan linnunpönttö erilaisten taidehistoriallisten tyyli-suuntien ilmentäjänä. Pöntön voi myös taitella pahvista.

c) Puupylväät

Luvussa I Myyttien maailmanjärjestys kerrotaan taivasta kannattelevista maailmanpylväistä tai -puista. Tehdään maailmanpylväs esimerkiksi kipsiveistoksena, reliefinä tai piirroksena. Tehtävän virikkeenä käytetään taidehistorian eri aikakausien ja kulttuureiden muunnelmia pylväiden muodoista ja koristelutavoista.

d) Kubistinen ja naturalistinen metsä

Tutustutaan kubismiin sekä murrettuihin ja puhtaisiin väreihin. Tutkitaan kubististen kuvien rakennetta kirjoista tai dioista, esimerkiksi Piet Mondrianin Kukkivaa omenapuuta. Geometrisoidaan puulajeja ja sommitellaan sekametsä maalauksena tai leikepaperityönä.

Tutustutaan naturalismiin. Tutkitaan luonnossa elävästä mallista puulajeja, ja piirretään puut grafiittikynällä tai hiilellä litoposterille sekametsäksi. Pyritään mahdollisimman luonnonmukaiseen kuvaukseen. Asetetaan naturalistinen ja kubistinen metsä rinnakkain esille.

74. TEKNIIKOITA METSÄN KUVAAMISEEN A-D

KU

Tavoite: Seuraavat tehtävät on tarkoitettu antamaan ideoita metsän ja puiden kuvaamiseen.

a) *Liisterimetsä* (AA) (YA)

Lähestytään puiden muotoa ja oksiston rytmiikkaa liikeharjoituksen avulla. Taputetaan erilaisia rytmejä ja visualisoidaan niitä piirtämällä viivoja.

Laitetaan sitten skissi- tai voipaperia liisteröidylle alustalle. Paperia rypistetään ja liu'utetaan kädellä rytmisesti puun muotoon. Rypistetyt puut irrotetaan alustastaan kuivuneina. Puut voidaan maalata peiteväreillä ja lakata, ja ripustaa seinälle metsiköksi.

b) *Limittäin-lomittain-metsä* (YA) (LU)

Harjoitellaan tilan kuvaamisen keinoja: Etualalla suuret muodot, jotka ohenevat ja tihenevät kauemmas mentäessä. Kuvatarkkuus sumenee, värit kylmenevät ja haalistuvat kuvapinnan syvetessä (ns. ilmaperspektiivi = sinihämärä). Muotoja luovat myös varjot.

Kuvataan tiheä, ryteikköinen metsä. Oksat muodostavat liaanimaisen verkoston kaartuen ja kiertyen joka puolella; alla, yllä ja päällä. Metsä ja oksisto jatkuu kuvitteellisesti kuvan reunojen ulkopuolelle.

Talvisen vaikutelman kuvaan saa rapsuttamalla sen päälle hammasharjalla valkoista peiteväriä lumipyryksi.

c) *Öinen metsä kuutamolla* (YA) (LU)

Kuvataan öinen metsä, jossa valot ja varjot luovat tilaa (ks. myös kohdan b vinkit tilan kuvaamisesta). Tehtävä toteutetaan mustalle raapekartongille, hiili- tai grafiittityönä litoposterille tai vesivärimalauksena.

d) *Tykkypuut* (AA)

Kuvataan tykkypuita vahaväriliiduilla siniselle paperille joulukorteiksi.

Lisää tietoa ja toimintavinkkejä

Metsä, ystävämme.

Kerhokeskus - koulutyön tuki. 1996.

Nykänen, Riitta: Luonnon monimuotoisuus.

Opetushallitus 1/96.

Ohjeita etsijöille.

Ympäristö ja koulu. VAPK-kustannus,

Opetushallitus 1996.

Ympäristökasvatuksen virikeaineisto.

Ympäristön tila ja ihmisen toiminta.

Pohjola - Norden 1990.

Ympäristöpolku ala-asteelle.

Suomen Metsäyhdistys

Salomonkatu 17 B, 00100 HELSINKI

Puh 09- 6940 300, fax 09- 6933 466,

sähköposti: ilari.pirttila@pp.kolumbus.fi

Suomen Metsäyhdistyksen opettajille laatima aineisto on ilmaista peruskoulun opetuskäyttöön. Aineistoissa on mustavalkoinen, kalvokopioitava piirroskuvitus.

Pääosa aineistosta löytyy myös FreeNetistä <http://www.freenet.hut.fi>. Internetissä on myös Suomen metsätalouden taustatiedot -palvelin: <http://www.metla.fi/forestin/suo/>

Suomen Metsäyhdistyksen aineistoa:

Metsänmittausvälineiden valmistusohjeet

1994, esite, 4 sivua, kielet suomi ja ruotsi.

Rinnankorkeuskaulain ja relaskooppi.

Metsävaellus

1995, vihko, 74 sivua, kielet suomi ja ruotsi.

Minun puuni

1993, vihko, 8 sivua, kielet suomi ja ruotsi.

Männynntaimen kasvatusprojekti.

Nikkarointivinkkejä

1996, vihko, 16 sivua.

Nuoren metsäpäivä

1994, vihko, 24 sivua, kielet suomi ja ruotsi.

Teemapäivän suunnittelu.

Peruskoulun metsätalous

1994, kansio, 280 sivua.

Taustamateriaali yläasteelle ja lukioihin.

Pettuleipä

1995, esite, 2 sivua, kielet suomi ja ruotsi.

Valmistusohjeet.

Puulajinäytelaatikko

Näytepalat Puulajit-vihkon lajeista. Hinta 100 mk.

Puulajit

1996, vihko, 40 sivua. 17 puulajin ulkoasu, biologia ja käyttö.

Puutervan valmistus

1995, esite, 4 sivua, kielet suomi ja ruotsi.

Peltitynnyrimenetelmä.

Tiedon eväitä

1996, vihko, 52 sivua. Metsäalan eri organisaatioiden materiaalia.

Tekstiosien

l ä h t e e t

ARKISTOT

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Nimiarkisto, Helsinki.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkiston kokoelmat, Helsinki.

KIRJALLISUUS

ANTTALAINEN, MARJUT Uhraaminen suomalaisessa esikristillisessä uskomusmaailmassa ja kansanuskossa. Turun yliopisto, pro gradu -tutkielma. Turku 1994.

ANTTONEN, VEIKKO Ihmisen ja maan rajat. 'Pyhä' kulttuurisena kategoriana. SKS, Helsinki 1996.

ASPELIN, J. R. Pyhiä puita ja puistoja Suomessa. Uusi Suometar nro 149/1880.

ESKOLA, TANELI Monta maisemaa yksi metsä. Katso metsää – kuvia ja kokemuksia. Sara Hildénin taide-museo. Tampere 1994.

FRANCÉ R. H. Kuvia metsän elämästä: etupäässä Saksan metsiä silmälläpitäen. Suom. I. K. Inha. WSOY, Porvoo 1909.

FREDRIKSON, ERKKI Kuolleen karsikko Konnevedellä. Konneveden kirja. Toim. Linkola, Martti. Konneveden kunta, Kuopio 1976.

GALLEN-KALLELA, AKSELI Kallela-kirja: Iltapuhdejutelmia. 2. painos. WSOY, Porvoo 1955.

GANANDER, CHRISTFRID Mythologia Fennica. (Alkuperäinen Turku 1789). Toim. Pentikäinen Juha. Recall-med, Tampere 1995.

GUENAT, SATU Puut puhuvat yhä. Tutkimus nykyajan ihmisten puita koskevista käsityksistä ja uskomuksista perinneaineiston pohjalta. Helsingin yliopisto, pro gradu -tutkielma. Helsinki 1996.

HAAPANEN, ANTTI & RASSI, PERTTI (toim.) Luonnonsuojelulain nojalla rauhoitetut luonnonsuojelualueet ja luonnonmuistomerkit. Luonnonvarainhoitotoimiston julkaisuja. Sarja B 19. Ympäristöministeriö, Helsinki 1989.

HAAVIO, MARTTI Iso Tammi. Eripainos Kalevalaseuran vuosikirjasta 20-21. Porvoo 1941.

HAAVIO, MARTTI Kalevalainen maisema runonkerääjään kuvaamana. Kalevalaseuran vuosikirja 45. Helsinki 1965.

HAAVIO, MARTTI Karhu, kantaissä. Kalevalaseuran vuosikirja 48. Helsinki 1968.

HAAVIO, MARTTI Kuolematonten lehdot. Sämpsöi Pellervaisen arvoitus. WSOY, Porvoo 1961.

HAAVIO, MARTTI "Ne jäävät vuolaan virran taa". Eripainos Virittäjästä nro 1-2/1948. Helsinki.

HAAVIO, MARTTI Esseitä kansanrunoudesta. SKS, Jyväskylä 1992.

HAAVIO, MARTTI Pyhät on pihlajat pihalla. Eripainos teoksesta Hyvä Tuomas, kansankulttuuria. Toim. Hakulinen, Lauri. Jyväskylä & Helsinki 1938.

HAAVIO, MARTTI Raudan synty. Kalevalaseuran vuosikirja 47. Helsinki 1967.

HAAVIO, MARTTI Suomalainen mytologia. WSOY, Porvoo 1967.

HAAVIO, MARTTI Suomalaisten tuonelakuvitelmia. Kotiseutu 1939. Helsinki.

HAAVIO, MARTTI Ukko Ylijumala. Kalevalaseuran vuosikirja 41. Helsinki 1961.

HAAVIO, MARTTI Vanhojen runojemme maailmankäsityksestä. Kalevalaseuran vuosikirja 8. Helsinki 1928.

HAKO, MATTI Kansanusko. Vanhan Kerimäen historia osa 1:2 erillisartikkelit. Jyväskylä 1993.

HARVA, UNO Karsikkopuu. Ikivanha suomalainen kunnianosoitus. Kotiseutu nro 3-4/1942. Forssa.

HARVA, UNO Suomalaisten muinaisuusko. WSOY, Porvoo 1948.

HARVA, UNO Sämpsä Pellervainen. Kalevalaseuran vuosikirja 25-26. Helsinki 1945-46.

HARVA, UNO Taivaansarana. Eripainos Virittäjästä 1932. Helsinki.

HAUTALA, JOUKO Hiiden hirven hiihdäntä. SKS, Helsinki 1947.

HERZEN ERIK V. Paimion historia vuoteen 1721. Paimion historia: Paimion esihistoria. Toim. Erkola, Toini. Paimion kunta & Paimion seurakunta, Paimio 1973.

HOLMBERG (HARVA), UNO Elämänpuu. Otava, Helsinki 1920.

HOLMBERG (HARVA), UNO Metsän peitossa. Kalevalaseuran vuosikirja 3. Helsinki 1923.

HOLMBERG (HARVA), UNO Suomalaisten karsikoista. Kalevalaseuran vuosikirja 4. Helsinki 1924.

HONKO, LAURI ym. (toim.) The Great Bear. SKS, Helsinki 1993.

HORNBORG, K. H. Karsikoista. Virittäjä II/1886. Helsinki.

HUURRE, MATTI 9000 vuotta Suomen esihistoriaa. 3. painos. Otava, Keuruu 1984.

HYTTINEN, SONJA Suomalaisen kansanperinteen ja nykykarhun kuva. Folkloristiikan proseminariesitelmä. Helsinki 1991.

HÄRKÖNEN, TUOMO & LAITINEN, JARMO & RÄNTILÄ, KIMMO Luontomatkailijan Suomi. Otava, Helsinki 1993.

JAAKKOLA, JALMARI Pakanallisiin kulttitarkoituksiin "vihitystä" maasta Suomessa. Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia I II. 1924.

JEVSEJEV, VIKTOR Sananlaskut kuusesta ja M: Kuusi sananlaskuista. Kalevalaseuran vuosikirja 54. Helsinki 1974.

KALIMA, JALO & HARVA, UNO Metsän sitominen. Eripainos. SKS.

KALLIOLA, REINO Metsäpolku. Kodin ja koulun metsäkirja. Otava, Helsinki 1955.

KARHU, NIILLO Vihreät jättiläiset, Suomen paksuimmat puut. Dendrologian Seura, Helsinki 1995.

KARHU, J. Karhun synty, vertaileva tutkimus. Mikkeli 1947.

KEMPPAINEN, EINO Jumalten sukupuu. Kuopio, 1933.

KEMPPINEN, IIVAR Suomalainen mytologia. Kirja-Mono Oy, Helsinki 1960.

KIVEKÄS, PEKKA Kalliomaalaukset, muinainen kuva-arkisto. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 1995.

KOSKI, MAUNO Itämeren suomalaisten kielten hiisi-sanue, I ja II. Turun Yliopiston julkaisuja, sarja C. Turku 1970.

KROHN, JULIUS Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus. Neljä lukua Suomen suvun pakanallista jumaluusoppia. SKS, Helsinki 1894.

KROHN, KAARLE Nuorikko ja pihlajanmarjat Kalevalassa. Virittäjä 1919. Helsinki.

KROHN, KAARLE ym. (toim.) Suomensuvun uskonnot. WSOY ja SKS, Porvoo 1915.

LAAKSONEN PEKKA & METTOMÄKI SIRKKA-LIISA (toim.) Metsä ja metsän viljaa. Kalevalaseuran vuosikirja 73. Pieksämäki 1994.

LAPPALAINEN, JUSSI T. Pyhäkankaan karsikko tänään. Saarijärven kirja. Toim. Jokipii, Mauno. Saarijärven kunta ja seurakunta, Pieksämäki 1963.

LEHTINEN, ILDIKO & KUKKONEN, JUKKA (toim.) Iso karhu. SKS ja Museovirasto, Lahti 1980.

LEHTINEN, TAPANI Rekilaulun maisemassa kasvava puu. Kalevalaseuran vuosikirja 47. Porvoo 1967.

LEHTISALO, T. Lepästä sielupuuna suomensukuisilla kansoilla. Kalevalaseuran vuosikirja 14. Helsinki 1934.

MIELONEN, ASKO Vanhan Kerimäen Historia I:1. Jyväskylä 1993.

MURONEN, ANNALIISA Eräitä karhun nimityksiä Suomen paikannimissä. Helsingin yliopisto, pro gradu -tutkielma. Helsinki 1960.

MÖNKKÖNEN, TOIVO Hirvensalmen historia I. Hirvensalmen kunta, Hirvensalmi 1968.

OINAS, FELIX J. Pyhä Yrjänä metsänhaltijana. Virittäjä 1980. Helsinki.

OINAS, FELIX J. Haltijat, paholaiset ja karanneet sotilaat. Kalevalaseuran vuosikirja 43. Helsinki 1963.

OJA, AULIS Maskun "Lunda". Kalevalaseuran vuosikirja 41. Helsinki 1961.

OJA, AULIS Maskun historia. Maskun kunta, Turku 1966.

OJA, AULIS Nousiaisten historia I. Nousiaisten kunta ja Nousiaisten seurakunta, Turku 1977.

OJANEN, EERO Suomen muinaisjäännöksiä. Otava, Keuruu 1995.

PAASONEN, J. Pitämyspuita Mikkelin kihlakunnassa 1881. Uusi Suometar nro 117/1881.

PENTIKÄINEN, JUHA Pyhäkankaan karsikko. Saarijärven kirja. Toim. Jokipii, Mauno. Saarijärven kunta ja seurakunta, 1963.

PENTIKÄINEN, JUHA Kalevalan mytologia. Gaudeamus, Helsinki 1987.

PENTIKÄINEN, JUHA Tapio ja Tapiotar Tapiolan vainiolla. Kotiseutu nro 1/1989. Helsinki.

PERÄLÄ, VÄINÖ Mynämäki 1260 - 1960. Mynämäen kunta ja seurakunta, Turku 1963.

PÖLLÄ, MATTI Vienan Karjala perinnekulttuurialueena. Kolme on kovaa sanaa – kirjoituksia kansanpe-

rinteestä. Kalevalaseuran vuosikirja 71. Helsinki 1991.

RAPOLA, MARTTI Suomen sanat erä ja erämaa. Virittäjä 1936. Helsinki.

REUNALA, AARNE & VIRTANEN, PEKKA (toim.) Metsä suomalaisten elämässä. Monitieteellinen seminaari 18.-19.12.1986. Silva Fennica 21 (4) 1987. Suomen metsätieteellinen seura, Helsinki 1987.

SAIKKU, VALO Arvoituksellisen Koukonkallion kulttuurilaisuus askarruttaa yhä. Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistys. Vuosikirja 61/1992.

SALOMIES, ILMARI Suomen Kirkon historia 3. Otava, Helsinki 1962.

SARMELA, MATTI Suomen perinneatlas – Suomen kansankulttuurin kartasto 2. SKS, Sulkava 1994.

SARMELA, MATTI Talonhaltijat sosiaalisessa kilpailussa. Suomalaisen haltijaperinteen alueellisista eroista. Kalevalaseuran vuosikirja 54. Helsinki 1974.

SARMELA, MATTI Uhrikivet ja uhripuut. Kotiseutu nro 5-6/1970. Helsinki.

SAXEN, RALF Suomalaisten muinaisusko. WSOY, Porvoo 1919.

SIIKALA, ANNA-LEENA Suomalainen shamanismi – mielikuvien historiaa. SKS:n toimituksia 565. Hämeenlinna 1992.

SUUTALA, MARIA Luonto ja kansallinen itsekäsitys. Runeberg, Topelius, Lönnrot ja Snellman suomalaisten luontosuhteen kuvaajina. Hyöty, sivistys, kansakunta. Toim. Manninen, Juha & Patoluoto, Ilkka. Oulu 1986.

SUVANTO, SEPPO Muistoja pakanuuden ajoilta. Kuhmoisten historia. Lahti 1965.

TALLGREN A. M. Hiisi ja Moisio. Virittäjä nro 37/1933. Helsinki.

TALLGREN A. M. Maarian pitäjänhistoria I. Maarian esihistoria. Tampere 1944.

TALVE, ILMAR Ensimmäinen kaupunkimatka ja siihen liittyviä tapoja. Kalevalaseuran vuosikirja 40. Helsinki 1960.

TARKKA, LOTTE Tutkimuksia Puiden Varjojen Muistoista. Martti Haavion Kuolematontten lehtojen metodin arviointia. Suomen Antropologi 12:60-72.

TARKIANEN, V. "Kultapyörätammi". Kalevalaseuran vuosikirja 14. Porvoo 1934.

TOIVONEN Y. H. Taivaanäreläinen. Kalevalaseuran vuosikirja 15. Helsinki 1935.

VALJAKKA, SIRKKA Lisiä Savon karsikoihin. Kotiseutu nro 4/1949. Helsinki.

VIIDALEPP, RICHARD Kansankertomukset metsästysmagiassa. Kalevalaseuran vuosikirja 45. Helsinki 1965.

VILKUNA, JANNE Suomalaisten vainajien karsikot ja ristipuut. Suomen muinaismuistoyhdistys. Jyväskylä 1992.

VILKUNA, KUSTAA Vanhan polven karjanhoitoon liittyviä taikoja ja menoja. Virittäjä 1928. Helsinki.

VILPPULA, MATTI Metsä suomalaisessa kulttuurissa. Kielestä kiinni. Toim. Seija Aalto ym. Tietolipas 113. SKS, Helsinki 1990.

VIRTANEN, LEEA Tuomaanlaulun maailmankuva. Pistosnuolien synty. Kalevalaseuran vuosikirja 54. Helsinki 1974.

VIRTANEN, PEKKA Metsänhaltija Suomalaisessa kansanperinteessä. Helsingin yliopisto, pro gradu -tutkielma. Helsinki 1988.

ÄSTEDT KAARINA Mytologisista nenä-yhdyntäisistä. Kalevalaseuran vuosikirja 40. Helsinki 1960.

L i i t t e e t

1 Kalvot

Muinaisen maailmankuvan havainnollistaminen

Linnunrata on myös mahtava puu,
suuri tammi, joka kasvot niin suureksi
että se pimenä maan ja alkoi kaadettiin

Suuri tammi, sielujen silta, linnunrata,
näky parhaiten tammi-kuuassa

Pohjantähti – Taivaan ääri. Pohjannaula. Maailmantappi,
joka ympäri taivas pyöri.

Taivaankana

Maailmantappi
Maailman pönkkä

Taivaan pönkkä
Maailman pötsä, joka
romahdetaan
pudettaa taivaan

Kirjokana

Pohjola

Tuonela

Lintukotolaisten saari, jossa asuu kääpiöitä ja jonne linnut muuttavat talveksi

Lintukotolaiset ovat taivaandäreläisiä, jotka syövät linnunmunia

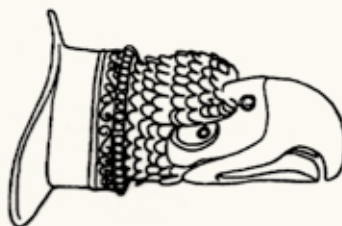
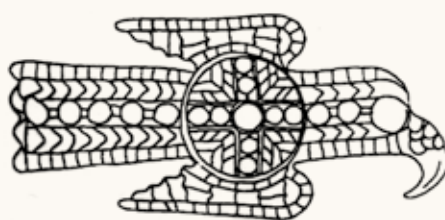
Keekuuri
Maailmanvuori

Linnunrata on

- muuttolintujen äänen opas
- sielujen silta Tuonelan
- sen lounaspöydässä on lintukotola

Pohjolan portti
Maailmanportti
Maan reuna, jossa
Manan tumma joki

2 Aurinko- ja lintusymboleja

3

Kalliomaalaukset

